

Михайло Димид

ЄПИСКОП КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

ЄПИСКОП КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Михайло Димид

Інститут канонічного права

Заснований при Львівській Богословській Академії в 2000 році. Інститут має своєю першою метою зібрати всі пам'ятки канонічного права Київської Церкви, починаючи від Володимира Великого по нинішній день, незалежно від юридичного підпорядкування той чи іншої частки цієї Церкви. Такий збірник права, його побирарювання допоможе окреслити номенклатуру джерел, що, в свою чергу, приведе до повного усвідомлення наявності чи відсутності власної автономної життєдіяльності Київської Церкви. Іншим завданням Інституту є вивчення сучасних внутріцерковних проблем та напрацювання пропозицій щодо їх нормативного врегулювання. Кінцевою метою Інституту є стати повноваження факультетом східного канонічного права майбутнього Університету св. Климента, який повинен постати як доцільне продовження Львівської Богословської Академії, вже історично створене словом Божим архієпископом-митрополитом Андреем (Шептицьким) і його наслідником, першим ректором АБА о. доктором Річардом Сліпим.

ЛЬВІВСЬКА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ
ІНСТИТУТ КАНОНІЧНОГО ПРАВА

ЄПИСКОП КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ (1589-1891)

Михайло ДИМИД

ЛЬВІВ 2000

Дозволяється друкувати

Львів, день 11 лютого 2000 року
+ Любомир

«Єпископ Київської Церкви» –

праця, метою якої є показати, яким повинен бути єпископ цієї Церкви на підставі документів, прийнятих самими ж єпископами на різних синодах 1589-1891 рр. З того виходить цікава канонічна праця, яка доводить, якою багатогранною може бути особа єпископа як основний об'єднуючий і єклезіотворчий чинник Київської Церкви. Монографія також показує, яка велика прогалина існує в канонічній науці Київської Церкви і на скільки нинішніх актуальних церковних питань (включно з проблемою тотожності) не можна бути найти належної відповіді, якщо канонічне право як повноцінна наукова галузь не розвинеться в Україні.

На обкладинці представлений фрагмент ікони «Перенесення мощей святого Миколи з Мир Лікійських до Барі» (перша половина XVIII ст., походить зі села Лісковате на Лемківщині і зберігається в Національному музеї у Львові), який вказує на єпископа як на центральну постать у молитві і єхаристійному приношенні жертви цілого Божого народу.

Пам'яті тата, парона, черниці

ЗМІСТ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ ТА ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	13
ВСТУПНЕ СЛОВО	29
ПЕРЕДМОВА	33

ВСТУП

ІСТОРИЧНИЙ РЕЛІГІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

I. Київська Русь	37
II. Хрещення Київської Русі	37
III. Контакти з європейським Заходом	38
IV. Єпархії в Київській митрополії	39
V. Термін «Україна»	39
VI. Знищення Києва	41
VII. Флорентійський собор	42
VIII. Поділ Київської митрополії	43
IX. Відносини з Римом	43
X. Моральний упадок Церкви та діяльність братств	44
XI. Передунійні змагання у Київській митрополії	45
XII. Рішення проголосити унію	46
XIII. Проголошення унії	47
XIV. Затвердження унії	48
XV. Значення унії для вірних «грецького обряду»	48
XVI. Київська об'єднана Церква після унії	49
XVII. Міжконфесійне протистояння після Берестейської унії	50
XVIII. Митрополит Йосиф Рутський	52
XIX. Кобринський синод	52
XX. «Українська козацька держава»	53
XXI. Спроби поролуміння	54
XXII. Замойський синод	54
XXIII. Переслідування та ліквідація Київської Церкви в Росії	55
XXIV. Відновлення Галицької митрополії	58
XXV. Станіславівська єпархія та Львівський синод	59

РОЗДІЛ I

СИНОДИ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ТА
УКЛАДЕННЯ УНІІ З РИМСЬКИМ ПРЕСТОЛОМ

I. Вступ	61
II. Синоди об'єднаної Київської Церкви	63
1. Белзький синод 1590 р.	63
2. Берестейський синод 1590 р.	65
3. Берестейський синод 1591 р.	67
4. Берестейський синод 1593 р.	69
5. Берестейський синод 1594 р. (I)	70
6. Берестейський синод 1594 р. (II)	71
7. Сокальський синод 1594 р.	73
8. Берестейський синод 1594 р. (III)	74
9. Торчинський синод 1594 р.	75
10. Львівський синод 1595 р.	77
11. Кобринський синод 1595 р.	78
12. Берестейський синод 1595 р.	79
13. Новгородоцький синод 1596 р.	82
14. Берестейський синод 1596 р.	83
15. Кобринський синод 1626 р.	85
16. Володимирський синод 1629 р.	87
17. Львівський синод 1629 р.	89
18. Люблінський синод 1680 р.	91
19. Замойський синод 1720 р.	93
20. Львівський синод 1891 р.	97
III. Загальні підсумки	99
1. Вступ	99
2. Сталі елементи	99
3. Екуменічна ціль	99
4. Пасторальна мета	100
5. Судова ціль	100
6. Відносини синодів з Римом	100
7. Періодичність і мета	100
8. Канонічний характер синодів	101
А. Різна канонічна сила синодів	101
Б. Складання	102
В. Очоловання	102
Г. Підтвердження	102
Ґ. Архієпископ-митрополит і синоди	103
Д. Євхарх і синоди	103
Е. Єпископи та синоди	103
Є. Духovenство й миряни та синоди	104
9. Висновок	104

РОЗДІЛ II

СУТНІСТЬ І ПРИРОДА ЕПІСКОПСЬКОЇ ВЛАДИ У СХІДНІЙ
ТА КИЇВСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

I. Походження терміну «єпископ»	105
II. Основні риси	106
1. Єпископ представляє вселенськість Церкви	106
2. Святий Дух – початок організації Церкви	107
3. Єпископ – пастир Божого народу	108
4. Єпископська колегіальність	109
5. Єпископська юрисдикція	109
6. Єпископ «грешного обряду»	110
III. Ступені	111
1. Архієпископ (верховний), митрополит Київський, Галицький і всієї Русі	111
А. Титул Київський	111
Б. Титул Галицький	113
В. Титул Львівський	114
Г. Відносини єпархіальних єпископів з митро- политом Київським, Галицьким і всієї Русі	116
(1) Синод	116
(2) Відносини	116
(3) Судові справи єпископів	116
(4) Відвідування митрополитом провінційних єпархій	116
(5) Митрополитче управління відкритою єпархією	117
(6) Смерть архієпископа-митрополита	118
2. Євхарх Константинопольського патріарха	118
А. Світський євхарх	118
Б. Євхарх-вікарій	119
В. Євхарх-легат	120
3. Протопродій	120
4. Єпископ-суфраган	121
5. Єпископ-коад'ютор	122
6. Титулярний єпископ	125
А. Єпископи без церковної юрисдикції, яку вони мали раніше	125
Б. Єпископи з обов'язками без юрисдикційної влади	126

В. Єпископи з владою юрисдикції від імені єпископа Риму	126
Г. Єпископи-помічники	126
IV. Висновки	127

РОЗДІЛ III

ВИБІР І НОМІНАЦІЯ ЄПІСКОПА В ІСТОРИЧНО-ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТАХ ОБ'ЄДНАНОЇ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

I. Вступ	129
II. Єпархія стає вакантною	132
1. Вступ	132
2. Смерть місцевого єпископа	132
3. Висновок	132
III. Скликання синоду	133
1. Вступ	133
2. обов'язкова участь єпископів	133
3. Повідомлення єпископів	133
4. Висновок	133
IV. Інформативний процес	134
1. Вступ	134
2. Інформативний процес, здійснений синодом	134
3. Інформативний процес, здійснений архієпископом-митрополитом	135
4. Інформативний процес, здійснений делегатом архієпископа-митрополита	135
5. Інформативний процес, здійснений Римом	135
6. Інформативний процес, здійснений світськими правителями	136
7. Висновок	136
V. Якісті, необхідні кандидатам на єпископа	136
1. Вступ	136
2. Піднятість і побожність	136
3. Обряд	137
4. Вік	137
5. Освіта	137
6. Миряни	138
7. Чернецтво	139
8. Станове походження	140
9. Якщо кандидат – священик чи мирянин – був одруженим	141
10. Висновок	141
VI. Вибір кандидатів-єпископів	141
1. Вступ	141

2. Спосіб вибору єпископа	141
3. Документ про вибір синоду	142
4. Зібрання самих єпископів	142
5. Номінація без попереднього вибору синодом	142
6. Передунітвий період та вибір синоду	143
7. Конституція « <i>Decet Romanum Pontificem</i> » і вибір єпископів	143
8. Висновок	144
VII. Проголошення вибраного єпископа	144
1. Вступ	144
2. Порядок проголошення синодом	145
3. Обряд цілування синоду	145
4. Світська влада та єпископська номінація	146
5. Унітвий період та номінація єпископів	147
6. Єпископська номінація в часи Австро-Угорщини	148
7. Бенедикт XV і єпископська номінація	148
8. Висновок	149
VIII. Присяга та свячення єпископа	149
1. Вступ	149
2. Визначений час для єпископських свячень	149
3. Порядок і устав малого входу	150
4. Порядок висвячення на єпископа	150
5. Свячення митрополитом	151
6. Свячення православними	152
7. Свячення лише одним єпископом	152
8. Свячення за участю латинських єпископів	152
9. Свячення єпископом, який не є Головою Церкви	152
10. Місце висвячення єпископа	152
11. Висновок	153
IX. Передача апостольської спадкоємності єпископа	153
1. Вступ	153
2. Апостольська спадкоємність	153
3. Висновок	154
X. Інtronізація єпископа	154
1. Вступ	154
2. Обряд інtronізації	155
3. Документ передачі спарції	155
4. Прийом нового єпископа у синод єпископів	155
5. Висновок	156
XI. Роль єпископа Риму, крилосу, протосинкела, вірних у постановленні єпископа	156
1. Вступ	156
2. Єпископ Риму	156
3. Крилос, протосинкел та вірні	157

4. Висновок	157
XII. Роль світського володаря в номінації єпископа	157
1. Вступ	157
2. Світський володар і номінація єпископа	158
3. Право світського володаря на номінацію єпископа	159
4. Гаранті вільних дій єпископа	159
5. Висновок	159
XIII. Висновки	160

РОЗДІЛ IV

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЄПАРХІАЛЬНОГО ЄПІСКОПА В ТРАДИЦІ ОБ'ЄДНАНОЇ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

I. Вступ	161
II. Владика у єпископському сопричасті	162
1. Вступ	162
2. Практика відносин між єпископом та синодом	162
3. Синод як місце братерства	163
4. Періодичність синодальних зустрічей	163
5. Синод як суд для єпископів	164
III. Пастирські функції єпархіального єпископа	164
1. Вступ	164
2. Взаємне пізнання	165
3. Особисте зобов'язання	166
4. Спасіння душ	166
5. Екуменізм	166
6. Місіонерський дух	167
7. Територіальна юрисдикція	167
8. Сталість	167
9. Зобов'язок резиденції	168
10. Внутрішня структура єпархії	168
А. Єпископ-помічник	169
Б. Єпархіальний синод	169
В. Криос	170
Г. Протосинкел	171
Ґ. Єпархіальне управління	172
Д. Протопресвітери	172
Е. Парохи	173
11. Відвідування	175
А. Ціль відвідування	175
Б. Періодичність відвідування	175
В. Об'єкт і предмет візитації	176
Ґ. Як треба проводити відвідування	176

Г. Особиста поведінка єпископа під час відвідування	176
12. Священном 176	176
13. Молитви 177	177
14. Миряни 179	179
IV. Обов'язок навчання єпархіального єпископа	179
1. Вступ 179	179
2. Проповідування 180	180
3. Освіта 180	180
4. Семінарії 181	181
V. Святительські функції єпархіального єпископа	181
1. Вступ 181	181
2. Святі Тайни 182	182
А. Миропомазання 182	182
Б. Євхаристійна відправа 182	182
В. Священоче свячення 182	182
Г. Сповідь 184	184
3. Інші дії Божественного культу 184	184
А. Церкви 184	184
Б. Алтєрніси 185	185
4. Святі місця та храми 185	185
VI. Апарат управління єпархіального єпископа	185
1. Вступ 185	185
2. Законодавче служіння єпархіального єпископа 186	186
3. Судова влада єпархіального єпископа 186	186
А. Єпархіальний суд 186	186
Б. Адміністративний суд 187	187
4. Санкції в єпархії 187	187
VII. Переміщення єпархіального єпископа	189
VIII. Приписання повноважень єпархіального єпископа	190
1. Вступ 190	190
2. Демісія, переміщення, усунення єпископа 190	190
3. Смерть єпископа 190	190
IX. Висновки	192
ВИСНОВОК	193

ДОДАТОК I

КОМПЕНДИУМ СИНОДАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Передмова	195
1. Белзький синод – 1590 р.	195
2. Берестейський синод – 1590 р.	195

3. Берестейський синод – 1590 р	195
4. Берестейський синод – 1590 р	196
5. Берестейський синод – 1590 р	196
6. Берестейський синод – 1590 р	196
7. Берестейський синод – 1591 р	196
8. Берестейський синод – 1591 р	197
9. Берестейський синод – 1591 р	197
10. Берестейський синод – 1593 р	197
11. Берестейський синод (I) – 1594 р	197
12. Берестейський синод (II) – 1594 р	197
13. Берестейський синод (II) – 1594 р	198
14. Сокальський синод – 1594 р	198
15. Сокальський синод – 1594 р	198
16. Берестейський синод (III) – 1594 р	198
17. Торчинський синод – 1594 р	198
18. Львівський синод – 1595 р	198
19. Берестейський синод – 1595 р	199
20. Берестейський синод – 1595 р	199
21. Новгородський синод – 1596 р	199
22. Берестейський синод – 1596 р	200
23. Берестейський синод – 1596 р	200
24. Берестейський синод – 1597 р	200

ДОДАТОК II

ЧИН ЄПІСКОПСЬКОЇ ХИРОТОНІЇ

Передмова	201
1. Скликання синоду	203
2. Інформаційний процес	203
3. Вибір	204
4. Порядок проголошення	204
5. Обряд шлування	205
6. Документ про вибір синоду	206
7. Порядок і устав малого входу	206
8. Порядок висвячення на єпископа	208
9. Чин інтронізації	210
10. Прийняття нового владика в синоді єпископів	210

СЛОВНИК	211
ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК	221
ЕТНІЧНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	235
ПОКАЖЧИК ІМЕН	239
ПОКАЖЧИК ІЛЮСТРАЦІЙ	245

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ ТА ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

А. ДЖЕРЕЛА

1. НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Патріарший Архів ім. Святої Софії:

Патріарший Архів ім. Святої Софії. — Т. 130. Літургична Комісія.

СЛІПНИЙ Я., Промова, виголошена 11 жовтня 1963 р. перед Отцями II
Ватиканського Собору.

ШЕПТИЦЬКИЙ А., Лист до папи Пія X від 22.02.1908 р. Ксерокопія.
Автограф.

ШЕПТИЦЬКИЙ А., Лист до папи Пія X від 18.12.1908 р. Ксерокопія.
Автограф.

2. ДРУКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Акти синодів

*Додаток до чинностей і рішень руского провінціального собора в
Галичині, відбушого ся в Львові в р. 1891.* — Львів, 1897.

ЖУКОВИЧЬ П. Н., Брестскій соборъ 1591 года (по новооткрытой
грамотѣ, содержащей дѣянія его) // *Извѣстія отдѣленія русскаго
языка и словесности Императорской Академіи Наукъ*. — Санкт-
Петербургъ, 1907. — Т. XII. — Кн. 2. — С. 45-71.

ЖУКОВИЧЬ П. Н., Матеріали для исторіи Киевскаго и Львовскаго
соборовъ 1629 года // *Записки Императорской Академіи Наукъ по
историко-филологическому отдѣленію* — Санкт-Петербургъ, 1911.
— Т. VIII. — № 15.

ЛАКОТА Г., Три синоди переяславъ ѿ епархіальні постанови владислава в
17-19 ст. — Переяславъ, 1939.

Синодъ провінціальный рускій, відбувшій ся въ мѣстѣ Замостію року
1720 // *Додатокъ до чинностей и рішень руского провінціального
собора в Галичинѣ, відбушого ся в Львові в р. 1891.* — Львів,
1897. — С. 200-276.

*Чинности и рѣшенія руского провінціального собора в Галичинѣ
вѣдѣного ся в Львові в р. 1891.* — Львів, 1896.

Літургичні джерела

*Архієпископство київської митрополії съ половини XIV столѣтія / Ред
А. С. ПЕТРУШЕВИЧЬ (Отгнесь изъ «Богословскаго Вѣстника»).*
— Львів, 1901.

Архієпископство или Службеникъ Святительскій. — Римъ, 1973.

МАРУСИН М., Чини Святительскихъ Служб в Киѣвскомъ Епископіи в
початку XVI ст. — Рим, 1966.

Службеникъ Святительскій содержащъ въ себѣ по чину святыхъ
восточныхъ церквей Літургію святительскую и прочія обряды

Седмидесять прислушанийя / Вид. А. БАЧИНСЬКІЙ. — Львів, 1886.

Інші джерела

Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією. — Санкт-Петербург, 1851. — Т. 4.

Археологический сборник документов, относящихся к истории северозападной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. — Вильна, 1900. — Т. 12.

Архіў уніяцкіх мітрапалітаў. Документы да гісторыі царквы ў Беларусі XV-XIX ст. у фондзе "Канцелярыя мітрапаліта гража-уніяцкіх царкваў у Расіі". Даведнік. — Мінск-Палацк, 1999.

Архив Югозападной России, издаваемый Временною комиссією для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторі. — Киев, 1859-1872. — Ч. I. — Тт. 1-5.

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією. — Санкт-Петербург, 1865. — Т. 2.

БЕНЕШЕВИЧ В. И., Древнеславянская Коричая XIV титулов без такованій. — София, 1987. — Т. 2.

БЕНЕШЕВИЧЪ В. Н., Сборникъ памятниковъ по истории Церковнаго Права, преимущественно русскаго, кончая временемъ Петра Великаго / Вид II. — Петроградъ, 1914.

Описаніе документовъ Архива западнорусскихъ Уніатскихъ Митрополитовъ (1470-1832): У 2-х тт. — Санкт-Петербургъ, 1897-1907.

Памятники, издаваемые Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Киевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генерал-Губернаторі. — Киевъ, 1852. — Т. III.

Памятники древне-русскаго Каноническаго Права // Русская историческая библиотечка, издаваемая Императорскою археологическою комиссією / Под ред. А. С. ПАВЛОВА: Изд. 2. — Санкт-Петербургъ, 1908. — Т. VI.

Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Кн. I // Русская историческая библиотечка, издаваемая Императорскою археологическою комиссією / Под ред. П. ГИЛЬДЕНБРАНДТА. — Санкт-Петербургъ, 1878. — Т. IV.

Правда про Унію. Документы і матеріали. — Львів, 1965.

ХОМА І., Ріднісний документ про вибір єпископів на Русі в XIV ст // Богословія. — Рим, 1975. — № 34. — С. 199-203.

АКТИ РИМСЬКИХ АРХИВЕРІВ

Codice di Diritto Canonico. Testo ufficiale e versione italiana. — Roma, 1983.

Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium. — Romae, 1990.

GIOVANNI PAOLO II, Discorso ai partecipanti al Simposio Internazionale sulla Cristianità Slavo-Bizantina // L'Osservatore Romano, 6 maggio 1988.

GIOVANNI PAOLO II, Lettera Apostolica Eunter in Mundum in occasione del Millennio del Battesimo della Rus' di Kiev. — Città del Vaticano, 1988.

Leonis XIII Pontificis Maximi Acta. — Romae, 1886. — Т. III.

Акта Вселенських Соборів

Acta et Decreta S. Conciliorum recentiorum. Collectio Lacensis, auctoribus presbyteris S.J. e domo B.V.M. sine laeae conceptae ad Lacum. — Friburgii Vr., 1870-1876. — У 2-х тт.

Il Concilio Vaticano II. Documenti: Вид. 5. — Bologna, 1967.

MANSI J. D., *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio / Передрук. — Parigi, 1901-1902. — Тт. 10, 35.*

Акта Синодів

Acta et Decreta Synodi Provincialis Ruthenorum Galiciae habitae Leopoli an 1891. — Leopoli, 1896

Synodi provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae anno MDCCXX. Sanctissimo Domino nostro Benedicto PP. XIII. dicata.: Вид. 2. — Romae, 1838.

Decreti Concilii ab Apostolicae Sedis Exarchis Ritibus Byzantini-Slavi diebus 18 et 19 (5 et 6 vel. styli) mensis septembris A. D. 1940 Leopoli peracti // ХОМА 1, Собори Екзархів у Львові 1940-1941 // Богословія. — Рим, 1980. — № 44. — С. 155-164.

Акта римської курії та інших уставов

Audientiae Sancissimae, 1650-1862. — У 2-х тт. / Під ред. А. VELYKYJ. — Romae, 1963-1964.

Acta S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiarum Catholicarum Ucrainae et Bielarusiae spectantis, 1622-1862. — У 5-н тт. / Під ред. А. VELYKYJ. — Romae, 1953-1955.

Bullae et Brevia Summarum Pontificum, Sacrarum Congregationum Decreta nec non Serenissimorum Poloniae Regum Diplomata Congregationem Ruthenorum OSBM concernentia vel eidem opportuna, in offic. Postajoviensibus edita anno 1767.

Congregationes Particulares Ecclesiarum Ucrainae et Bielarusiae spectantis, 1622-1862. — У 2-х тт. / Під ред. А. VELYKYJ. — Romae, 1956-1957.

Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075-1953). — У 2-х тт. / Під ред. А. VELYKYJ. — Romae, 1953-1954.

Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600) / Під ред. А. VELYKYJ. — Romae, 1970

DE MARTINIS R., *Juris Pontifici de Propaganda Fide. — Част. 1. — Тт. 1-7. — Romae, 1888-1897.*

CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Fonti, serie II, fasc. X // *De Monachico Statu iuxta disciplinam byzantinam /* Red. P. DE MEESTER. — Città del Vaticano, 1942.

Die Neuesten Zustände der Katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Russland seit Katharina II. bis auf unsere Tage, Documente / Red. A. THEINER. — Augsburg, 1841.

CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Fonti, [serie I], fasc. IX // *Discipline Générale Antique /* Red. P-P. JOANNOLI. — Roma, 1962-1964. — Т. 1-2.

Epistolae Metropolitanarum Kioviensis Catholicorum, 1613-1838. — У 9-н тт. / Під ред. А. VELYKYJ. — Romae, 1956-1980.

FINKE H., *Forschung und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils. — Paderborn, 1889*

HARASIEWICZ M., *Annales Ecclesiae Ruthenae, gratiam et communionem cum s. Sede Romana habentis, ritumque Graeco-Slavicum observantis, cum singulari respectu ad dioeceses ruthenas Leopoliensem, Premislensem et Chelmensem. — Leopoli, 1862*

CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Fonti, serie II, fasc. XI // *Ius Particulare Ruthenorum*. — Roma, 1933.

S. Josephus Hieromartyr *Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis, 1623-1867*. — У 3-х тт. / Під ред. Т. HALUŠČYNSKYJ, A. VEJVKYJ. — Romae, 1952-1967.

Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes, 1550-1850 У 14-х тт. — Romae, 1959-1977.

Litterae S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusiae spectantes, 1622-1862: У 7-м тт. — Romae, 1954-1957.

Relacje Nuncjusów Apostolskich i innych osób o Polsce od r. 1548 do 1690 — Berlin-Poznań, 1864. — У 2-х тт.

Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusiae, 1600-1769 У 3-х тт. — Romae, 1960-1965.

CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Fonti, [serie I], *Testi vari di Diritto nuovo (1550-1902)*. — Roma, 1930.

Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita: У 3-ох тт. / Ред. А. THEINER. — Romae, 1861-1863.

Інші джерела

Kroniki Staroruskie / Ред. F. SIELICKI. — Warszawa, 1987.

KULCZYNSKI L., *Spectimen Ecclesiae Ruthenicae ab origine susceptae fidei ad nostra tempora in sex capitibus seu Primatibus Russiae cum S. Sede Ap. Romana semper unitae*. — Romae, 1733; Вид. 2. — Parisiis, 1859.

Monumenta Confraternitatis Stauropergianae Leopoliensis sumptibus Institutii Stauropergiani / Ред. А. MILKOVYČ. — Leopoli, 1895. — Т. 1.

Monumenta Ucrainae Historica / Ред. А. ШЕПТИЦЬКИЙ. — Рим, 1964-1975. — Тт. 1-12 (1075-1807); Тт. 13-14 (1771-1856) / Ред. А. БАРАН. — Рим, 1973-1977.

Powieści minionych lat (Powieści' wriemiennych let) / Ред. F. SIELICKI. — Wrocław, 1968.

SMOTRYCKYJ M., *Collected Works* — Cambridge, Massachusetts, 1987. — Т. I. *The Paterik of the Kievan Caves Monastery*, Translated by M. HEPPELL. — Cambridge, Ma, 1989.

ŻOCHOWSKYJ C., *Colloquium Lubelskie, między zgodną y niezgodną bracią, Narodu Ruskiego, Vigore, Constitucyey Warszawskiej, na dzień 24. Stycznia, Anno, 1680 złożone*. — Leopoli, 1680.

Б. МОНОГРАФІЇ І СТАТТІ

АНДРУСЯК М., Львівське, Галицьке й Кам'янець-Подільське православне (в 1539-1700 рр.) та й уніатське (в 1700-1808 рр.) єпископство у Львові // *Logos*. — Йорктон, 1959. — № 10. — С. 43-49, 201-205, 256-264; 1960. — № 11. — С. 30-36.

БАНТЫШЪ-КАМЕНСКИЙ Н., *Историческое известіе о возникшей въ Польнѣ Уніи, съ показаніемъ начала и важнѣйшихъ, въ продолженіи оной чрезъ два вѣка, приключеній, паче же о бывшемъ отъ Римлянъ и Уніатомъ на благодѣятелихъ тамошнихъ жителей гоненіи 1795 года собранное*. — Вильна, 1866.

- БАЧИНСЬКИЙ А., *Право Церкви та особливим чином узгоджені церковно-державні закони Австрійської та коронних Галицьких* — Львів, 1900.
- Берестейська унія і українська культура XVII століття* / Під ред. Б. ГУДЗЯКА. — Львів, 1996.
- Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті* / Під ред. Б. ГУДЗЯКА. — Львів, 1997.
- Благочинницькі соборчики западноруської церкви та значення їх в давнє і нинішнє вікня // *Подольські стародавні відомості* — Камінь-Подольський, 1878. — Т. 23. — С. 814-821.
- БОБРОВСКИЙ П. О., *Русская Греко-Уніатская Церковь во царствование Императора Александра*. — Санкт-Петербург, 1890. — Т. 1.
- БОЛХОВИТИНОВ Е., *Описание Киевского собора и Киевской иерархии, с присоединением разных грамот и выписок, объясняющих оное*. — Киев, 1825.
- БОЛХОВИТИНОВ Е., *Вибрані праці з історії Києва*. — Київ, 1995.
- БРОДОВИЧЬ Ф., *Widok rzetelny na sławy niewiastę tego wumartej roku 1789*: Изд. 2. — Ч. I. — Львів, 1861.
- ВАСИЛИЙ (Діакоп), *Леонид Федоров Жильє та діяльність*. — Рим, 1966.
- Велика Історія України* / Вид. І. ТИКОР. — Львів-Торонто, 1948.
- ВЕЛИКИЙ А. Г., *З історії християнської України: Церковно-історичні розвідки з Ватикану*. — Рим, 1968-1977. — Тт. I-IX.
- ВЛАСОВСЬКИЙ І., *Нарис Історії Української Православної Церкви*. — Нью Йорк - Баунд Брук, 1955-1961. — Тт. I-IV.
- ГЕНТОШ Л., Ставлення Римського престолу до виникнення польсько-українського збройного конфлікту в 1918 р. // *Матеріали засідань Історичної та Археологічної комісії НТШ у Львові (1995-1997)*. — Львів, 1999 — Т. 2.
- ГЛИНКА Л., *Особое Право: Скрыты*. — Без місця, без дати.
- ГОЛОВАЦЬКИЙ Я., *Львовская русская партия перед стома леты, описана по донесению, поданому до Римской курии Преосвященнейшим Львом Шелляцким, Епископом Львовским, Галицким Каменицким*. — Львов, 1860.
- ГОЛУБЕВЪ С., *Киевскій Митрополитъ Петръ Могила и его студийники* — Киевъ, 1883 — Т. 1.
- ГОЛУБИНСКИЙ Е., *История Русской Церкви*. — Москва, 1901-1904. — Т. 1.
- ГРУШЕВСЬКИЙ М., *Історія України-Руси: Передрук Вид. 2.* — Нью-Йорк, 1954-1955. — Тт. 1-8.
- ГРУШЕВСЬКИЙ М., *Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII вік:* Вид. 2. — Київ, 1919.
- Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті* / Під ред. Б. ГУДЗЯКА. — Львів, 1996.
- ДМИТРИЕВ М. В., ФЛОРЯ Б. Н., ЯКОВЕНКО С. Г., *Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI-XVII в.* — Москва, 1996.
- ЖУКОВИЧЬ П. Н., *Взгляд проф. прот. М. К. Бобровскаго на общій ходъ уніатскаго вопроса въ XIX вѣкѣ* // *Христіанское Чтеніе*. — Санкт-Петербургъ, 1907. — Т. 224. — С. 767-777.
- ЗАНКИНЪ В., *Участіи світскаго землетія въ церковномъ управленіи, выборное начало и «соборность» въ Киевской митрополіи въ XVI і XVII вѣкахъ*. — Варшава, 1830.

- Знаки часу: До проблеми порозуміння між Церквами / Під ред. З. АНТОНЮК, М. МАРИНОВИЧ. — Київ, 1999
- ЗУБКО А., О греко-униатской Церкви въ западномъ краѣ Россіи. Воспоминанія Архієпископа Антонія // *Самъ проповѣдей синодальнаго члена митрополита литовскаго и виленскаго Іосифа, говоренныя при важнѣйшихъ случаяхъ служенія и О греко-униатской Церкви въ западномъ краѣ Россіи: Воспоминанія Архієпископа Антонія* / Ред. М. КОЯЛОВИЧЪ. — Санкт-Петербургъ, 1889. — С. 31-38
- ІСАІВ П., *Історія Перемиського єпископства слідного обряду.* — Філадельфія, 1970.
- Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поуміле покоління* / Під ред. Б. ГУДЗЯКА. — Львів, 1995.
- ІЩАК А., Уніонні і автокефальні змагання на українських землях від Данила до Ізидора // *Богословія* — Львів, 1927. — № 5. — С. 30-38, 151-160.
- КОРЧАГІН К., *Карне Право Української Католицької Церкви. Історично-юридичний нарис: Вид. 2.* — Рим, 1981.
- КОЯЛОВИЧЪ М. О., *Литовская церковная уния.* — Санкт-Петербургъ, 1859. — Т. 1.
- КРИЖАНІВСЬКИЙ О. П., ПЛОХІЙ С. М., *Історія церкви та релігійної думки в Україні у трьох книгах.* — Київ, 1994.
- КРИП'ЯКЕВИЧ І., Нові матеріали до історії соборів 1629 р. // *Збіжки Наукового Товариства імені Шевченка.* — Львів, 1913 — Т. 116. — С. 5-39.
- КУРИЛАС Б., *З'єднання архієпископа Мелетія Смотрицького.* — Любек, 1962.
- ЛЕВИЦЬКИЙ В., Церковне судівництво в церковних установах XI й XII віку // *Богословія* — Львів, 1930. — Т. 7. — С. 119-131, 219-237.
- ЛІКОВСЬКИЙ Е., *Берестейська Унія (1596)* / Переклад В. КУЗЬМА, О. ЗАТОРСЬКИЙ. — Жовква, 1916.
- ЛОТОЦЬКИЙ О., *Українські джерела церковного права.* — Варшава, 1931.
- ЛОТОЦЬКИЙ О., *Святох Ярославль // Науковий збірник Українського університету в Празі, присвячений Масарикові* — Прага, 1925. — С. 118-138
- ЛУЖНИЦЬКИЙ Г., *Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української Церкви.* — Філадельфія, 1954.
- ЛУЦІВ В., Церковні Братства в Україні // *Богословія.* — Рим, 1973. — № 37. — С. 89-123.
- МАКАРИЙ, *Історія русскої Церкви.* — Санкт-Петербургъ, 1879-1883. — Тт. 9-12.
- МАРУСИН М., *Погляд на встановлення кандидатів духовного стану на Україні (Витяг з Богослова, № 21-24).* — Рим, 1964.
- Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин західньої України* / Ред. М. ГРУШЕВСЬКИЙ // *Збіжки Наукового Товариства імені Шевченка* — Львів, 1905. — Т. 64; 1906. — Т. 69.
- МИЛАШ Н., *Правила православної Церкви с тлумаченнями.* — Санкт-Петербургъ, 1912. — Т. 2.
- МОНЧАК І., *Самоуправля Київська Церква* — Львів, 1994.
- НАГАЄВСЬКИЙ І., *Нарис історії Галицької Митрополії у 150-річчя її відновлення.* — Філадельфія, 1958.

- НАЗАРКО І., Галицька митрополія // *Записки ЧСВВ.* — 1958. — № 3. — С. 173-189.
- НАЗАРКО І., *Київські і галицькі митрополити: Біографічні нариси (1590-1960)* — Рим, 1962.
- НАЗАРКО І., *Святий Володимир Великий* — Рим, 1954.
- НЕДЕЛЬСКИЙ С., *Уніатский митрополит Лев Кишка и его значение в истории уни.* — Вильно, 1893.
- ОПЕНКО І., *Українська Церква: У 2-х тт.* — Прага, 1942.
- ОГЛОБЛИН О., *Українська церковна історіографія // Український історик* — 1968. — Т. 4. — С. 12-29.
- ПАВЛОВ А., *Первоначальный славянорусский Намоказон.* — Казань, 1868.
- ПАШКЕВИЧ У., *Уніатская церква у Беларусі у пачатку XVIII ст. // 3 гісторыі уніатаў у Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкага уни).* — Мінск, 1996. — С. 77-84.
- ПЕКАР А., *Єрархія оформлення // Нариси історії Церкви Закарпаття.* — Рим, 1967. — Т. 1.
- ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С., *Слободя Галицко-Русская Литовськ съ 1772 до конца 1800 года* — Львовь, 1889. — Ч. 2.
- ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С., *Архієрейскими киевской митрополіи съ половины XIV столѣтія, по списку съ конца XIV столѣтія.* — Львовь, 1901.
- ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С., *Врансповѣданіе новопоставляемаго русскаго епископа предъ Киевскимъ митрополитомъ, начиная съ половины XIV столѣтія, дѣлаемосъ // Богословскій Вѣстникъ.* — Львовь, 1901. — № 2. — С. 93-101.
- ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С., *О времени введеіия христіанства на Галицкой Русі* — Львовь, 1882.
- ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С., *О способѣ избранія и поставленія въ дяковскій и священническій чинъ кѣзъ мірськихъ униъ въ XVI столѣтія на Южной Русі // Богословскій Вѣстникъ* — Львовь, 1900. — № 3. — С. 81-88.
- ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С., *О способѣ избранія и поставленія епископа // Богословскій Вѣстникъ.* — Львовь, 1900. — № 3. — С. 155-165.
- ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С., *Слободя Галицко-Русская Литовськ съ 1700 до конца Августа 1772 года* — Львовь, 1887. — Ч. 1.
- ПЛОХИЙ С. Н., *Папство в Украина. Политика римской курии на украинскыхъ земляхъ в XVI-XVII вв.* — Киев, 1989.
- ПЛОХИЙ С. М., *Вид Якова Сумі до Атанасія Великого (Огляд видань римськихъ джерелъ з історії української церкви) // Український архієрографічний щорічник.* — Київ, 1993. — Т. 2. — С. 614.
- ПОКРОВСКИЙ А., *О соборѣ Юго-Западной Руси XV-XVII вековъ // Богословскій вѣстникъ* — 1906 — Т. 9. — С. 108-151.
- ПОКРОВСКИЙ И., *Опытъ церковно-историческаго, статистическаго и географическаго исследования.* — Казань, 1897. — Т. 1.
- ПРИСЯЖНЮК В. П., *Система замѣщенія уніатськихъ архієрейськихъ кафедръ у Правобережній Україні в XVIII столѣтіі (до питання про організаційну структуру церквъ в регіоні) // Вісникъ Київського університету Історія.* — Київ, 1994. — Т. 22. — С. 21-28.
- РИЖЕВСЬКИЙ В., *Этапъ украинскыхъ владенъ у Львові в 1629 р. // Богословскій* — Львів, 1928. — № 2. — С. 161-173.
- РУДОВИЧ І., *Кобринський Синод 1626 // Богословскій* — Львів, 1924. — Т. 2. — С. 1-37, 196-212.
- Русское православие: вели історія.* — Москва, 1989.

- САВИЦЬКИЙ І, Івній Потій єпископ володимирський і митрополит київський // *Нива*. — Львів, 1913.
- САПЕЛЯК А., *Київська Церква на слов'янському сході*. — Львів, 1999.
- СЕМЧУК С., *Митрополит Рутський*. — Торонто, 1967.
- СЕМАШКО Я., *Записки Іоасафа Митрополита Литовского*. — Санкт-Петербург, 1883. — Т. 1.
- СИТКЕВИЧ А., *Западно-руський храмос и аго судьба в униатской Церкви до половини XVIII века*. — Гродна, 1903.
- СЛІПІЙ Й., Погляд на догматичні та історичні основи Греко-католицької Церкви в Україні // *Богословія*. — Рим, 1992. — Т. 56. — С. 3-65.
- СЛІПІЙ Й., Царгородський Патріарх Григорій III Мамме // *Богословія*. — Рим, 1964. — № 25-28. — С. 114-120.
- СЛІПІЙ Й., Творче обличчя і гріб київського митрополита і царгородського патріарха кард. Ісидора // *Богословія*. — Рим, 1964. — № 25-28. — С. 1-32.
- СОНЕВИЦЬКИЙ Л., *Український Єпископат Перемиської і Холмської Єпархій в XV-XVI ст.* — Рим, 1965.
- ТОМАШІВСЬКИЙ С., *Історія Церкви на Україні*: Вид. 2. — Філадельфія (без дати).
- ТОМАШІВСЬКИЙ С., Предтеча Ісидора Петро Акеронич, незнаний митрополит руської (1242-1245) // *Записки ЧСВВ*. — Жовква, 1926. — Т. 2. — С. 3-4; 1927. — С. 221-313.
- ТУЧАПЕЦЬ В., *Тезаурисно-акримиїна значення Берестейської Унії в млячонку Івана Павла II*. — Городох, 1998 (неопублікована магістерська праця).
- ФЕДОРІВ Ю., *Замойський Синод 1720 р.* // *Богословія*. — Рим, 1971. — № 35. — С. 5-71.
- ФЕДОРІВ Ю., *Кобринський Синод 1626 р.* // *Богословія*. — Рим, 1974. — № 38. — С. 5-91.
- ФИЛАРЕТ (Гумилевский), *История Русской Церкви*. — Москва, 1888. — Т. 5.
- ХОЙНАЦКИЙ А., *Западно-русская церковная уния в ея богослужении и обрядах*. — Киев, 1873.
- ХОМА І., *Київська Митрополія в Берестейськiм періоді*. — Рим, 1979.
- ХОМА І., *Стороння Митрополита Андрея про приведення прав і властей Київських Митрополитів: Лекція на відкритті академічного року 1987-88 Українського Католицького Університету* (неопублікований твір).
- ХОМА І., *Церковна організація на Русі княжих часів* // *Науковий конгрес у 1000-ліття Хрищення Русі-України у співпраці з Українським Вієнним Університетом*. — Мюнхен, 1988-89. — С. 74-107.
- ЧИСТОВИЧ И., *Очерк истории Западно-Русской Церкви*. — Санкт-Петербург, 1884. — Т. 2.
- ЧУБАТИЙ М., *Історичний доказ на помісність Руської Церкви від самого її оснування (988)* // *Богословія*. — Рим, 1971. — № 35. — С. 213-215.
- ЧУБАТИЙ М., *Історія Християнства на Русі-Україні*. — Рим-Нью-Йорк, 1965. — Т. 1.
- ЧУБАТИЙ М., *Князь Русь-Україна та виникнення трьох східно-слов'янських мацій* // *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*. — Нью-Йорк-Париж, 1964. — Т. 178.

- ЧУБАТИЙ М., Митрополит Ісидор в переломовий момент в історії українського народу // *Богословія*. — Ринь, 1964. — № 25-28. — С. 24-32.
- ШЕПТИЦЬКИЙ А., *Послание Пастырское до втрамхъ Станиславском епархіи*. — Жовква, 1904.
- ШЕПТИЦЬКИЙ А., *Листъ Пастырскій до втрамхъ Архієпархіи*. — Жовква, 1901.
- ШЕПТИЦЬКИЙ А., *О достоянствѣ и обовязкахъ священника. Листъ Пастырскій до всечестнаго священства Архієпархіи Львовскои*. — Жовква, 1901.
- ШЕПТИЦЬКИЙ А., *О канонічній візитаціи. Послание Пастырское до Духовенства свѣдѣнаго епархіи* — Жовква, 1902.
- ШЕПТИЦЬКИЙ А., *Поясненіе обрядовъ при посалженіи Церкви* — Жовква, 1901.
- ШЕПТИЦЬКИЙ А., *Христіанська робота. Зъ I Пастырского Листа епископа станиславского* — Жовква, 1900.
- ЩАПОВ Я. Н., *Древнерусскіе княжескіе уставы XI-XV вв.* — Москва, 1976.

AA. VV., *Chiesa particolare e strutture di comunione*. — Bologna, 1985

AA. VV., *Storia religiosa della Russia*. — Milano, 1984

AMMANN A., *Der Aufenthalt der ruthenischen Bischöfe Hypathius Pocij und Grillus Terlecki in Rom im Dezember und Januar 1595-1596 // Orientalia christiana periodica*. — Roma, 1945. — T. 11. — С. 103-140.

AMMANN A., *Storia della Chiesa Russa e dei paesi limitrofi*. — Torino, 1948.

ANDRUSIAK M., *Jozef Szumlanickipierwszy biskup miński (1667-1708): Zarys biograficzny*. — Lwów, 1934.

BARAN A., *Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukacoviensis*: Вид. 2. — Romae, 1960.

BARAN A., *Progeto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI // Analecta OSBM*. — Romae, 1958. — № 3. — С. 454-475.

BILANYCH J., *Synodus Zamostiana an. 1720 (eius celebratio, approbatio et motus)*: Вид. 2. — Romae, 1960.

BLAZEKOWSKYJ D., *Hierarchy of the Kyivan Church (861-1990)*. — Rome, 1990.

BOBAK J., *De caelibatu ecclesiastico deque impedimento Ordinis Sacri apud Orientales et praesertim apud Ruthenos*. — Romae, 1941.

BROGI M., *Nomine vescovili nelle Chiese Orientali Cattoliche // Kanon*. — Wien, 1985. — № 7. — С. 124-141.

CHARKIEWICZ W., *Zmierzec Unji Koscielnej na Litwie i Biskrupst* — Slonim, 1929.

CONGAR Y. - DUPUY B., *L'episcopat e la chiesa universale*. — Roma, 1965.

DACKO I., *Metropolitan Andrej Szeptyckyj rediscoverer of traditional eastern ecclesiology and ecumenism*. (Докторська дисертація з богослов'я в Інсбруцкому Університеті. — Неопублікований твір, 1974).

DE CLERCQ C., *Conciles des Orientaux catholiques: У 2-х тт.* — Paris, 1949-1954.

DE CLERCQ C., *Fontes Juridici Ecclesiarum Orientalium: Studium Historicum*. — Romae, 1967.

DE MEESTER P., *Studi sui Sacramenti amministrati secondo il Rito Bizantino*. — Roma, 1947.

Dizionario dei Concili: У 6-и тт / diretto da PALAZZINI P. — Roma, 1963.

DYMYD M., *Edizioni e versioni dei concili di Kobryn, Zamosc' e L'viv // Exercitatione per la Licenza*. — Roma, 1985 (неопублікована праця).

- ESPOSITO R., *Leone XIII e l'Oriente cristiano*. — Roma, 1960
- FEDOTOV G., *The Russian Religious Mind, Kievan Christianity*: У 2-х тт. — Cambridge, Mass., 1946-1965
- From Kievan Rus' To Modern Ukraine: Formation of the Ukrainian Nation*. — Cambridge, Mass., 1984
- GARZANTI M., *Il Cristianesimo in Russia da Vladimir a Pietro il Grande*. — Roma, 1988.
- GATTI C., KOROLEVSKIJ C., *I Riti e la Chiesa Orientale*. — Genova, 1942
- GIANELLI C., A propos de la confirmation du métropolitain de Kiev Joseph Bolharynovyc par le patriarche œcuménique Joachim // *Orientalia Christiana Periodica*. — Roma, 1943. — T. 9. — С. 450-459.
- GLINKA A., *Diocesi ucraina greco-cattolica di Cholm*. — Roma, 1975. — T. 34.
- GUZIAK B., *Crisis and Reform: The Kyivan metropolitanate, the patriarchate of Constantinople, and the genesis of the union of Brest*. — Cambridge, Ma, 1998.
- GUZIAK B., The Kyivan hierarchy, the patriarchate of Constantinople and union with Rome // *Four hundred years Union of Brest (1596-1996)*. — Leuven, 1996. — С. 17-53.
- HAIJAR J., *Le Vatican - la France et le Catholicisme oriental (1878-1914): Diplomatie et histoire de l'Eglise*. — Paris, 1979.
- HALECKI O., *From Florence to Brest (1439-1596)*. — Roma, 1958.
- HALECKI O., *Isidore's Tradition // Analecta OSBM*. — Рим, 1963. — Т. 4.
- HIMKA J.-P., *Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867-1900*. — London, 1999.
- HIMKA J.-P., The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772-1819 // *Harvard Ukrainian Studies*. — 1984. — № 8 (3/4). — С. 426-432.
- HODINKA A., *A munkácsi gör. szerz. párpörköly Okmányokra 1458-1715*. — Ungvár, 1911.
- HOFMANN G., Ruthenica. Die Wiedervereinigung der Ruthenen // *Orientalia Christiana*. — Roma, 1924-1925. — Т. 3, 2. — С. 142-149.
- Intrepido Pastoris // Науковий Збірник на честь Блаженнішого Патріарха Йосифа в 40-ліття уступлення на Галицький Престіл 1.11.1944*. — Т. LXII. — Рим, 1984.
- KAMINSKYJ E., *De Potestate Metropolitanum Kiouienium-Halicienium (a. 1596-1805)*. — Рим, 1969
- KOROLEVSKIJ C., *Métropolitain André Szepczykyj (1863-1944)*. — Рим, 1964.
- KRASINSKI V., *Essai sur l'histoire religieuse des nations slaves / trad*. — Paris, 1853.
- KUBINSKYJ J., *The History of Prjastiv Eparchy*. — Roma, 1970.
- LENCYK V., *The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I*. — Рим-Нью-Йорк, 1966.
- LOZOVEI P., *De Metropolitanum Kiouienium Potestate (988-1596)*: Вид. 2. — Roma, 1962.
- MAKUCH B., *De Capitulis Cathedralibus in Ecclesia Ruthena, (Discursus Historico-Juridicus): Докторська дисертація Богословського Факультету Урбанського Університету в Римі (неопублікований твір)*. — Roma, 1843.
- MARTYNOV O., *Plan zniszczenia Kościoła Grecko-Katolickiego w Rosji: Dokument Historyczny*. — Kraków, 1882.
- MONCAK I., *Florentina acumenion in the Kyivan Church*. — Roma, 1987.
- MUDRYJ S., *De transitu ad alium ritum (A byzantino-ucraino ad latinum)*, *Dissertatio Historico-Juridica*: Вид. 2. — Roma, 1973.

- MUDRYJ S., *Le istituzioni* (неопублікований твір). — Без місця й без дати.
- ONATSKYJ E., *Studi di storia e di cultura ucraina*. — Roma, 1939.
- PEKAR A., *De erectione canonica eparchiae Mukacoviensis (an. 1771)*: Вид. 2. — Romae, 1936.
- PEKAR A., *Historic background of the Eparchy of Prjashiv*. — Pittsburgh, PA., 1968.
- PEKAR A., *Restoration of the Greek Catholic Church in Czechoslovakia / Offprints from The Ukrainian Quarterly*. — New York, 1973. — Т. 29 (3).
- PEKAR A., *The bishops of the Eparchy of Mukachevo with historical outlines*. — Pittsburgh, PA., 1979.
- PELESZ I., *Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart: У 2-х тт.* — Würzburg-Wien, 1878-1880.
- PERI V., *Orientalis varietas // Kasovníka*. — Roma, 1994. — Т. 4.
- POLČIN S., *Une tentative d'Union au XVIIe siècle: La mission religieuse de P. Antoine Possevin S.J. en Moscovie (1581-82) // Orientalia Christiana Analecta*. — Roma, 1957. — Т. 150.
- POLONSKA-VASYLENKO N., *Two conceptions of the History of Ukraine and Russia*. — London, 1968.
- PRITSAK O., *The Origin of Rus'*. — Cambridge, Mass., 1975.
- PRUSZKOWSKI J., *Martyrologium Podlachiae brevissimum seu Podlachiae martyrum, martisque eorum gloriosae 1-0) in tormentis, 2-0) post cruciatum, 3-0) post supplicia in carceribus perpessae, brevis adumbratio. Ad quaestiones quoque a S. R. Congregatione positas iustissima responsa*. — Lublini, 1924.
- REZÁČ IO., *De potestate dispensandi episcoporum orientalium ad normam M^p. Episcopalis potestatis*. — Roma, 1968.
- ŠEVČENKO I., *Byzantine Roots of Ukrainian Christianity*. — Cambridge, Mass., 1984.
- Slipyj (S.E. Moss), *Arcivescovo Maggiore // Osservatore Romano*. — 1964. — 6 Febb.
- ŠMURLO F., *Le Saint-Siège et l'Orient Orthodoxe Russe 1609-1634*. — Prague, 1928.
- STASIAK M., *Disciplina sacramentale della Chiesa di rito bizantino-slavo in Polonia secondo i sinodi provinciali di Zamosc (1720) e di Leopoli (1891): Excerptum e thesisi ad Laudeam*. — Roma, 1974.
- STASIW M., *Metropolia Haliczensis (Eius historia et iuridica forma)*: Вид. 2. — Romae, 1960.
- STASIW M., *Synodus Leopolitana: Докторська дисертація Палського Орієнтального Інституту в Римі (неопублікований твір)*. — Roma, 1959.
- SZEODA M., *Działalność prawnio-organizacyjna Metropolity Józefa IV Władysława Rutkiego (1613-1637)*. — Warszawa, 1967.
- TANCZUK D., *Conamina unionistica in Ecclesia Ruthena in primo dimidio saec. XVII: Докторська дисертація Богословського Факультету Урбанського Університету в Римі (неопублікований твір)*. — Roma, 1939.
- TANCZUK D., *Quaestio Patriarchatus Kioviensis tempore conaminum Unionis Ruthenorum (1582-1632) // Analecta OSBM*. — Romae, 1949. — Т. 1. — Вид. 1. — С. 128-144.
- TILLARD J.-M.-R., *L'Évêque de Rome*. — Paris, 1984.
- VELYKYJ A., *Programmata Suppressionis Ritus Rutheni «Projectum intuitu Ruthenorum a. 1717 editum» // Analecta OSBM*. — Romae, 1971. — Т. 7. — С. 249-257.
- VELYKYJ A., *Regis Danielis De Halyc' coronatio // Analecta OSBM*. — Romae, 1933. — Т. 1. — Вид. 4. — С. 646-648.

- VLASOVSKYI I., *Outline History of Ukraine to the Union of Berestye* — New York-Bound Brook, 1956.
- VOJNAR M., *De Regimine Basilianorum Ruthenorum a Metropolita Josepho Velamir Rutzky restauratorum*. Вид. 2 — Romae, 1949
- WERNZ F. X., *his Decretalium*. — Romae, 1898-1899. — Тт. 1-2.
- WOLF L., *Vatican Diplomacy and the Uniates of the Ukraine after the First Partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth // Harvard Ukrainian Study*. — 1984 — № VIII. — С. 397-425.
- ZOGHBY E., *En marge du Concile // Le Lien*. — Le Caire, 1964. — Т. XXIX (3). — С. 1-11.
- ŽUŽEK I., *Che cosa è una Chiesa, un Rito Orientale? // Seminarium*. — Roma, 1975. — Т. 27. — С. 266-277.

В. СКОРОЧЕННЯ

- АЗР — *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією*. — Санкт-Петербургъ, 1851. — Т. 4.
- АКЮЗР — *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією*. — Санкт-Петербургъ, 1865. — Т. 2.
- АСЗР — *Археологическій сборникъ документовъ, относящихся к истории сѣверо-западной Руси, издаваемый при управленіи Вильнскаго учебнаго округа*. — Вильна, 1900. — Т. 12.
- АЮЗР — *Архив Югозападной России, издаваемый Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Киевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Валинскомъ Генераль-Губернаторѣ*. — Киевъ, 1859-1872. — Ч. I. — Тт. 1-5.
- БАЧИНСЬКІЙ — БАЧИНСЬКІЙ А., *Право Церкви со особливимъ уваженіемъ церковно-державныхъ законовъ Австрійскихъ и королевскихъ Галицкихъ* — Львівъ, 1900.
- БЕНШЕВИЧЬ — БЕНШЕВИЧЬ В. Н., *Сборникъ памятниковъ по истории Церковнаго Права, преимущественно русскаго, кончая временемъ Петра Великаго / Вид. II*. — Петроградъ, 1914.
- ВЕЛИКИЙ, Литовик — ВЕЛИКИЙ А. Г., *Э литовису християнської України: Церковно-історичні радіації з Ватикану*. — Рим, 1968-1977. — Тт. I-IX.
- ВЛАСОВСЬКІЙ — ВЛАСОВСЬКІЙ І., *Нарис Історії Української Православної Церкви* — Нью Йорк - Баунд Брук, 1955-1961. — Тт. I-IV.
- ГОЛУБЕВЪ — ГОЛУБЕВЪ С., *Кіевскій Митрополитъ Петра Могила и его сподвижники* — Киевъ, 1883. — Т. 1.
- ГРУШЕВСЬКІЙ, Історія — ГРУШЕВСЬКІЙ М., *Історія України-Руси: Передрук Вид. 2*. — Нью-Йорк, 1954-1955. — Тт. 1-8.
- Додатокъ до чинностей — *Додатокъ до чинностей и рішень русскаго провінціального собора въ Галичині відбушого ся, въ Львовѣ в р 1891*. — Львівъ, 1897.
- ЖУКОВИЧЬ, Брестскій соборъ 1591 — ЖУКОВИЧЬ П. Н., *Брестскій соборъ 1591 года (по новооткрытой грамотѣ, содержащей дѣянія его) // Известія отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ*. — Санкт-Петербургъ, 1907. — Т. XII. — Кн. 2. — С. 45-71.

- ЗАЙКИНЬ - ЗАЙКИНЬ В.** *Участь світського елемента в церковному управленні, виборне начало и соборность в Киевской митрополіи в XVI і XVII ввекѣ.* - Варшава, 1930.
- Замойський синод** - Синодъ провинціальный рускій, стбувшій ся въ мѣстѣ Замостя року 1720 // *Додатокъ до чинастей и рішень руского провинціального собора в Галичинѣ, стбушого ся в Львовѣ в р. 1891.* - Львів, 1897. - С. 200-276.
- ЗНТШ** - *Знамен Наукового Товариства імені Шевченка.*
- КОРЧАГІН - КОРЧАГІН К.** *Карне Право Української Католицької Церкви. Историко-юридичний нарис.* Вид. 2. - Рым, 1981.
- КОЯЛОВИЧЬ - КОЯЛОВИЧЬ М. О.** *Литовская церковная унія.* - Санкт-Петербургъ, 1859. - Т. 1.
- ЛІКОВСЬКИЙ, Унія - ЛІКОВСЬКИЙ Е.** *Берестейська Унія (1596)* / Переклад В. КУЗЬМА, О. ЗАТОРСЬКИЙ. - Жовква, 1916.
- ЛОТОЦЬКИЙ - ЛОТОЦЬКИЙ О.** *Українські джерела церковного права.* - Варшава, 1931.
- МАКАРИЙ, История - МАКАРИЙ, История русской Церкви.** - Санкт-Петербургъ, 1879-1883. - Тт. 9-12.
- МАРУСИН - МАРУСИН М.** *Чини Святительських Служб в Киевському Епископіаті з початку XVI ст.* - Рым, 1966.
- ОДУМ - Описаніе документов Архива западнорусскихъ Уніатскихъ Митрополитовъ (1470-1832): У 2-х тт.** - Санкт-Петербургъ, 1897-1907.
- Памятники - Памятники, изданные Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденною при Киевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Валыискомъ Генералъ-Губернаторѣ.** - Київ, 1852. - Т. III.
- ПЕТРУШЕВИЧЬ, Галицкая Лѣтопись съ 1772 - ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С.** *Сводная Галицко-Русская Лѣтопись съ 1772 до конца 1800 года.* - Львовъ, 1889. - Ч. 2.
- РУДОВИЧ - РУДОВИЧ І.** *Кобринський Синод 1626 // Богословія.* - Львів, 1924. - Т. 2 - С. 1-37, 196-212.
- САВИЦЬКИЙ - САВИЦЬКИЙ І.** *Іванія Потія єпископ володимирський і митрополит київський // Нива.* - Львів, 1913.
- СОНЕВИЦЬКИЙ - СОНЕВИЦЬКИЙ Л.** *Український Єпископат Перемишльскій і Халмський Єпарції в XV-XVI ст.* - Рым, 1965.
- ФЕДОРІВ, "Замость" - ФЕДОРІВ Ю.** *Замойський Синод 1720 р // Богословія.* - Рым, 1971. - № 35. - С. 5-71.
- ХОМА, Київська Митрополія - ХОМА І.** *Київська Митрополія в Берестейський періоді.* - Рым, 1979.
- Чинности - Чинности и рішеня руского провинціального собора в Галичинѣ стбушого ся в Львовѣ в р. 1891.** - Львів, 1896.
- ЧСВВ - Чин Святого Василя Великого.**
- ШЕПТИЦЬКАЯ, О поставленію а. Хомшина - ШЕПТИЦЬКАЯ А.** *Посланіе Пастыря до євръмъ Станиславскыи єпарціи.* - Жовква, 1904.

- ADSL = *Acta et Decreta Synodi Provincialis Ruthenorum Galiciae habitae Leopoli an 1891.* — Leopoli, 1896.
- APF = Archivium S. Congregationis de Propaganda Fide
- ASCPF = *Acta S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielaruzjae spectantia, 1622-1862.* — У 5-м тт. / Під ред. А. VELYKYJ. — Romae, 1953-1955.
- ASZ = *Synodus provincialis Ruthenorum habita in civitate Zamosciae anno MDCCCXX. Sanctissimo Domino nostro Benedicto PP. XIII. dicata.*: Виз 2. — Romae, 1838.
- BILANYCH = BILANYCH J., *Synodus Zamostiana an. 1720 (eius celebratio, approbatio et momentum)*: Виз. 2. — Romae, 1960.
- CCBO = *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium.* — Romae, 1990.
- CIC = *Codice di Diritto Canonico. Testo ufficiale e versione italiana.* — Roma, 1983.
- Collectio Lacensis = *Acta et Decreta S. Conciliorum recentiorum. Collectio Lacensis, auctoribus presbyteris S.J. e domo S.V.M. sine laeae conceptae ad Lacum.* — Friburgii Br., 1870-1876. — У 2-х тт.
- Congregationes Particulares Ecclesiam Ucrainae et Bielaruzjae spectantes.*
- DC = *Dizionario dei Concili.* У 6-м тт. / diretto da PALAZZINI P. — Roma, 1963.
- DE CLERCQ. *Conciles* = DE CLERCQ C., *Conciles des Orientaux catholiques.* У 2-х тт. — Paris, 1949-1954.
- DE CLERCQ. *Fontes* = DE CLERCQ C., *Fontes Juridici Ecclesiarum Orientalium: Studium Historicum.* — Romae, 1967.
- De Monachico Statu* = CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Fonti, serie II, fasc. X // *De Monachico Statu iuxta disciplinam byzantinam* / Red. P. DE MEESTER. — Città del Vaticano, 1942.
- Discipline Antique* = CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Fonti, [serie I], fasc. IX // *Discipline Générale Antique* / Red. P-P JOANNOU. — Roma, 1962-1964. — Тт. 1-2.
- DPR = *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075-1953).* — У 2-х тт. / Під ред. А. VELYKYJ. — Romae, 1953-1954.
- DUB = *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600)* / Під ред. А. VELYKYJ. — Romae, 1970.
- DYMYD = DYMYD M., Edizioni e versioni dei concili di Kobryn, Zamoc' e L'viv // *Esercitazione per la Licenza.* — Roma, 1985 (неопублікована праця).
- EM = *Epistolae Metropolitanum Kioviensis Catholicorum, 1613-1838.* — У 9-м тт. / Під ред. А. VELYKYJ. — Romae, 1956-1980.
- HARASIEWICZ = HARASIEWICZ M., *Annales Ecclesiae Ruthenae, gratiam et communionem cum s. Sede Romana habentis, ritumque Graeco-Slavicum observantis, cum singulari respectu ad dioeceses ruthenas Leopoliensem, Premislensem et Chelmensem.* — Leopoli, 1862. *Ius Ruthenorum* = CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, // *Ius Particulare Ruthenorum.*
- Intrepido Pastori* = *Intrepido Pastoris* // *Нагрозний Збірник на честь Блаженнішого Патріарха Йосифа в 40-ліття уступлення на Галицький Престолі 1.11.1944.* — Т. LXII. — Рим, 1984.
- Ius Ruthenorum* = CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Fonti, serie II, fasc. XI // *Ius Particulare Ruthenorum.* — Roma, 1933.
- Josephat* = *S. Josephat Hieromartyr Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis, 1623-1867.* — У 3-х тт. / Під ред. Т. HALUSCZYNSKYJ, А. VELYKYJ. — Romae, 1952-1967.
- KAMINSKYJ = KAMINSKYJ E., *De Potestate Metropolitanum Kioviensium-Halicienarium (a. 1596-1805).* — Рим, 1968.

- KULCZYNSKI = KULCZYNSKI I., *Specimen Ecclesiae Ruthenicae ab origine susceptae fidei ad nostra tempora in suis capitibus seu Primatibus Russiae cum S. Sede Ap. Romanae temper unitae*. — Romae, 1733; Вид. 2. — Parisii, 1859.
- LENYUK = LENYUK V., *The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I.* — Нью-Йорк, 1966.
- LNA = *Litterae Nuntiorum Apostolicorum Historiam Ucrainae Illustrantes, 1550-1850* У 14-х тт. — Romae, 1959-1977.
- LOZOWEI = LOZOWEI P., *De Metropolitaram Kiouienstum Potestate (988-1596)*; Вид. 2. — Romae, 1962.
- LPF = *Litterae S. Congregationis de Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielaruae spectantes, 1622-1862*; У 7-м тт. — Romae, 1954-1957.
- MAKUCH = MAKUCH B., *De Capitulis Cathedralibus in Ecclesia Ruthena, (Disquisitio Historico-Juridica)*; Докторська дисертація Богословського Факультету Урбанського Університету в Римі (неопублікований твір). — Roma, 1943.
- MANSI = MANSI I. D., *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* / Передрук. — Paris, 1901-1902. — Тт. 10, 33.
- MCS = *Monumenta Confraternitatis Stauroptigianae Leopoliensis sumptibus Institutii Stauroptigiani* / Ред. А. МІЛКОВИЧ. — Leopoli, 1895. — Т. 1.
- MUH = *Monumenta Ucrainae Historica* / Ред. А. ШЕПТИЦЬКИЙ. — Рим, 1964-1975. — Тт. 1-12 (1075-1807); Тт. 13-14 (1771-1856) / Ред. А. БАРАН. — Рим, 1973-1977.
- PELESZ = PELESZ J., *Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*; У 2-х тт. — Würzburg-Wien, 1878-1880.
- STASIW, *Metropolia Haliciensis* = STASIW M., *Metropolia Haliciensis (Eius historia et iuridica forma)*; Вид. 2. — Romae, 1960.
- SZEGDA = SZEGDA M., *Działalność prawno-organizacyjna Metropolity Józefa IV Władysława Rutkiego (1613-1637)*. — Warszawa, 1967.
- Testi di Diritto nuovo* = CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE, Fonti, [serie I], *Testi vari di Diritto nuovo (1550-1902)*. — Roma, 1930.
- Vetera Monumenta Poloniae* = *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*; У 3-ох тт. / Ред. А. THEINER. — Romae, 1861-1863.

ВСТУПНЕ СЛОВО

З Божої установи Ієрархія в житті Церкви посідає особливе місце, як визначальний чинник усіх діянь Церковної влади. З установи Христа-Бога в Конституції Церкви – Св. Євангелії – впливають два рівні церковної ієрархічної будови, а саме: примат і єпископат. І вони є Божого походження.

З історії знаємо, що Христос, Спаситель людства заснував свою громаду вірних, для якої Він сам є Пастирем, Вчителем, Священником і Проповідником. Ісус визначив, постановив і започаткував свою Церкву для всього людського роду й звістив, що вона існуватиме до кінця віків (Мт. 16,18). Христос свідомо започаткував свою Церкву на Петрі-скелі. Він підпорядкував Церкву Найвищій Владі та пастирству кожночасного Петра (Мт. 16,19; Ів. 21,15). Врешті Христос знав, що Петро-Симон помре, про що говорив відкрито, тому тим самим утвердив факт наслідства влади «Петра» у Церкві своїй, бо: «Ти Петро-скеля, і я на цій скелі збудую мою Церкву і що пекельні ворота її не подолають» (Мт. 16,18). Отже, хоч апостол Симон помер, Петро як правонаступник продовжує своє життя на цій землі, хоч цей уряд займають інші, канонічно вибрані фізичні особи.

Засновуючи свою Церкву, Христос поставив своїх Апостолів, а наслідниками Апостолів є відповідні єпископи.

Отже, єпископат – це продовження Христа та Його дії упродовж майже двох тисячоліть. Єпископат через Апостольське наслідство діє у священстві Христа-Спасителя особливим і відмінним від звичайних християн або священників способом.

Єпископ через Апостольське наслідництво та пов'язані з ним обов'язки дістав від Духа Святого все повновладдя й дари, що їх уділяв Христос своїм Апостолам, наслідниками яких є єпископи.

Св. Ігнатій і Св. Кипріяні стверджують, що єпископат – невидимий образ Христа, Його людська подoba, видимий Вікарій, Його Інструмент і тайна¹.

Отже, з Божого права й установи, єпископ – наслідник Апостолів – посідає повноту священства, має власну значиму та пряму юрисдикцію обох сфер діяльності на означеній території, дорученій йому Синодом єпископів даної Церкви свого

¹ Давидова, II, 11.

права та наслідником святого апостола Петра, якою єпископ управляє під його Верховною Владдою.

Про найвищу владу Церкви виразно говорить нам теперішній Кодекс Канонів для Східних Церков: «Як з Господнього установлення святий Петро та інші апостоли становлять одну колегію, подібно є об'єднані між собою Римський Архієрей, наступник Петра, і єпископи — наступники апостола» (к. 42). Далі Кодекс стверджує, що: «Колегія єпископів, Головою якої є Римський Архієрей, а членами єпископи, силою Тайни священства та ієрархічної єдності з Головою Колегії та її членами, і в якій триває безперервне апостольське тіло, разом зі своїм Головою і ніколи без нього, становить також суб'єкт найвищої і повної влади над усією Церквою» (к. 49).

В устрою Церкви Христової надзвичайно важливу клітину церковного життя становить єпархія, тобто частина народу Божого, довіреного пастирській опіці єпископа, якому допомагають його пресвітери. Святий Дух — це початок і основа невидимого поєднання всіх Христових вірних, а єпископ — видимий початок і фундамент єдності своєї єпархії². Влучно висловився про це Св. Кипріян: «Де єпископ, там Церква, де Церква, там єпископ, бо єпископ є в Церкві, а Церква є в єпископові»³.

В українській церковній історіографії бракувало ґрунтовного підсумовуючого дослідження про юридичну постать і повноваження єпископа об'єднаної Київської Церкви, особливо в її католицькому періоді від Берестейської унії аж до кінця XIX ст.

До цієї копіїкці праці, оригінал якої написаний італійською мовою, взявся молодий дослідник канонічного права Східних Церков о. д-р Михайло Димид, який провів довгі роки своїх студій у Римі, переважно в Папському Інституті Східних наук, де на факультеті Східного Канонічного Права у 1989 р. захистив з відзнакою свою докторську дисертацію «Юридична постать єпископа об'єднаної Київської Церкви на основі Синодів в роках 1589-1891».

У своїй докторській праці автор подав вичерпний аналіз документів двадцяти синодів Київської Церкви упродовж 250 років. Отець Михайло Димид визначив статус та ієрархічну гідність різних типів єпископів Київської Церкви, приділивши спеціальну увагу єпископові-прототронію й екзархові Константинопольського Патріарха та екзархові всієї Русі.

² Конституція «Світло народів», ч. 23.

³ Петр. Гречко, 88, 8.

Дослідник доводить, що архієпископ-митрополит Київський, Галицький і всієї Русі виконував дуже важливу роль у виборі й поставленні єпископів як у синодах, так і щодо цивільної влади. Автор переконаний, що затвердження єпископів, законно обраних синодом чи представлених світською владою, завжди належало до Голови Київської Церкви. Хоч у пізнішому часі долучилось також благословення Римського Архієрея.

Отець Михайло Димид досліджує низку документів про обов'язки єпархіального єпископа Київської Церкви, виявляє велику близькість принципів пастирської праці, яку окреслив Львівський Синод у 1891 р., до ідей, що їх подає II Ватиканський Собор.

Цікавим є і той факт, що автор в історії Київської Церкви простежує доктрину про єпископську колегіальність і таїнственне розуміння церковної влади, що саме було ґрунтовно простудійоване під час II Ватиканського Собору, розглядаючи природу й функції єпископського служіння.

У своїй праці дослідник, розглянувши основні права й обов'язки єпархіального єпископа Київської Церкви у його архипастирських функціях найвищого вчителя, святителя і управителя єпархії, зацікавився також місцем і завданням всіх підрядних співпрацівників єпископа у виконанні їх душпастирської служби. Тож треба бути вдячним о. д-ру Михайлові Димиду, теперішньому ректору Богословської Академії у Львові, що він присвятив багато енергії та дав докази справжньої любові до науки, приготувавши таку історично-юридичну працю, паралельне українське видання для молодого покоління наших дослідників, церковних інституцій та їх юридичних і фізичних осіб.

Сподіваюся, що ця книга, її література та додатки полегшать подальше юридично-канонічне дослідження ідентичності культурно-релігійних надбань тисячолітнього християнства Київської, рідної нам матірньої Церкви.

Це буде найкращою заплатою та виявом нашої подяки для автора цієї праці, о. д-ра Михайла Димида.

Із запевненням молитов та архієрейського благословення,
зістаєсь,

01.03.2000 р.Б.

проф. д-р + Софрон Мудрий, ЧСВВ
Івано-Франківський Єпарх, ректор Івано-
Франківського Теологічно-Катехитичного
Духовного Інституту

ET LAUS
DICTA
TU
OMNIBUS
AGLIELA

ANIMAM
SANTISSIMAM
SOLA
CASA AD
SANTISSIMAM

Владислав-учитель проголошує Євангеліє

Фрагмент з ікони «Св. Миколай з двома життєвими сценами». Кінець XV - початок XVI ст., походить із села Здвижень на Лемківщині і зберігається в Національному музеї у Львові.

ПЕРЕДМОВА

Другий Ватиканський Собор, в декреті «Про Екуменізм» 16, «ясно виявив характерну дисциплінарну автономію, якою користуються Східні Церкви: це не є наслідком привілеїв, наданих Римською Церквою, а такого закону, який ці Церкви мають з апостольських часів». Ці слова Івана Павла II в Апостольському листі «*Euntes in Mundum*» з нагоди Тисячоліття Хрещення Київської Русі були відгуком на недавні події в історії об'єднаної Київської Церкви, яка в особі свого голови й отця Йосифа Сліпого здала стверджувала цю думку. Щоб вивчати юридичний аспект діяльності єпископа окремої Східної Церкви, треба звернутися до синодів, котрі є найвищим виявом колегіальності та мають владу регулювати власне церковне життя згідно з власною дисципліною.

Щоб мати загальне поняття про об'єднану Київську Церкву, й також з огляду на те, що книга була спочатку написана Італійською мовою для іноземного читача автор уважав за необхідне розпочати її з короткого історичного екскурсу. У ньому наголошується, що Церква Київської Русі, заснована в 988 р., завжди мала благородні екуменічні інспірації від самих початків свого існування, та що Берестейська унія 1596 р. – це лише подальший конкретний крок на цьому шляху, й що безпосередній зв'язок між такою реальністю та організацією, яка сьогодні називається Українська Греко-Католицька Церква, таки справді існує. Дехто уважатиме, що не всі історичні теми належно розкриті, а інші чомусь непотрібно присміпливо проаналізовані. Річ у тім, що іноземці хочуть відповіді на інші питання і до того ж трапляється, що ми не завжди розуміємо психологію іншого. Отож, подивитися на свою реальність під іншим кутом зору завжди допомагає збагнути окремі дотепер неосмислені важливі нюанси власного буття.

Оскільки книга має характер юридичного дослідження, то ж після короткого історичного вступу ми вважали за необхідне простежити історію синодів Київської Церкви в 1589-1891 рр. Рік 1589 є початком надзвичайно важливого періоду, що завершився Берестейською унією 1596 р. Синод є тим джерелом, з якого можна почерпнути інформацію, потрібну для окреслення юридичного статусу єпископа. Така орієнтація на синоди не є

очевидною, тому що немає ні Іхнього вичерпного списку, ані праці про них, однак цей пошук необхідно було здійснити.

Під словами «сутність й природа єпископської влади» розуміємо загальні риси єпископа, які є універсальними, тому що єпископ представляє вселенськість Церкви. Однак чи типологія різних єпископів показує відмінну владу в рамках тої самої служби? Бо якщо архієпископ-митрополит Київський, Галицький і всієї Русі мав владу, наближену до повноважень східних патріархів, то яка тоді була роль єкзарха цілої Русі, прототронія, коад'ютора?

Визнавши, хто і яким чином встановляє єпископа, можна з'ясувати якими цією юридичної постаті. У різний спосіб відбувалось єпископське призначення, але той порядок, який поданий в «Уставі Теогноста», виглядає найбільш близьким і відповідним для особливого статусу цієї Східної Церкви.

Про права й обов'язки єпископа можна дізнатись, простеживши конкретну роботу єпархіального єпископа: як треба поводитись у єпископській спільноті, як треба виконувати свої обов'язки пастиря, наставника, святителя, провідника, яким чином завершується повноваження єпархіального єпископа?

У цій праці подаються також вихідні дані для майбутньої публікації збірки різних синодальних актів Київської Церкви.

Висловляю особливу вдячність Святому Духові, що просвітня не одну добру душу, яка допомогла мені духовно й матеріально, а моє перебування в спільноті Церкви, спричинило написання цих рядків. Ось коротка історія цієї книги і основні діючі особи. Це великі, смиренні та працюючі люди, яких Господь Бог дав мені, моїм дітям, студентам для наслідування Іх прикладу.

Мій тато Дмитро Димид із с. Гошева (Долинського району), а матір Розалія Заставна, народжена вже в Боснії, але родом із с. Ласківці (Теребовлянського району). Я був першим з трьох дітей, народжених на еміграції в Бельгії серед громади колишніх «остарбайтерів». Батьки, вчасі другої окупації Західної України Радянським Союзом, стали «політичними втікачами» оскільки не хотіли повертатися до цієї землі, яку вони любили понад усе, але де була відібрана свобода, Божа прикмета, успадкована від Сотворителя, яка робить людину Людиною.

Моє дитинство минуло серед священників, громадських діячів, черниць, які згодом спрямували мене на навчання до Риму. Серед них слід згадати пароха, отця-мітрата Івана Кота, який впродовж півстоліття удержував громаду українців Шарлеруа і околиць, а серед них і мене, був прикладом «відданості справі», тобто

великим добродійцем і культурним діячем та просвітителем свого народу в Бенілюксі.

Завдяки благословенню архієпископа Івана Бучка, я поїхав тринадцятилітнім на науку до Риму, де в Українській Папській Малій Семінарії Отці Салезіани мене виховували, навчали і укріпили вже отриману з дому любов до двох основних цінностей в житті людини – Бога і Батьківщини.

Українські установи в Римі були численними: одні були підпорядковані Києво-Галицькій Митрополії (Українській Католицькій Церкві, як там її називали) інші – Апостольському Престолу (Ватикану).

Тут я зустрів патріарха Йосифа (Сліпого), який мені показав правдиву велич України серед народів світу і моє реальне місце серед свого народу у Львівській архієпархії. Він мене навчив невинно прямиувати до вершин, прийняв мене до Колегії св. Софії і Українського Католицького Університету, де я особливо відчував опіку владика Івана Хоми через поради, допомогу. Також владика Любомир Гузар і монастир «Студіон» кілька років мене оточували гостинністю і молитовою, за що відчуваю до них постійну вдячність.

А дозволив мені працювати над самою книжкою і тим досягнути науковий ступінь доктора патріарх Мирослав Іван (Любачівський), який мене благословив таким чином служити Церкві.

Міжнародна Організація «Церква в потребі» і пані Дарія Кулик надавали мені фінансову допомогу.

Папському Орієнтальному Інституту, де я спеціалізувався, зокрема, дякую за розширення моїх світоглядних горизонтів і за напрямок власного викликання в Церкві.

Владичі доктору Маркові Броджі та владичі доктору Софронowi Мудрому адячний за керівництво працею.

Це основні стовпи, на які я покладався в дорозі. А по ній йшли однодумці, кілька яких згадаю, бо і вони своїм словом чи ділом, чи усмішкою, хоч може і не свідомо, мені допомагали, а це: Тео ван ден Гаут, Борис Гудзяк, Роман Лобай, Федір і Євген Курляки, Михайло Лоза, Андрій Онуферко, Михайло Петрович.

У вирішальній фазі знайшов я нових співробітників, без яких праця не мала б цієї якості і витонченості: отця-мітрата Йосифа Андрішина, який на високому фаховому рівні зробив критичну оцінку моєї книги в юридичному і в історичному.

Ще крім того помагали інші друзі, за що їм вельми адячний. Ідея ілюстрацій належить Костеві Марковичу. Василь Откович, директор Національного музею у Львові, сприяв фотографуванню

ікон, що здійснив Олег Кутянський. Тарас Ожис допоміг з першою версією українського тексту. Над літературною редакцією трудилися Наталя Рибак і Петро Гусак. Показчик підготував Юрій Ярмолюк. Організаційні моменти полегодив Ярослав Рибак.

ПОРАДА ЧИТАЧЕВІ

Дорогий читачу,

Перед Тобою канонічна праця про єпископа Київської Церкви, написана з такої перспективи, щоб заохотити подальші наукові студії в цій ділянці науки, зокрема щодо аналізу еkleзіологічного підґрунтя порушеної проблематики.

Якщо Ти терпеливий, то читай з початку. Якщо ні, і хочеш негайно багато, але не все, знати про єпископа, то раджу Тобі почати зі сторінки 105 з надією, що потім, можливо, повернешся до початку.

ВСТУП

ІСТОРИЧНИЙ РЕЛІГІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

I. Київська Русь

Територія України була заселена з давніх давен. Її розквіт в дохристиянську добу зазвичай пов'язують з культурою Трипілля (4-2 тис. до Хр.)¹. Після мідного й бронзового віку територія сучасної України пережила багато вторгнень. Тому країна з тих часів відома більше під іменами племен або кочових народів, які захоплювали більш чи менш важливу її частину. Ці назви звикали разом з кочівниками, які дуже часто розчинялись серед місцевого населення².

Держава антія, що існувала з IV до VII ст., була попередником могутньої імперії, яка сформувалась у середині XI ст. з центром у Києві. Київська держава прийняла назву Русь (Russia, Ruscia чи Ruthenia, по-латині)³, і під цією назвою відома також середньовічна Україна. Русь поширила свої кордони на захід аж за Перемишль. Просування на північ завершилось захопленням важливих земель, де сформувались васальні князівства. Русь (Київська держава) завдячувала своєю могутністю міжнародній торгівлі. Одним з торговельних шляхів, які перетинали країну, був річковий шлях, що сполучав Скандинавію та Грецію, через Волхів, Дніну, Дніпро та Чорне море. Торговці, що їздили цим шляхом, належали до різних соціальних, етнічних, культурних та релігійних груп населення.

II. Хрещення Київської Русі

Християнська релігія знайшла у Києві багатьох прихильників ще перед 988 р. офіційним роком хрещення Руське християнство взяло за зразок візантійську культуру та еклезіологію з політичних причин⁴. Під 945 р. згадані церква св. Іллі та

¹ Пор.: *Історія Києва*. — Київ, 1960. — Т. 1. — С. 21-24.

² Пор.: ГРИШЕВСЬКИЙ, *Історія*. — Нью-Йорк, 1954. — Т. 1.

³ FRITSAK O., *The Origin of Rus'*. — Cambridge, Massachusetts, 1975.

⁴ BEVCENKO I., *Byzantine Roots of Ukrainian Christianity*. — Cambridge, Massachusetts, 1984.

християни з дружини Ігоря (київський князь з династії Рюриковичів, 913-945)⁵. Дружина-вдова Ігоря охрестилась в 957 р., правдоподібно в Константинополі. Вона ж звернулась до німецького імператора Оттона I (966-973) з проханням скерувати єпископа із Заходу до Києва. Внук Ольги, Володимир (980-1015), спочатку прийняв поганство, а потім християнство як державну релігію. Візантійські імператори Василь II та Константин VIII (976-1028) просили військової допомоги у Володимира, щоб протистояти набігам з Малої Азії. Володимир погодився за умови, що отримає за дружину сестру імператора, порфірородну Анну. Водночас пообіцяв, що охреститься. Отримав хрещення, правдоподібно, в Києві на початку 988 р. Протягом літа цього ж року було охрещене населення столиці. Константинополь вислав митрополита Теофілата і декількох єпископів; але справжні місіонери та катехити прийшли з Богемії, Моравії та Болгарії, тобто з держав, де зберігалася кирило-методієвська спадщина⁶.

III. Контакти з європейським Заходом

Відносини між неофітами Русі та західним християнством були тісними. Духовне сопричастя між Києвом і Заходом збереглося навіть після 1054 р., коли відбувся розрив між Римом та Константинополем за патріаршества Керуларія. Ізяслав, великий князь Київський (1054-1068, 1069-1073, 1076-1077), бажаючи знову заволодіти втраченим тронем, послав у 1075 р. сина Ярополка до Григорія VII (1073-1085) по допомогу⁷. Римський Архидієц написав, у свою чергу, до князя польського Болеслава (992-1025), вимагаючи покласти край його ворожому ставленню до Ізяслава. Багато шлюбів відбулося між Рюриковичами й дітьми володарів Західної та Північної Європи, і ніколи не виникало питання щодо віри. Торговці з Барі забрали мощі св. Миколая з Мір в Малій Азії та привезли до Барі 9 травня 1087 р. Пала Урбан III (1185-1187) встановив спеціальне свято «перенесення мощів св. Миколая», яке вшановується

⁵ «Повість временних літ» приписує варягам роль засновників династії Рюриковичів, які навіть мали княжити у Києві. Тут йдеться про невідомий факт. Пор. *Powiesci mieloscnych lat (Powieści wielesmieloscnych lat)* / Red. F. SILICKI. — Wrocław, 1968. — С. 254-257.

⁶ Втім, і початкова промова «Повість временних літ», не говорить про цей традиційний місіонерів, тому що ідеями урядовими та редакційними були приваловані Візантії. Як би не було, для Візантії завжди було важливо вислати місіонерів, з огляду на великий баг'яч. Християнство поширювалось дуже повільно. Існує чотири теорії про походження духовенства та ієрархії в Київській Русі: римська теорія, візантійська, тюрко-кочовська та болгарська. Пор.: Krajcar J. *Quadro storico generale* // AA: VV, *Storia religiosa della Russia* / Red. VACCARO L. — Milano, 1984. — С. 27-46.

⁷ Пор.: DPR — Roma, 1953. — Т. I. — С. 5-8.

9 травня навіть тепер у південних єпархіях та у всіх слов'ян східного обряду. Для греків такий факт не міг бути підставою для свята.

IV. Єпархії в Київській митрополії⁸

Авторитет і юрисдикція митрополита Київського були визначені збірником законів «Номоканон», введеним у Церкву Русь за згодою князів⁹.

Наприкінці XI ст. у Київській митрополії налічувалося 10 єпархій, що підпорядковувались Київському архієпископові:¹⁰ 1. Чернігівська; 2. Білгородська (біля Києва); 3. Володимирсько-Волянська (єпархія заснована у 1078-1088 рр.); 4. Новгородська (згодом стала архієпархією, єпископ якої був одночасно владикою Псковським); 5. Ростовська (відкрита в 1073-1076 рр.); 6. Турівська, потім поєднана з Пінською (заснована у 1078-1088 рр.); 7. Тмутароканська; 8. Перемиська (в «Anuario Pontificio» подають дату заснування 1087 р., але насправді вона існувала ще раніше); 9. Переяславська; 10. Юрійська, деколи звана Пороз (відкрита за князювання Ярослава Мудрого).

Протягом двох наступних століть було фундовано нові єпископські катедри: 11. Полоцька (згодом стала архієпархією); 12. Смоленська, заснована Ростиславом Мстиславичем (1134-1136); 13. Галицька (заснована близько 1160 р., потім стала митрополією з 1303 р.); 14. Рязанська (відкрита перед 1207 р.); 15. У Володимирі-на-Клязьмі, або Суздальська; 16. Холмська спочатку називалася Угріаською (заснована перед 1240 р.); 17. Луцька (відкрита близько 1250 р.); 18. Сарайська (заснована пера 1260 р.), у столиці Монголії, потім перенесена під Москву з назвою Крутицька.

V. Термін «Україна»

Але Київська держава фактично розпалась у 1132-1135 рр., і північні васальні князівства стали повністю незалежними. Приблизно в цей час з'являється термін «Україна»; він вперше

⁸ Відомості про ієрархію і ХОМА І, Церковна організація на Русі в княжі часи // *Науковий Збірник у 1000-ліття Християнства Русь-Україна у співпраці з Українським Інститутом Київського Патріархату*. – Москва, 1988-89. – С. 74-107.

⁹ ХОМА І, Церковна організація на Русі в княжі часи. Тема ієрархічної структури Київської Церкви широко розкрито в подальшому розділі *Політика і держава становлення* цієї праці.

¹⁰ ГОЛУБНИНСКИЙ Е. *История Русской Церкви*. – Москва, 1901-4. – Т. 1. – С. 568-700.

зустрічається в Київському, або Іпатіївському літописі 1187 р., щоб позначити край на південь від Києва, тобто на південному кордоні Русі, в районі Переяслава. Зауважимо, що ця назва з'явилася в часі, коли Київська держава була ще незалежною і в ній не було жодних впливів Московії.

Навіть якщо спочатку термін «Україна» означав «кордонні», «прикордонну територію» (Київської держави, а не Польщі чи Росії), незабаром він набрав значення «країни», «нашої країни». У 1213 р. ця назва використана в Галицько-Волинському літописі, щоб позначити край на ріці Буг, на кордоні з Польщею. Надалі використовувалась, щоб виокремити територію вздовж середньої течії Дніпра.

Ця назва протягом XIV-XVII ст. поширилось практично на всю сучасну Україну¹¹.

Відповідно до цього, Київську державу, тобто Русь IX-XIII ст., яку помилково в західних мовах різні історики називають Київською «Росією», не можна ототожнювати з сучасною Росією, яка сформувалася шойно в XIV-XV ст. на основі Московського князівства. Тож факт, що московсько-російські князі були тою чи іншою мірою посвячені з князівською панівною династією в Києві, не перекреслює реалії існування двох різних історичних формацій: Русь-Україна і Московщина-Росія.

Російські історики не поділяють цієї концепції історії України¹². Існує непорозуміння через підміну терміна «Русь» словом «Росія». У такий спосіб Русь-Україна стає «Росією», коли насправді Росія в сучасному значенні цього слова ще не існувала; а отже, і русини не були «росіянами»¹³.

¹¹ Див.: *From Kievan Rus' To Modern Ukraine: Formation of the Ukrainian Nation*. – Cambridge, Ma., 1964. Виходячи з факту, що автономне населення України живе в цій країні близько тисячоліття і прийняло назву «українці», українські історики вважають повноцінний історію до прийняття назви «Україна», а тим культурну Трипілья, цивілізаційну скарбу та державу антикласової історії України.

¹² Пор.: POLONSKA-VASYLENKO N., *Two conceptions of the History of Ukraine and Russia*. – London, 1968.

¹³ У цей період на півночі існували різні незалежні князівства. На території одного з них, – Суздальського, – в середині XIII ст. утворилось васальне Московське князівство. Ставши незалежним, це князівство на початку XIV ст. стало проводити політику експансії, звернувши увагу до України лише в другій половині XVII ст.

Москва вперше згадана в 1147 р. як поштова станція суздальська та ростовська князя. Близько 1263 р. її отримав у спадок Данило, наймолодший зі синів Олександра Невського, князь новгородського та володимирського. Серед обставин, які сприяли цьому піднесенню Москви, вагомою був факт, що її митрополит вибрав як престольне місто. Карло II (1250-1281) залучив спустошені землі Київської Русі й перенісся до Володимир-на-Клязьмі. Київський митрополит Петро (1308-1326) в останній період свого життя перебував у Москві, піднімаючи таким чином авторитет князя. Його наступник Теймост (1328-1353) встановив там свою постійну митрополітську катедру.

VI. Знищення Києва

У грудні 1240 р. Батий, внук Чингісхана, зруйнував Київ. Після цього наймогутнішим князівством на Русі стало Галицько-Волинське. Данило, князь Галицько-Волинський (1238-1264), прийняв унію з Римом у надії отримати військову допомогу проти татар, і був коронований папським легатом як «Король Русі» у 1253 р.¹⁴ Монгольське ярмо тяжіло над Північно-Східною Руссю з 1237 р. майже до 1480 р. і залишило помітні сліди в мові, культурі та системі державної влади.

Західна частина Русі, Галичина, була захоплена польським королем Казимиром III (1333-1370) у 1349 р. На решту Русі, включно з Києвом, і на цілу Білорусь вже в перших десятиліттях XIV ст. поширили свою владу литовські князі як суверенні феодала над удільними князівствами. У другій половині наступного століття остаточно втрачає свою незалежність і Київське князівство.

У 1408 р. великий князь Литовський Вітольд (1392-1430) заперечував проти перенесення старої Київської митрополії до Москви, перешкодивши її фактичній ліквідації. І дійсно, 15 листопада 1415 р. у Новгородку відбувся синод східної ієрархії цілої Ягеллонської федерації, який і вибрав Григорія Цамблака на Київського митрополита. Цамблак (1415-1419) взяв участь у соборі в Констанці, певно, не в опозицію Константинополю. 24 лютого 1418 р. він розмовляв з папою Мартином V про об'єднання двох Церков¹⁵.

Унія Східної та Західної Церков на території сучасної України не могла зустріти одностайного спротиву, позаяк ще на початку XIII ст. християни Київської держави почували себе членами однієї Церкви. Лише польська окупація та латинська експансія проти «еретиків» Галицько-Волинського князівства наблизили населення до Константинопольського патріарха.

Після смерті останнього руського володаря Галичини і Волині — Юрія-Боєслава Тройденевича, король польський Казимир вперше захопив територію Галичини у квітні 1340 р.¹⁶ У 1375 р. постала латинська ієрархія — дієцезії Володимирська, Галицька,

¹⁴ Поп: VEJYKYJ A., Regis Daniela de Halje coronatio // *Analecta OSBM*. — Romae, 1953. — С. 640-648.

¹⁵ FINKE H., *Forschung und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils*. — Faderborn, 1889. — С. 139; ВЕЛИКИЙ, *Дмитрий*. — Рязь, 1969. — Т. 3. — С. 60-61; ЦДАК А., Уніоні і автокефальній митрополії на українських землях від Данила до Ісидора // *Богословія*. — Львів, 1927. — Т. 5. — С. 156.

¹⁶ DPR. — Т. 1. — С. 83-84; ВЕЛИКИЙ, *Дмитрий*. — Рязь, 1969. — Т. 2. — С. 234.

Перемиська, Холмська¹⁷. У фундаційній грамоті, котра встановлювала цю ієрархічну структуру, Григорій XI пише, що з набуттям даних територій і навіть пізніше багато людей, які знаходились на цих землях у небезпеці втратити віру, з Божою благодаттю та діянню короля, прелатів, духовенства і вірних цього царства, покинули схизму й помилки та навернулися до праведної віри. Дійсно, згаданий Римський єпископ висловився в той спосіб, що якби навіть існували єпископства на цих землях, вони могли бути тільки схизматиками! У цій ситуації Константинопільський патріархат намагався зберегти єдність Київської митрополії «і всієї Русії», чого досяг у 1390-1406 рр. терпеливою працею Кипріяна Серба¹⁸.

VII. Флорентійський собор

На Флорентійському соборі 1439 р., де укладено унію між греками та латинниками, був присутній митрополит Київський Іздор (1436-1458), одна з головних діючих осіб цього собору. Повернувшись із Флоренції, він проголосив відновлену єдність Східної та Західної Церков у різних місцях. Його добре прийняли на українсько-білоруських землях Польського королівства та Великого князівства Литовського. Але в Москві митрополита заарештували й утримували в Чудівському монастирі в Кремлі. Оскільки Іздор був невинним в'язнем, Василь II (1424-1446) дозволив йому втекти у вересні 1441 р. Він більше ніколи не повертався у свою митрополію, перебуваючи у Римі та Константинополі. Для Москви не було більше потреби рахуватися із залежним Константинополем, тому вона перестала визнавати Іздора за митрополита. У 1448 р. у Москві був скликаний синод, що вибрав на Київського митрополита Йону. Таким чином, вишого достойника церковної ієрархії призначено без згоди верховного архиєрея, яким був Константинопольський патріарх. У такий спосіб дійшло до розриву з греками, які, на думку московитів, зрадили православ'я, укладаючи унію у Флоренції, як і сам Іздор. Хоч дуже обіцяючим було сприйняття в Київській митрополії послання Іздора про єдність Церков, воно не зніщувало реальних кроків до об'єднання між Київською Церквою та західним християнством. Причини цього були не лише релігійного, але й політичного характеру. У 1451 р. польський король і великий князь литовський Казимир IV (1440-

¹⁷ DPE. – Т. 1. – С. 90-92.

¹⁸ ВЕЛИКИЙ, Літопис. – Т. 3. – С. 17-42; Велика історія України / Вид. І. ТИХТОР. – Львів-Торонто, 1948; PELESZ.

1492) визнав митрополиту юрисдикцію Йони над частиною Київської Церкви, що належала до Литви.

VIII. Поділ Київської митрополії

21 лютого 1458 р. папа Каліст III (1455-1458), порозумівшись з патріархом Константинопольським Григорієм Маммою (1446-1450) та митрополитом Київським, кардиналом Іздором, ухвалив рішення, яке назажди визначило церковну організацію Східної Європи. Свідомий ворожості Василя II Московського до спроб унії з Римською Церквою, як і перспектив унії в українсько-білоруських землях під католицьким пануванням Польщі та Литви, Римський Архієрей вирішив поділити митрополіту провінцію за політичними кордонами. У 1458 він навіть призначив єпископа Макарія Сербського для Галицької Церкви, частини «*Ch[ri] et archiepiscopus Russiae*»¹⁹. Для земель під польсько-литовським володінням призначив на Київського митрополита грецького монаха з Константинополя Григорія (1458-1472). У Московщині залишався формально на посаді Іздор; монаха, який посів місце Іздора, папа назвав: «*Iniquitatis et perditionis filius*»²⁰. З цієї миті колишня територія Київської держави, північно-східні землі якої вже декілька століть були політично об'єднані в Московську Русь, була поділена також у церковному плані. Не лише організація Церкви, але й релігійні спільноти відтоді розвивалися у двох митрополіях відрубно. На думку російського історика Федотова, київське християнство було одним з найкращих для втілення Христового вчення у цілому християнському світі²¹.

IX. Відносини з Римом

Церковні історики погоджуються з твердженням, що Київська Церква, навіть за присутності грецьких митрополитів у Києві, формально не декларувала розрив із Римом аж до середини XV ст. і ніколи не була офіційно пов'язана ієрархічною залежністю від нього. Це означає, що перічне сопричастя ніколи не було відкинене. Видається, що всіх київських митрополитів XVI ст. влаштовувало визнання їх легітимності з боку православних патріархів та світського авторитету — польського

¹⁹ «*Киев и архиепископ Русы* // DPR. — Т. 1. — С. 138-139.

²⁰ «*Свя неправедности и губи* // DPR. — Т. 1. — С. 143-147.

²¹ Див.: ФЕДОТОВ G. *The Russian Religious Mind, Russian Christianity*. — Cambridge, Ma, 1948. — С. 400-405.

короля і великого князя литовського²². Однак треба уточнити, що з точки зору сучасного канонічного права, київські митрополити, домагаючись і отримуючи визнання від Константинопольського патріархату, після поділу не мали б уважатися католиками. Хоч після Флорентійської унії (учасники: Константинопольська, Римська та Київська Церкви) київські митрополити могли вважатися католиками, навіть перебуваючи у сопричасті з Константинополем. Однак оскільки ми знаємо, що юридичний аспект не єдиний для визначення того, хто католик, а хто православний, зауважимо Вікторіо Пері:

«У плані міжцерковних відносин, до часу, поки Римська Церква не вважала на Східну Церкву, як на організацію довкола своєї єпископської та патріаршої ієрархії, а натомість зверталася до окремих вірних та спільнот і їм дозволяла триматись візантійського літургійного культу та обряду, якого було прийнято всередині Західної Церкви, де він виконувався за статутом, апробованим Святим Престолом, давські документи могли визнавати та визначати «православними та католиками» тих митрополитів та вірних, які після прийняття Флорентійської унії продовжували повністю належати до Східної Церкви та канонічно залежати від єкуменічного патріарха Константинополя. У західному передфлорентійському менталітеті, як і в післяфлорентійському, це видається неприйнятним, оскільки такі особи мали б вважатися «з'єднаними», а отже, католиками за найновішими папськими нормами, чи «схизматиками», оскільки прив'язані до юрисдикції й влади «самозваних» єпископів та патріархів, відділених від Римського Престола. Але між 1439 і 1564 рр. (чи, якщо хтось хоче, 1596 р., зі встановленням у Римі діючого грецького єпископату для висвячення кандидатів на священнікві об'єднаних християн візантійського обряду), дотримуючись документів та історичних подій, є даремним та невиправданним зусиллям звужити прочитання й розуміння цих подій до рамок строгої несумісності догми та дисципліни, що лише осмислять і визначать еkleзіологія і світогляд наступних століть»²³.

X. Моральний упадок Церкви та діяльність братства

Люблінським договором 1569 р. була підписана унія Польщі та Литви під зверхністю Ягеллонської династії, з ігноруванням факту існування третьої складової частини, — руської. У цей час, з одного боку, через поважні недотримання ієрархії, з іншого — через вплив протестантизму, зростав світський контроль над Церквою. Братства поширилися по цілій Київській митрополії. Їхньою

²² Див.: ТОМАШІВСЬКИЙ С., *Історія Церкви на Україні* 2 вид. — Філадельфія, без дата. — С. 3-4; GIOVANNI PAOLO II, *Discorso ai partecipanti al Simposio Internazionale sulla Cristianità Slavo-Bizantina* // *Osservatore Romano*. — 1988. — 6 травня.

²³ PERI V., *Orientalis varietas* // *Kanonika*. — Roma, 1994. — Т. 4. — С. 99 (примітка).

метою було духовне зростання власних членів і допомога рідній Церкві загалом. Мирянським діячем, що вігравав роль протагоніста на релігійному полі, був князь Костянтин Острозький. Київський магнат, сенатор, одна з найбагатших і найвпливовіших осіб Речі Посполитої, що мала власне військо. Князь заснував у Острозі славу академію і друкарню, звідки вийшла перша Біблія, друкована кирилицею, — «Острозька Біблія». Він схилявся до унії Київської Церкви з Римом, яка не спричинила б розриву з вже існуючою матірньою Константинопольською Церквою, і він багато дискусував на цю тему²⁴.

XI. Передувинні змагання у Київській митрополії

У 1589 р. Константинопольський патріарх Єремія II (1572-1579, 1580-1584, 1589-1595) поїхав до Москви, де отримав матеріальну допомогу, в т. ч. за підвищення Московського митрополита до сану патріарха²⁵. Шлях до Москви пролягав через українсько-білоруські землі. Повертаючись до Константинополя, Єремія скликав декілька синодів Київської Церкви, на одному з яких (у Бересті 6 серпня 1589 р.), між іншим, було вирішено скликати синоди щороку, на початку літа, під головуванням митрополита. Луцької єпископ був підвищений до рангу патріаршого екзарха. Новий митрополит Київський Михайло Рагоза (1589-1599) посів місце схищеного Онисифора (1579-1588).

За три дні до єпископського синоду 1593 р. князь Острозький написав листа до єпископа Володимирського і Берестейського Іпатія Потія, в якому виклав аргументи на користь унії з Римом і висунув вісім умов для її прийняття²⁶. Цими умовами були:

1. Збереження східного обряду.
2. Запевнення, що церкви і самобутність східного обряду не будуть обернені на латинство.
3. Заборона для латинників приймати до своєї Церкви тих, що хочуть перейти на латинський обряд, особливо подружжя.
4. Рівність із латинською ієрархією, прийняття митрополита та єпископів до Сенату.
5. Згода східних патріархів.
6. Згода царя Москви та господаря Молдавії.
7. виправлення в Київській Церкві деяких речей, що стосуються Святих Тайн.

²⁴ Див.: ЛУЦІВ В. Церковні братства в Україні // *Богословія*. — Рим, 1973. — Т. 37. — С. 89-125.

²⁵ ХОМА І. Київська митрополія. — С. 59-60.

²⁶ Пор.: ДУБ. — С. 23-24.

8. Заступання шкіл.

Єпископи не обговорювали цих пунктів у 1593 р. Однак видавалося неможливим прийняти пропозиції Острозького, бо не всі з них можна було реалізувати. Східні патріархи не могли діяти шляхом самостійно, тому що знаходилися під турецьким пануванням. Всім було відоме недовіря Московщини до Заходу, а німога реформування Святих Тайн була кальвіністською тезою.

Вже 18 березня 1594 р. Александрійський патріарх Мелетій написав листа Острозькому, закликаючи його утриматись у грецькій вірі, а це означало, що вже поширювались чутки про унію²⁷. Перший лист, у якому можна бачити, що апостольський нунцій у Варшаві Германік Маласпіна дізнався про унію, датований 15 жовтня 1594 р.²⁸ З цього листа видно, що нунцій не міг бути ініціатором унії, він нічого не знав про дії єпископів і в цьому плані навіть виявляв певний скептицизм. Після чотирьох років, починаючи з 1590 р., це було перше повідомлення про унійні процеси в Київській Церкві, яке нунцій отримав і передав до Риму. У наступному звіті про підготовку до унії нунцій Маласпіна розповідає про свою зустріч з єпископом Терлецьким. Нунцій не дуже відвертий з ним²⁹. Перша відповідь Державного Секретаріату щодо проєкту унії написана 11 березня 1595 р.; вона була короткою та стверджувальною³⁰, й прибула набагато пізніше, ніж ці ж єпископи остаточно висловилися на користь унії. Цей лист, як і інші документи, показує, що не було ніяких зловживань або тиску з боку папської влади чи кого-небудь, пов'язаного з Католицькою Церквою. А саме цю тезу настійно повторювали певні кола й нерідко приймали інші³¹.

XII. Рішення проголосити унію

Незважаючи на те, що завершальний етап унійних змагань почався в 1589 р., офіційне рішення приступити до єдності з Римською Церквою було прийняте на синоді Київської Церкви у Бересті в червні 1595 р. У зв'язку з цим вирішено відправити до Риму Кирила Терлецького, єпископа Луцького, та Іпатія Потія, єпископа Володимирського. Був навіть складений лист до

²⁷ DUB. – С. 27-30.

²⁸ DUB. – С. 30-31.

²⁹ DUB. – С. 45-46.

³⁰ DUB. – С. 51.

³¹ Пор.: *Права про Рим: Документи і матеріали*. – Львів, 1965. Уній Київської Церкви з Римською – це часткова реалізація ідеї про універсальну унію Церков, що жваво обговорювалася в антипротестантському глибокім між папою Григорієм XIII і патріархом Євменієм II.

Римського Архієрея та польського короля³². Терлецький і Потій відвідали усіх владик, щоб зібрати їхні підписи на цих двох документах. До цього додали «Артикули, до яких нам потрібні гарантії зі сторони панів, римлян перш ніж приступити до унії з Римською Церквою»³³. Артикули стали умовами для унії, основу яких склали 32 постулати різного характеру – релігійного, церковного, канонічного, політичного, соціального³⁴.

На практиці умови єпископів зводилися до двох пунктів: 1. Гарантія, що залишаться незмінними всі обряди, церемонії і звичаї Київської Церкви; 2. Рівність прав і привілеїв з римською ієрархією.

На жаль, ці умови ніколи не були прийняті повною мірою. Один з теологів висловив думку, що оскільки приналежність до Католицької Церкви необхідна для спасіння, то не можна й ставити умов до унії з Римом³⁵. Однак, загально кажучи, Рим визнав і зобов'язався шанувати обряди та звичаї русинів в апостольській конституції «*Magnus dominus et laudabilis nimis*», проголошеній Климентом VIII 23 грудня 1595 р.³⁶ Унії як такої у формі угоди між двома Церквами ніколи не було, а натомість Римська Церква прийняла в своє лоно «навернених схизматиків».

XIII. Проголошення унії

На початку 1595 р. найважливіша й найвпливовіша мирянська русько-українська постать, князь Острозький пориває з прихильниками унії та очолює опозицію. Він організував об'єднаний православно-протестантський фронт проти єпископів, яких його пропаганда називала зрадниками та ворогами спасіння народу.

Але єпископи продовжували йти вибраним шляхом, і у вересні Терлецький і Потій відїхали до Риму. Вони були вибрані через те, що сприяли унії від самого початку, а також через їхнє чільне становище в ієрархії Київської Церкви. Терлецький був єкзархом Константинопольського патріарха, а Потій – прототронієм³⁷,

³² DUB. – С. 79-81.

³³ DUB. – С. 61-73.

³⁴ Пер.: HOFFMANN G., *Ruthenia. Die Wiedervereinigung des Ruthenen // Orientalis Slavica*. – Roma, 1924-1925. – Т. 3 (2). – С. 142-149.

³⁵ *Листів про отця Сараску*. Дов.: DUB. – С. 193; БЕЛІКІЙ, *Листів*. – Рим, 1871. – Т. 4. – С. 42.

³⁶ Пер.: DUB. – С. 217-226.

³⁷ Прототронієм – титул, пов'язаний з Володимирською єпархією. Заводило це повсюди в Калкутті І, *Specimen Ecclesiae Ruthenae /* Вид. 2 – Partia, 1859. – С. 142, примітка 3: «*Metropolitae vocatur per hoc nomen... Archiepiscopus Polonois vocatur per hoc nomen... Episcopus Volodymyriensis et Brastovensis et etiam proutronis Episcopatus metropolitae – id est per hoc suffragan metropolitae vocatur.*» Під час своєї подорожі в Україну, у 1589 р., Константинопольський патріарх

У Римі їх прийняли як гостей, і вони залишалися в цьому місті аж до лютого 1596 р. Єпископи привезли папі листа, підписаного всіма єпископами³⁸. 23 грудня 1595 р. у Ватикані, в залі св. Костянтина, відбулася церемонія проголошення унії.

XIV. Затвердження унії

На 6 жовтня 1596 р. у Бересті був скликаний синод, що мав підтвердити унію з боку всіх єпископів Київської Церкви. Оскільки Острозький продовжував посилювати пропаганду проти унії, він зумів переконати Львівського єпископа Балабана відкликати свою згоду на об'єднання з Римом. Іншим владикою, що поступив так само, став Перемиський єпископ Михайло Копистинський. Антиунійна партія Острозького нараховувала двох греків, Кирила Лукаріса та Никифора, двох єпископів і багато братств. Острозький також скликав альтернативний синод у Бересті. Так у Бересті одночасно відбулися два синодальні зібрання. Жодне зусилля поєднати сторони не дало наслідків. 8 жовтня 1596 р. синод митрополита після врочистої Літургії підтвердив прийняття унії прочитаним і підписаним актом. 9 жовтня були відлучені від Церкви ті, що відмовились брати участь у митрополичому синоді. 10 жовтня Никифор як патріарший протосинкел проголосив циркуляр про усунення митрополита³⁹.

XV. Значення унії для вірних «грецького обряду»

В актах беатифікаційного процесу Йосафата Кунцевича⁴⁰ знаходимо відповідь на питання, чи батьки Кунцевича були православними. Хмельницький відповідає: «Звичайно, що був православним, всі були православними, тому що не було ще схизми». Отже, унія вважалась органічним нормальним розвитком Київської Церкви, яка не відмежовувалась цим від власного минулого. У Київській Церкві видно Вселенську Церкву. Ця Церква підтримувала контакти із Заходом, хоч і різної інтенсивності, від початку свого існування й впродовж століть,

Серед постанов на Володимирського єпископа Мелетія Храбровича – протопроста; це дало йому право вважати себе першим серед єпископів Київської митрополії після митрополита // АЮЗР. – Київ, 1859. – Ч. 1. – Т. 1. – № 66 – С. 225. МАКАРИЙ, *История*. – Санкт-Петербург, 1879. – Т. 9. – С. 495. Іванів Потій підписувався цим титулом. Див.: *Полонія і церква української мови у світлі намірів єпископів та Синодів*.

³⁸ DUB. – С. 79-81.

³⁹ DUB. – С. 341-438.

⁴⁰ «Orthodoxi III haeretic, quia eo tempore tempore nominabatur schismatici. Prop. Josephus». – Т. 1. – С. 217.

плакаючи універсальну ідею власного християнства. Факт відсутності прямих ієрархічних відносин не означав, що це була схизма. Так думала ієрархія Київської митрополії, так думали інші. Цей пункт дуже важливий, щоб краще зрозуміти Берестейську унію. Київська Церква серйозно поставилась до Флорентійського собору та прагнула, незважаючи на поєвірвання, до правдивого екуменізму, який є пошуком єдності у відмінності та взаємною пошаною.

XVI. Київська об'єднана Церква після унії

У такий спосіб була укладена унія Київської Церкви з Римською Церквою. Те, що мало стати фактором стабільності, зміцнення, бар'єром проти поширення латинського обряду, заперукою розвитку наук, несподівано дало цілком інші наслідки. Унія не була відповідно підготована серед духовенства і мирян, котрі повною мірою не розуміли її значення. Нічого не змінилось, народ нічого не завважував, тому певна демагогія досягла своєї цілі. Русини, дуже тісно пов'язані з батьківською вірою, вважали, що єпископи їх зрадили, а унія є підступним планом знищити Київську Церкву⁴¹.

У березні 1597 р. польський король Жигимонт III, хоч був прихильником унії, заявив перед Сеймом, що «кожний має вільний вибір прийняти унію або відкинути її». Однією з перешкод до унії були втрата зацікавленості, відсутність допомоги, ворожість польських латинських ієр. Причиною такої поведінки були тогочасні політика та еклезіологія. Уважалось, що унія вносить безлад у державу, а Церква повинна бути однообрядовою⁴². Після унії Київська Церква охоплювала такі єпархії: Київська митрополіція, Полоцько-Вітебська, Пінсько-Турівська, Володимирсько-Берестейська, Луцько-Острозька, Холмсько-Белзька. У Перемисько-Самбірсько-Сянодській єпархії майже протягом цілого століття було два єпископи: один нез'єдинений, другий — з'єдинений. Східні єпархії, населені українцями та білорусами, функціонували в умовах гострого конфлікту між цими етносами й поляками⁴³. Київський митрополит мав великі повноваження: скликав синоди, номінував, міняв місця осідку, карав єпископів, що не брали участі в синоді, змінював межі єпархій; аж до

⁴¹ Пор.: БАЛІК В., «Історична постання ієрархія в 1595 р. // *Insuper Pastor*. — Кієв, 1964. — С. 299-322.

⁴² ВЕЛИКИЙ, *Анатолі*. — Рязь, 1972. — Т. 5. — С. 26-29.

⁴³ Цікаві вірзування з цього приводу наведено в статті VELYKYJ A., *Programma Suppressionis Ritus Rutheni «Protectum Inculca Ruthenorum a. 1717 editum» // *Analelele OSBM*. — Кієв, 1971. — Т. 7. — С. 249-257.*

1839 р. мав владу над монастирями й архимандритами. Таким чином, його юрисдикція перевищувала навіть патріаршу⁴⁴.

XVII. Міжконфесійне протистояння після Берестейської унії

У 1620 р. Єрусалимський патріарх Теофан III (1608-1644), повертаючись з Москви, був запрошений до Києва. Там він перебував під охороною козаків, які з гетьманом⁴⁵ Конашевичем-Сагайдачним (1613-1622) записалися до Київського братства. Вони запропонували патріарху Теофану висвятити нову православну ієрархію⁴⁶, а він вже мав для цього повноваження від Константинопольського патріарха, датоване 1618 р.⁴⁷ Подорож Теофана III набрала політичного характеру: змагін за відновлення православної Київської ієрархії 16 жовтня 1620 р. він застеріг козаків від нападів на Москву⁴⁸. Спочатку король Жигимонт III Ваза (1587-1632) наказав ув'язнити цих нових єпископів⁴⁹. Але незабаром, з огляду на загрозу від турків, Польща потребувала допомоги козаків і рішення короля змінилися. Незважаючи на те, що православна ієрархія не була визнана, вона могла вільно діяти. Відтоді багато православних вірних — неросіян почали вбачати у Москві гарант їхньої віри й шукати підтримки в царя.

Як наслідок, в Польщі унія перебувала у важкому становищі, стикаючись із внутрішніми та зовнішніми проблемами. На практиці поляки ставились однаково до православних і католиків грецького обряду. Унія не була визнана, як правдива релігія. Найкращим доказом критичного стану об'єднаних католиків, їхнього невідрадного матеріального та морального стану був все частіший перехід на латинський обряд⁵⁰.

Подорож патріарха Теофана III змусила Рим посилити свою увагу до проблем з'єднаної Церкви. Посилаючи до Польщі нунція Ланчелотті (1622-1627) у кінці 1622 р., папа Урбан VIII

⁴⁴ Пор.: LOZOVEI P., *De Metropolitano Constantinensi Potestate (948-1596)*: Vol. 2. — Roma, 1962; KAMINSKY J. E., *De Potestate Metropolitana Constantinensi-Polycratica (a. 1396-1622)*. — Roma, 1966.

⁴⁵ Див.: Соловй.

⁴⁶ Прозвання датоване 15 серпня 1620 р.; воно було подане на зустрічі київського духовенства та мірян. "Протестація" Іоанн Борщівського облатована 15 травня 1621 р. в Київському градському суді; ВЛАСОВСЬКІЙНЯ. — Нью-Йорк, 1966. — Т. 2. — С. 34.

⁴⁷ Лист Теофана III до Теодора III датований 1 квітня 1618 р.: "Свята сімнадцять" // СМОТРУСЬКІ М., *Collected Works*. — Cambridge, Mass., 1967. — С. 280-291. Пор.: ВЕЛИКИЙ, *Антолог.* — Т. 4. — С. 231.

⁴⁸ Див.: SMURLO E., *Le Saint-Siège et l'Orient Orthodoxe Rome 1609-1654*. — Prague, 1928. — С. 26, 196.

⁴⁹ Виспіванські відмовлення побачили світ 1 лютого 1621 р. і 15 березня 1621 р. Пор.: ВЕЛИКИЙ, *Антолог.* — Т. 4. — С. 235; ВЛАСОВСЬКІЙНЯ. — Т. 2. — С. 45.

⁵⁰ Див.: ВЕЛИКИЙ, *Антолог.* — Т. 4. — С. 269.

(1623-1644) дав йому інструкції обороняти унію перед Сеймом та Жигимонтом III (1587-1632). У 1624 р. об'єднаний католицький Київський митрополит Йосиф Рутський (1574-1637, митр. з 1613) написав меморіал про стан унії⁵¹. Коротко наведемо перелік перешкод з якими стикалася в той час Київська Церква:

1. Договір між православною шляхтою й кальвіністами, підписаний в Торуні 1595 р.; створення братств; висвячення православної ієрархії.

2. Сприяння православним з боку латинників; намір польських католиків латинізувати уніатів.

3. Перехід на латинський обряд і примус до цього.

4. Відбирання церковних дібр шляхтою від об'єднаної Церкви, перехід цих дібр до латинників.

5. Незначна співпраця між Київським митрополитом і нунцієм; необхідність наступника для митрополита; конечність засиллянської реформи; потреба заснування семінарії; відсутність формації нежонатого духовенства, готового виконувати найважчу роботу⁵².

На одному з перших зборів нової Священної Конгрегації Поширення Віри («Пропаганда Фіде»), заснованої 1622 р., дійшло до обговорення пропозиції польських єпископів про поступовий перехід всіх східних на латинський обряд⁵³. Але, на щастя, в протипагу цього, 7 лютого 1624 р., вийшов декрет Конгрегації Поширення Віри «Ad conservandam pacem et concordiam», який забороняв перехід об'єднаних Київської Церкви на латинський обряд⁵⁴. Король Жигимонт III не дозволив його публічно проголосити, кажучи, що унія — це лише тимчасова річ, міст переходу на латинський обряд, — яка «не може втриматись», і «що коли забракне митрополита, тому що нема суб'єкта на рівні з ним, унія великою мірою зазнає краху»⁵⁵. Внаслідок цього 7 липня 1624 р. папа Урбан VIII звузив дію декрету лише до духовенства та монашества⁵⁶. Чи Рим міг зробити щось більше для зміцнення та збереження унії? Чи папські декрети, сиримані нунцієм, які не могли бути розголошені, мали якісь практичні наслідки чи були лише мертвою буквою? Залишається фактом, що папська заборона не стала на знаді латинському духовенству спонукувати католиків грецького обряду переходити на латинство

⁵¹ EM. — Rome, 1956. — Т. 1. — С. 130-160.

⁵² Пор.: СЕМЧУК С., Митрополит Рутський. — Торонто, 1967.

⁵³ ASCPT. — Rome, 1953. — Т. 1. — С. 10-11.

⁵⁴ MUR. — Rome, 1971. — Т. 9-10. — С. 377.

⁵⁵ LNA. — Rome, 1960. — Т. 4. — С. 116-121.

⁵⁶ MUR. — Rome, 1971. — Т. 9-10. — С. 429.

— особливо на сповідях, у школах, у війську. Були проблеми з календарем, постами. Митрополит не мав місця у Сеймі. Після 50 років успіхи унії були жалюгідними, Рим діяв в один спосіб, Польща — в інший. Навіть якщо теологічні проблеми унії не були достатньо розв'язані, все ж Київська Церква являла собою моральну силу. Насправді майже завжди думалося про унію під кутом зору підпорядкування Римському Архієпископу, матеріальних добр, числа вірних, і недостатньо — з теологічного боку. Але суть проблеми полягала в тому, що навіть «якщо не можна було надіятись на розвиток унії», то йшлося про «моральну силу унії», на що поляки не могли погодитись⁵⁷.

XVIII. Митрополит Йосиф Рутський

Унія опиралась на зусилля лише однієї людини — митрополита Рутського. Конгрегація Поширення Віри і Рутський, щоб забезпечити тяглість унії, і з огляду, що після його смерті православні захоплять митрополію, вибрали як Галицького єпископа та коад'ютора з правами наступництва, тридцятирічного Рафаїла Корсака (митрополит з 1637 до 1640 рр.)⁵⁸. Рутський хотів заснувати семінарію для кращого вишколу духовенства та для місії у Московії. Конгрегація Поширення Віри підтримала фінансово ідею Рутського, але, незважаючи на це, семінарія повністю була збудована лише у XVIII ст. у Львові.

XIX. Кобинський символ

20 січня 1624 р., після засідання об'єднаних єпископів грецького обряду в Новгородку, Рутський подав Конгрегації Поширення Віри проект унії між так званими з'єдиненими та нез'єдиненими зі створенням спільного патріархату в Києві⁵⁹. В Римі цю пропозицію відкинули, оскільки Римська апостольська столиця була приминливо проти будь-якого спільного засідання з теологічними диспутами між двома сторонами й намагались їх

⁵⁷ MUR. — Romae, 1965. — Т. 2. — С. 11-12.

⁵⁸ В одній з інструкцій Конгрегації Поширення Віри для єпископа Ланцелотті, датованій 7 травня 1625 р., говориться: «Щоб врятувати унію, треба помагати усім шанувати і допомогти теперішньому митрополиту, дуже цінній та заслуженій особі. Треба вистарати у короля, щоб Рафаїл Корсак став коад'ютором митрополита... Текст міститься у: MUR. — Т. 2, 9-10. — С. 473-474. Див. також: ASCFP. — Т. 1. — С. 23, 32; MUR. — Romae, 1965. — Т. 2; КОМА І. Київська митрополія. — С. 128-129.

⁵⁹ Пор.: MUR. — Т. 2. — С. 9-11; TANCZEK D., *Constitutio unionistica in Ecclesia Ruthena in primo dimidio saec. XVII: Dissertatio ad Laurum, Pontificia Universitas Urbanae (не опублікована)*. — Romae, 1939; TANCZEK D., *Quaestio Patriarchatus Kiowensis tempore capitulum Uniois Ruthenorum (1582-1632) // Analecta OSBM*. — Romae, 1953. — Т. 1 (1). — С. 128-144.

заборонити. 12 березня 1625 р. папа Урбан VIII наказав митрополитові скликати синод кожні чотири роки⁶⁰.

Вибравши відповідний момент для синоду двох частин Київської Церкви, Рутський, за згодою короля Жигимонта III, вирішив скликати його 6 вересня 1626 р. у місті Кобрині. Для цього король оголосив універсал (маніфест) 31 березня 1626 р., адресований до єпископів, духовенства та світських осіб грецької віри⁶¹. Метою синоду був мир і дисципліна духовенства. Всі дослідники, за винятком Лотоцького, вважають інакше, пишучи, що головною ціллю цього синоду було заснування семінарії⁶². У передмові до актів синоду його отці повідомляють, що їхнім наміром було «об'єднатися з братами тієї самої нації і релігії, відокремленими від них, щоб у свій спосіб ставитись до унії, щоб так могли не лише одними устами, але навіть тим самим серцем хвалити Бога, прославленого у Трійці»⁶³. Також інші кроки Рутського та православного Київського митрополита Могилы до порозуміння між русинами не довели.

XX. «Українська козацька держава»

Один з провідників українських козаків Богдан Хмельницький (гетьман у 1648-1657 рр.), піднявши повстання проти Речі Посполитої, спробував закласти основи української козацької держави, яка дуже коротко була незалежною (1648-1659). Слово «Україна» тут має, очевидно, політичне, етнічне, культурне і географічне значення, навіть коли назва «Русь» ще вживається, а термін «Мала Росія» використовувався в церковному латинському середовищі.

У 1667 р. Московія-Росія уклала з Польщею угоду, згідно з якою дві держави поділили між собою Україну (вперше). Річ Посполита уступила Московії українські землі на схід від Дніпра, разом з Києвом. Так почалося російське панування над Україною, яке почалося в 1654 р. Наприклад, у 1690 р. Московський патріарх Іоанн заборонив використання майже всіх видрукованих раніше книг, що походять з українських земель, не зупиняючись навіть перед авторитетом Дмитрія Туптала, пізніше проголошеного святим у самій Православній Церкві; перший том

⁶⁰ DE CLERCQ, *Foires* – С. 107.

⁶¹ АЗР. – Т. 4. – С. 515-516.

⁶² Пор.: ЛОТОЦЬКИЙ О., *Українські дисерти церковного права*. – Варшава, 1931. – С. 121; РУДОВИЧ, ФЕДОРІВ, «Кобрин».

⁶³ У цитуванні рішень Кобринського синоду дотримуюсь тексту «КОТЛУБАК-РУДОВИЧ», що міститься в РУДОВИЧ – С. 6-9; три різні версії тексту в італійському перекладом зміщені у: ОУМУД. – С. 56-66.

Його «Четы-Міне»⁶⁴ був спалений, а наступні томи відредаговані «за московською граматикою». 1720 р. видано заборону друкувати будь-яку нову книгу, за винятком церковних книг, якщо їх виправили за текстами аналогічних московських книг, «щоб не було жодної різниці чи якоїсь іншої мови». Після Переяславського договору 1654 р., за яким Хмельницький приймав протекторат російського царя Алексія, втрачена остання надія на повне з'єднання Київської Церкви з Римом⁶⁵.

XXI. Спроби порозуміння

На Люблівському Колоквіумі 1680 р. король Ян Собеський доклав зусилля, щоб дві гілки Київської Церкви дійшли згоди, але православний єпископ Гедеон Четвертинський перешкодив цьому⁶⁶. Московська світська влада з допомогою православної ієрархії продовжувала поширювати своє колоніальне панування. Таким чином, з вибором на Київського митрополита того ж Четвертинського і його присягою на послух патріарху, від 1686 р. Москва керує Православною Церквою в Україні⁶⁷.

XXII. Замоїський синод

Унія з Римом Перемиської (1691 р.), Львівської (1700 р.) і Луцької (1702 р.) єпархій створила нову ситуацію в Київській Церкві. З одного боку, були «старі» з'єднені, з іншого боку — «нові». Йшлося про юридичну уніфікацію, добре підготовану й зрозумілу для народу. Як зазначено вище в подібних випадках, існувала навіть певна незгода між «старими» та «новими».

З одного боку, Київська Церква була повністю об'єднана з Римською Церквою, а з іншого існувала паралельна нез'єднана ієрархія, внаслідок чого внутрішня організація обох структур не була добре розвинена. Лише скликання синоду допомогло б нівелювати ці розбіжності. Така нагода трапилася, коли виникла потреба оборонити Київську з'єднану Церкву від єреси Філіппа⁶⁸.

⁶⁴ Дятл. Світлик.

⁶⁵ ONATSKYJ T., *Звід зі старіє і ді сьвієго вістоєня*. — Вена, 1939. — С. 92.

⁶⁶ DE CLERCQ, *Conciles*. — Paris, 1949. — T. 1. — С. 93.

⁶⁷ ВЛАСОВСЬКИЙ. — Т. 2. — С. 336.

⁶⁸ Сказка, що постала у Російській Православній Церкві після реформи Нікони 1654 р., породила багато теорій серед старовірців. Одна з них — «боє шведеник» — отримала назву «філіппізм». Послідовники Філіппа не визнавали Святого Таїн: Святих, Покаяння, Мисропомазання, Святицтва, Подружжя. Було відомо лише Хрещення через водокрещення. Знак хреста, зроблений цією рукою, був знаком Актариста. Заборонялося читати друковані книжки і т. д. Пор.: ASZ, *titulus I: «De Fide Catholica»*; GATTI C., KOROLEVSKIJ S., *I нів е іє СМієє вістоєня*. — Селоня, 1942. — С. 294-301.

Синод був скликаний у Львові на 26 серпня 1720 р., але через епідемію, що вибухнула у Львові відбувся в м. Замості Холмської єпархії. Замойський синод залишився в історії Київської Церкви як синод, що дав великий реформаторський та організаторський імпульс. Він прийняв здалі ухвали в ділянці пасторального життя, організації єпископської курії, хоч все засновувалося на західній дисципліні. Замойський синод заборонив також багато латинських зловживань та практик і не ввів нічого нового з латинського обряду, обмежившись підтвердженням лише введених практик. З одного боку, синод оборонявся перед православними, а з другого – була потреба показати, що об'єднані не дуже відрізняються від латинників, вплив яких переважав у Польщі. Протягом кількох наступних десятиліть більшість рішень синоду були введені в дію.

На практиці Замойський синод виявився останнім синодом Київської митрополії. Синод, скликаний 1765 р. у Бересті Філіпом Володковичем (митрополит Київський і Галицький у 1762-1778 рр.), був розпущений після першого ж дня. Причиною цього було те, що митрополит не хотів погодитися на втручання представників короля у справи Церкви.

XXIII. Переслідування та ліквідація Київської Церкви в Росії

У 1795 р. російська, пруська та австрійська армії поклали край існуванню Речі Посполитої. Так Росія змогла поширити свій вплив на українських, литовських і білоруських землях; вона отримала цілу Білорусь, решту Поділля і Волині. Під російською окупацією існували такі об'єднані єпископства: Київське митрополічне, Пінсько-Турівське, Володимирсько-Берестейське та Луцько-Острозьке.

З цього часу переслідування наростали: всі східні католицькі єпископи – українські, литовські і білоруські, крім Полоцького, були усунені, а на їх місце поставлені православні владика в Білоруській, Волинській, Литовській і Подільській єпархіях – більш ніж 2300 церков перейшли до православних. Це була перша офіційна ліквідація Берестейської унії росіянами, яким допомогли «православні» християни. Католицька церковна провінція як організована спільнота з центром у Києві закінчувала своє існування не як обряд, чого хотіла Польща, а як віра, на угоду Росії⁶⁹. Остання використала у власних цілях подібність обряду,

⁶⁹ У 1767 р. російські війська, переслідуючи конфедерацію, окупували частину українських земель Речі Посполитої. Сформувався й набув поширення народний рух опору військам в історії як Сячівщина, що потім був придушений силою. Історик Атанасій

слов'янської мови та церковної архітектури, історичну пам'ять народу про Русь, сподівання простих вірних на соціальні зміни. Хоч у Гродненському трактаті від 13 липня 1793 р. Катерина II присягала шанувати права й свободу католиків обох обидвох обрядів на території Російської імперії, за час її царювання Київська митрополія втратила тисячі парохіальних церков, 145 василіянських монастирів, близько 8 000 000 вірних. Київський митрополит Теодосій Ростоцький, вивезений до Петербурга 1795 р., помер там у 1805 р.⁷⁰ Це був останній легітимний митрополит на київському престолі, об'єднаному з Римом. Треба також зауважити, що останні митрополити Київсько-Галицькі не розуміли цілком нової ситуації й не завважували правдивих намірів Росії. Ці деталі краще розуміли римські нунції. Іншим фактором, що погіршив стан справ у Київській Церкві, була діяльність латинського митрополита Сестженцевіча, архієпископа Могилівського⁷¹.

За наступників Катерини II, Павла I та Олександра I – життя східних християн, об'єднаних з Римом, було легшим, але митрополітний престіл тоді не вдалося відновити⁷².

Великий поклад на відновальність за це на Польщу та Росію (Джм: ВЕЛИКИЙ, Літопис. – Рим, 1973. – Т. 6. – С. 217). Завдяки дуже великій самосвідомості народу соціальної конфлікт легко перетворився в релігійний. Тимчасові дієти церкви були конфісковані розікнані в українців. Причину такого ставлення росіян проаналізував апостольський нунцій у Варшаві Гарамі в своїй "Доповіді про стан релігії в Україні", написаній у 1774 р. Після оригінал французькою мовою, а за ним переклад:

«L'Ukraine est une des provinces de la Pologne, dont la nombreuse population est peut-être la plus bornée dans ses lumières».

«Un peuple ignorant et grossier, des hommes souvent matériels, quelquefois superstitieux, presque toujours stupides, ne sont certainement pas capables de distinguer l'utilité civile de la religion. Dès qu'un peuple pareil sera donné à la religion grecque orientale, il confondra le centre de son état religieux qui sera l'Église grecque, avec celui de son existence politique, qui est la République de Pologne».

«Україна є однією з польських провінцій, численна населення якої є, мабуть, найменш освітленою у своїй країні».

«Греко-східний і грубий народ, люди часто матеріалізовані, деякі забобонні, майже завжди дурні (тугоголові), напевно, не є здатними відрізнити цивільний (громадянський) пошук від релігійного. З моменту, коли такий народ підкоряється греко-східній релігії, він плутатиме центр свого релігійного стану, який є Петербург, з центром політичного життя, який є Польська Республіка // МУН. – Рим, 1968. – Т. 7. – С. 21-23, "Exposé de l'état de la religion en Ukraine". Зверглася кореспонденція між нунцієм Гарамі та ієзуїтським вієм у російській терма; Джм: HARASIEWICZ. – С. 300-320.

⁷⁰ ВЕЛИКИЙ, Літопис. – Рим, 1973. – Т. 2. – С. 132.

⁷¹ МУН. – Т. 7. – С. 207.

⁷² МУН. – Т. 7. – С. 187-212; 293-294; 301; 307; 349-350; 369-371.

Вже з 1620 р. у Києві сидів православний митрополит – спочатку під юрисдикцією Константинополя, а з 1685-86 р. – залежний від Москви, втративши всі права архієпископа як глави автокефальної Церкви та перетворившись на єпископа із значимим впливом в Галицькій митрополії.

Православна Київська митрополія втратила на довгий час також усі свої старі, кожен з яких перейшли під безпосередній контроль Російської Церкви. Після 1721 р. київські митрополити більше не вибиралися власним синодом, а номінувалися російськими царями з-поміж кандидатів, запропонованих Святим Синодом з Петербурга. Синод навіть присвоїв собі право призначати настоятелів українських монастирів. Було докладено максимум зусиль, щоб очистити всі тексти й релігійні обряди від будь-яких характеристик українського елементу. Російська мова стала мовою навчання в Києво-Могилянській Академії. Так

Релігійне життя як латинських, так і візантійських католиків регламентувалося «Церковною католицько-римською колегією», заснованою в 1801 р., що була одним із департаментів Міністерства юстиції Росії і складалася виключно з латинників. У 1804 р. вона була поділена на два департаменти – один для латинників, другий – для східних⁷³.

Із смертю Булгака⁷⁴ розпочався процес ліквідації об'єднаної Церкви – згідно з планом об'єднаного священника Семашка, представленого у 1827 р. Департаменту чужоземних культур⁷⁵. У 1828 р. була встановлена «Окрема Церковна Греко-уніятська Колегія», об'єднані спарції зменшено до двох – одна для Білорусії, друга – для Литви, василіянські обителі підпорядковані єпископам⁷⁶. Було закрито багато монастирів. У 1833 р. Миколою І було номіновано три нові єпископи, які зобов'язалися перейти у лоно Православної Церкви тоді, коли їм накажуть. У Нелію Православ'я 24 лютого 1839 р. відбулося об'єднання, на якому єпископи Йосиф Семашко, Василь Лужинський, Антоній Жубко подали царю прохання про унію з Російською Церквою. Було зібрано також інші підписи. На урочистій церемонії об'єднання Священний Синод проголосив перехід до «матірньої Церкви»⁷⁷. Так, за наперед визначеним планом, об'єднана з Римом Церква на українських, білоруських та литовських землях Російської Імперії була офіційно ліквідована⁷⁸. Більшість духовенства і мирян не мали свободи вибору. Якщо священники не правили за російським Служебником, їх виганяли. Ті, хто прийняв один раз

Безпрямомо була звинувачена і власті Української Православної Церкви священик (Щодо підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату (1840-1894) див.: АКОР. – Ч. 1. – Т. 5. – Киев, 1872. – С. 100-170).

⁷³ Пор.: ВОБРОВСЬКИЙ П. О., Русская Греко-Католическая Церковь во царствование Императора Александра. – Санкт-Петербург, 1890. – Т. 1; ЖУКОВИЧЪ П. Н., Вспомогательный проф. прот. М. К. Вобровского на общій годоу уніатского вопроса въ XIX стол. // Християнские Ученіе. – Санкт-Петербург, 1907. – Т. 24. – С. 767-777.

⁷⁴ Росифт Булгак, митрополит, єпископальний єпископ Олександром І отримав статус «ex Delegat Apostolicus in Polonia» в 1818 р. Але Рим ніколи не визнавав його митрополитом з делегатськими повноваженнями, хоч він отримав ті самі права, гарантовані єпископ-галандським митрополитом Булаком «Deiut Romanus Pontificem» і Законовими синодом. Див.: THEINER A., Die neuesten Zustände der Katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Russland seit Katharina II bis auf unsere Tage; Documente. – Augsburg, 1841. – С. 334-335, в Словнику: ВІСНИКІЯ, Львів. – Т. 2. – С. 22; МУН. – Т. 8. – С. 77-82; FELESZ. – Т. 2. – С. 80.

⁷⁵ MARTYNOV O., Plan zjednoczenia Kościoła Grecko-Katolickiego w Rosji; Dokumenty Historyczne. – Krakow, 1882. – С. 45; СЕМАШКО Й., Записки Іосифа Митрополита Московскаго. – Санкт-Петербург, 1882. – Т. 1; ЗУБКО А., О греко-уніятской Церкви въ митрополіи єпископа Росіи, Воспоминанія Архієпископа Антонія // Село пророцтва і схищеного єпископа митрополита Московскаго і єпископа Іосифа, зверненні при єпископальних службах єпископа і О греко-уніятской Церкви и митрополита єпископа Росіи; Воспоминанія Архієпископа Антонія / Вид. М. Колосова. – Санкт-Петербург, 1889. – С. 31-38; LENCYK. – С. 30.

⁷⁶ Щодо уряду Миколи І див.: МУН. – Роман, 1970. – Т. 8. – С. 148-150.

⁷⁷ LENCYK. – С. 108.

⁷⁸ CHARKIEWICZ W., Zwiacek Dni Kościelny w Litwie i Białorusi. – Somoia, 1929.

Святі Тайни від православних, вважались православними. Але повернутись до іншої релігії було злочином. Щоб цього уникнути, багато візантійських об'єднаних переходили на латинський обряд і ополячувалися. Була дуже послаблена національна свідомість білорусів.

Збереглась Холмська єпархія, яку в 1815 р. Віденський конгрес підпорядкував Королівству Польському, котре перебувало під російською окупацією. Але навіть там, у 1875 р., з допомогою священника М. Поведа, призначеного адміністратором єпархії, настав третій етап ліквідації східного католицизму київського типу⁷⁹. Єпископ Камінський, номінований Римом, не отримав повноважень від царя і був вивезений до В'ятки. У 1863 р. друкування книжок українською мовою в Росії було заборонено. Міністр внутрішніх справ Валуєв проголосив: «Українська мова ніколи не існувала, не існує і бути не може». У тих часах з'явилися навіть мученики⁸⁰.

XXIV. Відновлення Галицької митрополії

З 1772 р. (перший поділ Польщі) під пануванням Австрії опинилися такі єпархії: Львівська (без Кам'янця-Подільського), Перемишська, частина Холмської, частина Луцької, значна частина Полоцької й митрополічної єпархій. У межах Речі Посполитої залишилися Володимирська, частина Луцької, Пінської, подільські деканати Львівської, частина Полоцької й митрополічної єпархій.

Ці політичні зміни певною мірою справили позитивний вплив на Київську Церкву. Австрія проголосила на своїх землях рівність обрядів Католицької Церкви. З цього часу почали офіційно вживатись терміни «Римо-Католицька Церква» і «Греко-Католицька Церква». Рівність обрядів проявлялась у ставленні до духовенства, в їхніх привілеях, можливостях отримання освіти і т. д. Неперехід з одного обряду в інший був гарантований світським законом. Хоч церковна політика імператора Йосифа, відома як «Йосифінізм», не була однозначною, вона високо підняла культуру українського духовенства, міщан і навіть селян. 1775 р. датується відкриття у Відні «Колегії Барбареум», а в 1784 р. у Львові засновано Загальну семінарію, де двома роками пізніше розпочалося навчання українською мовою. Ці та інші церковні установи мали важливе значення для українського населення,

⁷⁹ GLINKA A. *Dioceci ucraine greco-cattolica di Chelm*. — Roma, 1975.

⁸⁰ Див.: PRUSZKOWSKI J. *Martyrologium Podlachiae brevitissimum seu Podlachiae martyrum, martyrum etiam gloriosae 1-6) in tormentis, 3-6) post cruciatas, 3-6) post supplicia in carcerebus perpetuae, brevis admodum. Ad questionem quoque a S. R. Congregatione postea Juliana reperta*. — Lublin, 1924.

створюючи також підґрунтя для культурно-національного відродження Галичини⁸¹.

У 1807-1808 рр. буллою Пія VII «In universalis Ecclesiae Regimini», за наполяганням галицьких єпископів та австрійського цесаря Франца II, була відновлена Галицька митрополія з осідком у Львові. Ця митрополія включала такі єпархії: Львівсько-Галицько-Кам'янецьку, Перемисько-Самбірсько-Сяноцьку та Холмсько-Белзьку.

З роками митрополічна провінція стала важливим релігійним, культурним та національним опертям українців. Після приходу австрійців багато соціальних проблем народу залишались невирішеними, бо за браком освіти населення не було свідоме власних прав і, як і раніше, експлуатовалося землевласниками. Тісно з народом співпрацювала лише Церква та декілька світських провідників. Шляхта у своїх корисливих цілях намагалась перешкоджати священикам засновувати школи і таким чином піднімати народ з нецтва. Було дуже важко привчити людей до нової ситуації — рівності між культурами, позбутися почуття меншовартості, яке впродовж століть поляки вбивали в голову українському селянинові. І обов'язок очолити відродження взяло на себе греко-католицьке духовенство, котре мусило організувати українське релігійне, культурне, економічне та політичне життя в Галичині.

У 1863 р. Римська апостольська столиця затвердила статут під назвою «Concordia»⁸². Цей документ регламентував взаємовідносини між латинським і візантійським обрядами в Галичині. У 1882 р. папа Лев XIII доручив єзуїтам реформу об'єднаних наслітян⁸³.

XXV. Станіславська єпархія та Львівський синод

У 1885 р. відбувся поділ митрополічної єпархії, оскільки вона була зavelикою (нараховувала 1167 парохій), і в такий спосіб постала ще одна єпархія — Станіславська⁸⁴.

З утворенням третьої єпархії з'явилося достатнє число єпископів, щоб організувати провінційний синод. Вже в листі, надісланому до Риму 5 грудня 1888 р., митрополит Сильвестр Сембратович писав, що «оскільки наша ієрархія поширилась на

⁸¹ ЛЕНЦІК В., Участь духовенства у відродженні Галичини // *Interpela Pastori* — С. 443-485.

⁸² DPR — Rome, 1954. — Т. 2 — С. 397-398.

⁸³ DPR — Т. 2 — С. 434-439.

⁸⁴ DPR — Т. 2 — С. 460-467.

один єпископат, з'явилась можливість скликати синод⁸⁵. Синод був відкритий 27 вересня 1891 р. у соборі св. Юра у Львові. Він приніс у життя греко-католиків новий, більш глибокий дух. З цього часу засновано багато добродійних організацій, набагато наполегливіше, аніж раніше, робився наголос на внутрішньому житті вірних. Греко-Католицька Церква у Галичині користувалася свободою, хоч і обмеженою, в рамках якої могла розвиватися і рости. Цей фактор позитивно впливав і на інші сфери суспільного життя в Галичині.

⁸⁵ Митрополит говорить також про інші українські єпархії (два руські єпархії, що знаходяться в Угорщині, через віддаленість місць не мають жодного ієрархічного зв'язку з Галицькою митрополією, а підпорядковані привласні Угорщина, і через це з майже неважливим часів не мають жодного зв'язку з русинами з Галичини, більш ніж коли держава була поділена на дві частини, тобто на австрійську й угорську. Третя єпархія, Крайовська (Св. Хреста), розміщена в Хорватії, яка використовує в церемоніях той сам обряд і літургічну мову, що й русини, не пов'язана з Галицькою митрополією, а підпорядкована архієпископу Хорватії та Словенії латинського обряду. ...лише дві католицькі руські єпархії залишилися зв'язані між собою). Ці єпархії, на жаль, не були ієрархічно об'єднані у Львові, і тому стало неможливим об'єднати і разом керувати справою, необхідні для всіх. Див.: Чинності. – С. 3-5.

**Владика у повноті свого архієрейства
(колегіальність, разом з іншими владиками)**

Фрагмент з ікони «Страшний Суд». XV-XVI ст., походить із церкви Різдва Богородиці села Мішанець, Львівської області і зберігається в Національному музеї у Львові.

РОЗДІЛ I

СИНОДИ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ТА УКЛАДЕННЯ УНІЇ З РИМСЬКИМ ПРЕСТОЛОМ

I. Вступ

У цьому розділі розглянемо події, котрі будемо аналізувати через призму канонічних актів, щоб таким чином окреслити юридичні повноваження єпископа об'єднаної Київської Церкви. Йдеться про всецерковні провінційні та навіть спархіяльні синоди¹ Руської Церкви. Досліджуваний період охоплює час підготовки до офіційного проголошення унії Київської митрополії з Римом, період приєднання – досить довготривалий процес, протягом якого ця Церква, ймовірно, змогла окреслити свій окремий юридичний статус.

Почнемо зі синодального досвіду, оскільки досить складно вести мову про владу єпископа, суверенного голову своєї Церкви, який користується широкою місцевою автономією, не наголошуючи на тому, що він структурно пов'язаний з колегіальною організацією. Колегія, зі свого боку, регулює повноваження єпископа, доводячи їх до відома за посередництвом першого між єпископами – Голови Синоду.

Простежимо також колегіальну дію уряду об'єднаної Київської Церкви в період від кінця XVI ст. до кінця XIX ст., одночасно аналізуючи матеріали 20-ти синодів даної епохи. Синоди ці не всі однакової юридичної ваги², однак їхня цінність у тому, що кожний з них вводить у церковне законодавство нові елементи, а це дає змогу окреслити юридичні повноваження єпископа. Щодо

¹ Факт, що об'єднана Київська Церква була єпархіальним єдинством, що вона складалась з однієї провінції. Це однак юридично не вводить всі її синоди до «провінційних» (які займаються так би мовити внутрішніми дрібними справами). Синоди, які торкаються, наприклад, тем помісності, обрядів, літургії, табо Церкви у цілості, треба розглядати як «всецерковні» чи «спархіяльні».

² Ми в нашій праці не робимо різниці між термінами «синоди» і «собори». В них не треба шукати юридичного визначення «статусу зібрання, який вони не приносять, пор. Христологія: *Енциклопедичний словник в 3 томах* / Під ред. А. А. АБЕРИЩЕВ – Москва. – 1993-1995; WERCKMEISTER J., *Petit dictionnaire de droit canonique*. – Paris. – 1990; RÄHNER K. - VORGRIMMLER H., *Petit dictionnaire de théologie catholique*. – Paris. – 1970.

інших синодів³, то у випадку, якщо вони не торкаються нашої теми або не залишили за собою жодного документального сліду, ми не беремо їх до уваги.

Для детальнішого аналізу досліджуваних нами синодів використаємо квестіонарій з дев'ять питань, на які намагатимемося дати вичерпну відповідь. Цими питаннями є:

1. Тип засідання в канонічному плані.
2. Дата й місце синоду.
3. Ким скликаний синод?
4. Хто головував на синоді?
5. Хто брав участь у синоді?
6. З якою метою відбувся синод?
7. Які рішення ухвалив синод та до яких наслідків вони призвели?
8. Ким був підтверджений синод і в який спосіб?
9. Видання актів синоду та їх варіанти.

³ Наприклад, 8 листопада 1643 відбувся синод під головуванням митрополита Антонія Салая, про що дивись ЕМ. – Т. 2. – С. 192-194; ASCPF. – Т. I. – С. 195; KAMINSKY]. – С. 133. Так само існують інші свідчення спільної дії єпископів Київської об'єднаної Церкви, як відомо, було підписано листа у Варшаві 8 листопада 1632 р. (ЕМ. – Ряз. 1956. – Т. I. – С. 264) та в Кракові 16 березня 1633 р. (МУН. – Т. 11. – С. 17.). Іншим виявом колективної дії Київської Церкви, об'єднаної в Римо, були Василівські конституції, про що йдеться в романі Ієромонаха Порфирія Підручанин «Серема праця».

II. Синоди⁴ об'єднаної Київської Церкви

1. Белзький синод 1590 р.

1. Канонічно це між'єпархіальне єпископське засідання.

2. Синод відбувся в м. Белзі Холмської єпархії на початку 1590 р.⁵

У 1589 р., на своєму зворотньому шляху з Москви, Константинопольський патріарх Єремія II (1572-1578, 1580-1584, 1589-1595) скликав декілька синодів Київської Церкви. На одному з них (відбувся у Бересті 6 серпня 1589 р.) було вирішено збиратися щороку на початку літа на синод під головуванням митрополита. Не відомо остаточно, хто ініціював цей синод. Деякі автори зазначають, що наступного року митрополит Київський, Галицький та усієї Русі Михайло Рагоза (1588-1599) проголосив синод у Белзі. Після чого змінив думку і переніс синод до Берестя. Але в будь-якому разі у Белзі відбувся збір єпископів. Е. Ліковський припускає, що Кирило Терлецький скликав цей збір перед Берестейським синодом для обговорення унії з Римом. Грушевський, натомість, переконаний, що ініціатива синоду надійшла від Львівського єпископа Гедеона Балабана, який, на його думку, був піонером унійних змагань⁶. Нарешті, А. Великий переконаний, що синод відбувся за наказом Константинопольського патріарха⁷. Хто був фізичним ініціатором Белзького зібрання, не можна сказати з певністю. У меморандумі, складеному в 1589 р. о. Антонієм Поссевіно⁸, говориться, що ініціатива унії Київської Церкви з Римом з'явилась 1589 р. на одному з синодів, організованих Константинопольським патріархом, «на що патріарх відповів, що думка ця є найсвятішою, і що

⁴ В структурній асці такі зібрання стосуються під терміном «синоди», слідимо за зразком Шарля де Клерка і П'єтро Паллаціні DE CLERCO, *Conciles*. - Paris, 1949-1954. - Тт. 1-2; DC. - Roma, 1963. - Т. 1.

⁵ DE CLERCO, *Conciles*. - Paris, 1949. - Т. 1. - С. 69; Пар. DE CLERCO, *Conciles et Vnion-Catholique* (14 luglio 1590) // DC. - Т. 1. - С. 216-217; ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. - Нью-Йорк, 1953. - Т. 5. - С. 564-565; ЛІКОВСЬКИЙ, *Ріка*. - С. 87-88; ЛОТОЦЬКИЙ. - С. 114-115; САВИЦЬКИЙ. - С. 308-309; ВЕЛИКИЙ, *Апостол* - Рим, 1975. - Т. 1. - С. 70-71; ВЛАСОВСЬКИЙ. - Нью-Йорк, 1955. - Т. 1. - С. 203; ХОМА, *Київська митрополія*. - С. 67-69.

⁶ Див. ГРУШЕВСЬКИЙ, *Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII вікві* / Вид. 2. - Київ, 1919. - С. 138; ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. - Т. 5. - С. 562-563.

⁷ ВЕЛИКИЙ, *Апостол*. - Т. 4. - С. 19.

⁸ Народився в Мантуї 1533 р. Служив з 1559 р. Святий проповідник в Італії та Франції, Високий у Швеції до короля Йонаса III Вази з дипломатичною місією (1579). У 1580-1581 рр. папський посередник у мирних переговорах між Річчю Посполитою та Московським князівством. Великий прихильник ідеї про регіональну унію руськіх могол і був інструментом для навернення москвитів до католицизму. У 1586 р. повернувся до Риму, потім переїздив до Падуї, де займався науковою діяльністю. У 1593 р. новодипломатичне доручення у Франції. Помер у Феррарі 1611 р. Написав декілька праць з екуменізму.

щасливі мають уважатися ті, яким не заборонено її виконати (...), чим майже прямо не навчив русинів, щоб не переставали дбати за своє спасіння, і на основі цієї настанови почала дозрівати рада...»⁹. Однак постає питання, чи було законним зібрання в Белзі після того, як митрополит відкликав синод. За давніми канонами знаємо, що – ні¹⁰. Тому, виходячи з наявних відомостей, даний синод не був авторизований.

4. Очолював синод Кирило Терлецький, екзарх Константинопольського патріарха у Київській митрополії, єпископ Луцький і Острозький (1585-1579).

5. Крім Терлецького, у синоді брали участь: Гедесон Балабан, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський (1566-1607), Леонтій Пельчицький, єпископ Пінський і Турівський (1586-1595), Діонісій Збірський, єпископ Холмський і Белзький (1586-1597).

6. Чотири єпископи (Терлецький, Балабан, Пельчицький, Збірський) зібралися у Белзі, щоб обговорити кризову ситуацію у своїй Церкві й шукати виходу з неї. М. Грушевський, на основі пізнішого листа єпископа Збірського, класифікує збір як такий, що стоїть в опозиції до митрополита¹¹.

7. Чотири єпископи уклали текст унії з Римом. Цей документ підписаний у Бересті 24 червня 1590 р., де владики сподівалися зібрати інші підписи під цим актом. Єпископу Терлецькому було доручено представити лист королю, що він зробив лише після синоду в Бересті 1591 р.

8. Синод апробований наступним зібранням єпископів у Бересті 20 червня 1590 р.

9. Акти синоду опубліковані мовою оригіналу (польською)¹² і в українському перекладі¹³.

⁹ HALECKI O., *Eastern's Tradition // Analecta OSBM.* – Roma, 1963. – Т. 4. – С. 39.

¹⁰ Латинський Собор (841) у 20 канонів зазначає, що не можна єпископам проводити синод на відсутності митрополита.

¹¹ На основі тексту: *Акти Виз. епк.* – Т. 19. – С. 366; ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія.* – Т. 5. – С. 364.

¹² DUB. – С. 78.

¹³ ВЕЛИКИЙ, *Літопис.* – Т. 4. – С. 20-21.

2. Берестейський синод 1590 р.

1. Канонічно це всецерковний синод

2. Синод відбувся у місті Бересті-Литовському 20 червня (за старим стилем) 1590 р.¹⁴

3. Синод 1590 р скликаний митрополитом Михайлом Рагозою у Бересті. Згідно з рішенням синоду від 6 серпня 1589 р., вимагалося скликати синод щороку.

4. Очолював синод митрополит Михайло Рагоза.

5. Окрім митрополита, у синоді брали участь: Мелетій Хребтович, єпископ Володимирський і Берестейський, прототроній, Київський архимандрит; Кирило Терлецький, Константинопольський екзарх у Київській митрополії, єпископ Луцький і Острозький; Леонтій Пельчицький, єпископ Пінський і Турівський; Діонісій Збіруйський, єпископ Холмський і Белзький; Гедзон Балабан, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський. Архиепископ Полоцький Атаназій Терлецький (1588-1590) та єпископ Перемиський Арсеній Брилинський (1581-1591) не брали участі в синоді через свій похилий вік. Серед мирян знаходимо лише ім'я каштеляна¹⁵ Іпатія Потія. Були присутні також архимандрити та представники ставропігійських братств¹⁶ Львова і Вільна, імена яких невідомі.

6. Синод скликаний для обговорення кризової ситуації в Київській митрополії, особливо питання про переслідування Церкви, брав дисципліни серед духовенства і мирян.

7. Синод вирішив надалі збиратися щороку єпископам 24 червня, щоб зміцнити канонічний порядок у митрополії та мати змогу взаємно обговорювати важливі питання, що стосуються Церкви, шкіл, лікарень, навчання вірних. Було встановлено, що відсутні без поважних причин владики мусять сплатити штраф. Вирішено заборонити мирянам володіти монастирями; та що п'ятниця не святковий день, а робочий і постний. Домовлено не втручатися в справи інших єпархій, не виконувати вілких обов'язків поза своєю канонічною територією, не висвячувати священників для інших, не надавати антимінсів¹⁷, не приймати священників без листа про звільнення з іншої єпархії. Крім того, синод підтвердив рішення, ухвалені єпископами

¹⁴ DE CLERCQ, *Synodes*. – Т. 1. – С. 89; ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. – Т. 3. – С. 565-570; ЛІХОВСЬКИЙ, *Учіл.* – С. 87-88; ЛОТОЦЬКИЙ – С. 115; САВИЦЬКИЙ. – С. 307-308; ВЛАСОВСЬКИЙ. – Т. 1. – С. 204-205; ХОМА, *Київська митрополія*. – С. 87-88.

¹⁵ Див.: *Словник*.

¹⁶ Див.: *Словник*.

¹⁷ Див.: *Словник*.

на зібранні у Белзі 1590 р. Владики узгодили, що на синоді наступного року перевірять всі привілеї та документи кафедр кожного з них та вирішать, де зберігати ці акти. Тому всі єпископи мали представити документи на наступні збори. Крім того, постановили привести з собою найбільш визначних священників. Синод доручив Кирилові Терлецькому передати королю скарги на утиски, яких зазнавала Церква, і заяву про бажання позбавитись залежності від Константинополя¹⁸. Терлецький передав унійну декларацію лише після синоду у Бересті 1591 р.

8. Немає доказів про підтвердження рішень синоду з боку когось іншого авторитету¹⁹.

9. Текст рішень та інші документи Берестейського синоду 1590 р. опубліковані²⁰.

¹⁸ Такий документ, датований 24 червня 1590 р та написаний польськими мовами, немає підпису митрополита Михайла Рогова і єпископа Мелетія Храбровича, а Кирило Терлецький на ньому не досягує свого титулу «єпископа Київської митрополії».

¹⁹ Звертаючись до цього факту лише з огляду на хронологію, можна уявляти, що автокефальна Церква не має потреби підтвердження свого органу самосередування.

²⁰ DUB. – С. 5-6; MCS. – Т. I. – С. 246-261; АКОЗР. – Ч. I. – Т. I. – С. 269-273.

3. Берестейський синод 1591 р.

1. Канонічно це був всецерковний синод.

2. Синод відбувся у Бересті-Литовському між 18 і 26 жовтня (за старим стилем) 1591 р.²¹ Причина запланованого скликання синоду (який, за рішенням Берестейського синоду 1590 р., мав відбуватися щороку 24 червня) невідома. Савицький вважає, що саме Адам Потій попросив митрополита відкласти синод до осені. Це можна пояснити бажанням обговорити справу унії на синоді, та очікуванням допомоги від латинського єпископа з Луцька, Мацейовського (1591-1600), який перебував у Римі²².

3. Синод скликаний митрополитом Михайлом Рагозою.

4. Очолював синод митрополит Михайло Рагоза.

5. У синоді брали участь: Михайло Рагоза, архієпископ, митрополит Київський, Галицький і всієї Русі; Мелетій Хреbtович, єпископ Володимирський і Берестейський, прототроній, Київський архимандрит; Кирило Терлецький, скарж Київської митрополії, єпископ Луцький і Острозький; Гedeон Балабан, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський²³; Леонтій Пельчицький, єпископ Пінський і Турівський; Діонісій Збіруйський, єпископ Холмський і Белзький. Архієпископ Полоцький Атаназій Терлецький не брав участі в синоді через похилий вік. З 20 червня з'явився новий єпископ Михайло Копистинський, номінований для Перемишля. Учасниками синоду були також архимандрити, представники духовенства, речники ставропігійських братств, миряни, імена яких, крім Адама Потія, невідомі.

6. Синод скликаний для ревізії документів і привілеїв кожного єпископа. Зібрання мало також вирішити, де зберігати ці документи; представити скарги єпископів на світську владу, яка постійно втручалася в релігійні справи, особливо щодо права патронату²⁴; розв'язати суперечку між єпископом Львівським і Кам'янець-Подільським Гedeоном Балабаном та Ставропігійським братством цього ж міста.

7. Синод вирішив, що єпископи повинні вибиратися лише на елекційних синодах, з наступною номінацією королем; парохі мають бути вибрані в парохії, а потім potwierdжені місцевим ієрархом; що кандидати на єпископа можуть вибиратися з числа

²¹ ЖУКОВИЧЬ, *Берестей Соборъ 1591*. – С. 48.

²² САВИЦЬКИЙ. – С. 361. Пор.: DE CLESCQ, *Священн.* – Т. 1. – С. 70; ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. – Т. 5. – С. 370; ЛІКОВСЬКИЙ, *Уста.* – С. 90-91; ЛОТОЦЬКИЙ. – С. 113; САВИЦЬКИЙ. – С. 361-362; ВЛАСОВСЬКИЙ. – Т. 1. – С. 205-207; ХОМА, *Львівська митрополія*. – С. 70-71; ЖУКОВИЧЬ, *Берестей Соборъ 1591*. – С. 43-71.

²³ Грушевський, спираючись на: MCS. – Т. 1. – Ч. 207, вважає, що Балабан не був присутній на цьому синоді.

²⁴ Див. термін «Лейт Дронтен» у Савицькому.

духовенства; серед єпископських кандидатів шляхетського походження звичайно треба віддавати перевагу одвіцям і неодруженим, людям побожних і з високою моральністю. Ціля низка рішень стосується церковної організації і адміністрації цілої митрополії та окремих єпархій, парохій, монастирів. Синод вважався найвищим органом влади автокефальної Церкви²⁵. Таким чином, було визначено, що патріарші рішення щодо судових справ, доки їх не перегляне синод, є недійсними. Синод запропонував уважати його рішення після відповідного потвердження світською владою, державними законодавчими актами. Судовою функцією всецерковного синоду мав бути обов'язок апеляції в церковних судових справах. Митрополитові було доручено представити скарги єпископів королю. Синод намагався виробити правила стосунків між місцевим ієрархом і братствами. Ставропігійські братства канонічно залежали від патріарха, а неставропігійські підпорядковувалися місцевому єпископові. Суперечка львівського владика була розв'язана на користь братства. У 6, 7, 9, 13, 14 і 19 своїх ухвалах синод обговорив питання про церковне навчання, друкування церковних книг, видавничі плани братських шкіл, Святи Тайни й обряди. Ліковський і Де Клерк уважають, що єпископи не приховували своїх унійних намірів, про які стало відомо раніше. Єпископ Терлецький представив королю лист з Белза саме після цього синоду. Синод також вирішив не засідати наступного року, а зібратися лише 24 червня (за старим стилем) 1593 р.

8. Доказів про підтвердження рішень синоду з боку якогось іншого авторитету немає.

9. Протокол та інші документи синоду 1590 р. опубліковані²⁶.

²⁵ Див. також «Літопись» у Селезару.

²⁶ ЖУКОВИЧЬ, Брестский Соборъ 1591. – С. 65-71; МСБ. – Т. 1. – С. 317-321.

4. Берестейський синод 1593 р.

1. Канонічно це провінційний синод.

2. Синод відбувся у Бересті-Литовському 24 червня (за старим стилем) 1593 р.²⁷

3. Синод скликаний митрополитом Михайлом Рагозою.

4. Синод очолював митрополит Михайло Рагоза.

5. У синоді брали участь: Михайло Рагоза, архієпископ, митрополит Київський, Галицький і всієї Русі; Іпатій Потій, новий єпископ Володимирський і Берестейський, прототроній (1593-1613); Кирило Терлецький, єпископ Луцький і Острозький; Леонтій Пальчицький, єпископ Пінський і Турівський; Діонісій Збіруйський, єпископ Холмський і Белзький. Крім того, були присутні архимандрити, представники духовенства та двох старо-польських братств, миряни, імена яких невідомі.

6. Синод мав обговорити справу про конфлікт між єпископом Гедеоном Балабаном та Львівським і Рогатинським братствами. Митрополит закликав владика Балабана, щоб той виступив із захистом проти висунутих йому обвинувачень²⁸. Напередодні синоду князь Острозький надіслав план унії зі семи пунктів з пропозицією його обговорити на синоді²⁹, але, як видається, на синоді цей план не розглядався.7. Згідно з Ликовським, єпископи не обговорювали питання унії з Римом. Балабан не з'явився на синод. Він заперечував прихилі братств, надані Константинопольським патріархом, але єпископи всеж ухвалили рішення на користь братства. Гедеон Балабан був усунений з єпархії та відлучений від співпраці 27 червня (за старим стилем)³⁰ і викликаний у митрополитичний суд на 18 жовтня³¹. Михайло Рагоза звернувся також до короля, щоб винести цю справу на генеральний сейм³².

8. Факт підтвердження рішень синоду з боку якогось іншого авторитету не доведений.

9. Збереглися листи митрополита, в яких згадується про синод³³.

²⁷ DE CLERCO, *Synodica*. - Т. 1. - С. 70; ЛИКОВСЬКИЙ, Унія. - С. 95; ЛОТОЦЬКИЙ. - С. 113; САВІЦЬКИЙ. - С. 368-370; ВЛАСОВСЬКИЙ. - Т. 1. - С. 307; ХОМА, *Київско-литовська*. - С. 72-73.

²⁸ MCS. - Т. 1. - С. 458-464.

²⁹ DUB. - С. 23-24.

³⁰ MCS. - Т. 1. - С. 475-476.

³¹ MCS. - Т. 1. - С. 476-479.

³² MCS. - Т. 1. - С. 480-481. Див. також «Сейм» у Словнику.

³³ Вар: DUB. - С. 23-24; MCS. - Т. 1. - С. 458-464, 475-481.

5. Берестейський синод 1594 р. (I)

1. Канонічно це єпархіальний синод.
2. Надзвичайний синод Володимирсько-Берестейської єпархії відбувся у Бересті-Литовському 28 січня 1594 р. за старим стилем. Звичайно такі синоди відбувалися в першу неділю Великого Посту, Неділю Православ'я³⁴.
3. Синод скликавний владикою Іпатієм Потієм.
4. Очолював синод Іпатій Потій.
5. У синоді брали участь: Іпатій Потій, священники та миряни.
6. В єпархії поширилась практика розводів, які давали «протопресвітери і пресвітери».
7. Синод заборонив і осудив знадану практику та визнав право давати розлучення лише єпископам «з крилосом і крилошанами»: порушникам синодального рішення загрожувало церковне відлучення від сопричастя з позбавленням священничого сану. Це рішення було оголошене «всім християнам».
8. Доказів про підтвердження рішень синоду з боку якогось іншого авторитету немає.
9. Акти синоду опубліковані³⁵.

³⁴ Див.: ВЛАСОВСЬКИЙ. – Т. I. – С. 210.

³⁵ АЗР. – Т. I. – С. 66-67.

6. Берестейський синод 1594 р. (II)

1. Канонічно це провінційний синод.
2. Синод відбувся у Бересті-Литовському 24 червня 1594 р. за старим стилем³⁶.
3. Синод скликаний митрополитом Михайлом Рагозою³⁷.
4. Синод очолював митрополит Михайло Рагоза.
5. У синоді брали участь: митрополит Михайло Рагоза; Іпатій Потій, місцевий єпископ; Кирило Терлецький, євхарх та єпископ Луцький і Острозький. Інші єпископи від'їхали в Сокаль, оскільки закон забороняв великі зібрання в часі відсутності короля на території держави. Король Жигимонт III перебував тоді в Швеції. Крім того були присутні Климент Гординський, архимандрит Городецький, Гедеон Брольницький, архимандрит Лавришівський, протопресвітери та інші представники духовенства. Від мирян були речниками братств Берестейського, Більського, Віленського, Городецького, Красноставського, Львівського і «багатьох інших».

6. Мета синоду – широко задовільнити «потреби тих, що належать до Христової Церкви». Необхідно було також вирішити суперечку між єпископом Львівським і Кам'янець-Подільським Гедеоном Балабаном та Львівським і Рогатинським братствами, апробувати проекти статутів братств³⁸.

7. Синод, не маючи змоги обговорювати такі питання у відсутності короля³⁹, розв'язав лише справи правосуддя. Зокрема вжили заходів для вирішення справи Балабана за відсутності підсудного. Синод апробував проекти братських статутів⁴⁰, а також статут Львівського братства⁴¹ і засудив Балабана до «усунення з катедри», понижуючи його до «простого монаха». Єпископ Гедеон Балабан подав апеляцію до короля Жигимонта III, мотивуючи недійсність присуду фактом, що існувала заборона проводити синоди за відсутності короля в країні⁴². Крім того, синод розглянув інші внутрішні справи Церкви, зокрема братств, шкіл і друкарень. Єпископ Терлецький від'їхав напередодні скликання синоду, тому його підпису немає під рішеннями синоду. В одному з

³⁶ Дка: DE CLERICO, *Concilium*. – Т. 1. – С. 70-71; ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. – Т. 5. – С. 75; ЛІКОВСЬКИЙ, *Ува.* – С. 96; ЛОТОЦЬКИЙ, – С. 116; САВИЦЬКИЙ – С. 423; ВЛАСОВСЬКИЙ. – Т. 1. – С. 207-208; ХОМА, *Київська митрополія*. – С. 73.

³⁷ МСЗ. – Т. 1. – С. 500-503, 506-508.

³⁸ ЛІКОВСЬКИЙ, *Ува.* – С. 96.

³⁹ Канонічний закон, що не тільки за відсутності польського короля на території держави не можна було скликати синод, але на такі зібрання потрібно було мати його дозвіл. Дка: КАМІНСЬКИЙ. – С. 137.

⁴⁰ ЛІКОВСЬКИЙ, *Ува.* – С. 96.

⁴¹ ХОМА, *Київська митрополія*. – С. 73.

⁴² АЮЗР. – Ч. 1. – Т. 1. С. 426-440.

документів у відповідь на обвинувачення Балабана він заперечує, що такий синод відбувся⁴³.

8. Доказів про підтвердження рішень синоду з боку якогось іншого авторитету немає.

9. Акти синоду опубліковані⁴⁴.

⁴³ АЮЗР. – Ч. I. – Т. I. – С. 448-450.

⁴⁴ МСР. – Т. I. – С. 316-324.

7. Сокальський синод 1594 р.

1. Канонічно це провінційне єпископське зібрання.

2. Зібрання єпископів відбулося 27 червня 1594 р. за старим стилем⁴⁵.

3. Синод скликаний екзархом Кирилом Терлецьким⁴⁶.

4. Синод, можливо, очолював Кирило Терлецький.

5. У зібранні взяли участь єпископи — прихильники унії Київської Церкви з Римом. Кирило Терлецький, Михайло Копистинський, Діонісій Збірувський, Гедеон Балабан були між тими, які залишили Берестейський синод і зібралися в Сокалі⁴⁷.

6. Зібрання відбулося з метою обговорення справи унії з Римом і укладення протестації проти митрополита⁴⁸.

7. Єпископи написали листа до митрополита Рагози із закликом таки дійти згоди з Балабаном, наголошуючи на спільних діях єпископів; поновили акти Белзького і Берестейського синодів 1590 р., підготували унійні декларації та доручили Терлецькому зібрати підписи інших владик⁴⁹. Крім того, видали т. зв. «Сокальські артикули» — умови для укладання унії, які потім були представлені королеві. Документ написаний у Новгородку в грудні 1594 р.

8. Доказів про наявність підтвердження рішень синоду з боку якогось іншого авторитету немає.

9. «Сокальські артикули» є т. зв. «Новгородоцькими артикулами місяця грудня 1594 р.» у пермісному варіанті⁵⁰.

⁴⁵ HARASIEWICZ. — С. 172; ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. — Т. 2. — С. 575; САВИЦЬКИЙ. — С. 424; ХОМА, *Київське митрополіа*. — С. 73-74; ЖУКОВИЧЪ П. Н., *Сейм*. 6. — С. 113. — № 248; на основі автографів Балабана, Копистинського, Збірувського в АЮЗР. — Ч. 1. — Т. 1. — № 455; *Quart. Hist.* — 1895. — С. 260; *Акты Вост. Кн.* — Т. XIX. — С. 368 (в Сокалі). Інші вважають, що зібрання відбулося в січні 1594 р. Пор.: МАКАРИЙ, *Історія*. — Санкт-Петербург, 1879. — Т. 9. — С. 553; Ісаєв П., *Історія Перемиського єпископства відкритої обряди*. — Філадельфія, 1970. — С. 15; ВЛАСОВСЬКИЙ. — Т. 1. — С. 255-258, 264.

⁴⁶ МАКАРИЙ, *Історія*. — Т. 9. — С. 553.

⁴⁷ САВИЦЬКИЙ. — С. 424; ХОМА, *Київське митрополіа*. — С. 73.

⁴⁸ ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. — Т. 2. — С. 575.

⁴⁹ САВИЦЬКИЙ. — С. 424.

⁵⁰ Т. зв. «Новгородоцькі артикули», підписані Іваном Полюком, Кирилом Терлецьким, Михайлом Копистинським, Діонісієм Збірувським, Гедеоном Балабаном, опубліковані в DUB. — С. 36-38.

8. Берестейський синод 1594 р. (III)

1. Канонічно це провінційний судовий надзвичайний синод⁵¹.

2. Синод відбувся 28 вересня (за старим стилем) 1594 р. у Бересті.

3. Синод скликаний митрополитом Михайлом Рагозою.

4. Зібрання очолював митрополит Михайло Рагоза.

5. У синоді, крім митрополита, взяли участь: єпископи Кирило Терлецький та Іпатій Потій, «пoboжні архимандрити, ігумени, протопресвітери і побожні священники і все духовенство».

6. Необхідно було розв'язати суперечку між єпископом Львівським і Кам'янець-Подільським Гедеоном Балабаном та Львівським та Рогатинським братствами.

7. Документом, виданим у Новгородку, синод підтвердив попередні рішення Берестейського синоду від 1 липня (за старим стилем) 1594 р. про усунення єпископа Балабана із Львівської катедри. Балабан подав апеляцію до світського суду, і в лютому 1596 р. митрополит Рагоза повернув йому єпископські повноваження⁵².

8. Доказів про наявність підтвердження рішень синоду з боку якогось іншого авторитету немає.

9. Акти синоду опубліковані⁵³.

⁵¹ Див.: ВЛАСОВСЬКИЙ. – Т. 1. – С. 208.

⁵² ВЛАСОВСЬКИЙ. – Т. 1. – С. 208. Синод подякував до короля, провадив доводу на участь у «співомові сеймиків», де виборались єпископи і де, як відомо, були присутніми лише особи шляхетського походження.

⁵³ МСБ. – Т. 1. – С. 538-544.

9. Торчинський синод 1594 р.

1. Канонічно це був провінційний синод. Він відбувся, незважаючи на польську конституцію, яка забороняла будь-які збори в часі відсутності короля.

2. Синод засідав у Торчині з 2 до 4 грудня (за старим стилем) 1594 р.⁵⁴

3. Невідомо, хто скликав синод.

4. Не встановлено, хто очолював синод.

5. Згідно з А. Великим, у синоді брали участь всі ті владиками, котрі підписали акт про унію з Римом, обговорюваний на цьому синоді: Михайло Рагоза, архієпископ, митрополит Київський, Галицький і всієї Русі; Іпатій Потій, новий єпископ Володимирський і Берестейський, прототроній; Кирило Терлецький, екарх, єпископ Луцький і Острозький; Григорій, номінований єпископом Полоцьким і Вітебським; Леонтій Пельчицький, єпископ Пінський і Турівський; Діонісій Збіруйський, єпископ Холмський і Белзький; Йона Гоголь, Кобринський архимандрит з церкви Спасителя, номінований єпископ Пінський і Турівський. Серед тих, хто підписав унійний документ, бракувало Копистинського й Балабана⁵⁵. Згідно з Ліковським і Савицьким, у цьому зібранні брали участь Кирило Терлецький, прототроній, І. Потій, єпископ Володимирський і Берестейський та Бернард Мацейовський, латинський єпископ Луцька (1591-1600)⁵⁶. Унійна декларація була підписана іншими владиками лише у вересні 1595 р., для її наступного представлення папі Климентіві VIII⁵⁷.

6. Синод мав обговорити питання унії з Римом.

7. Єпископи підготували документ виразно унійного характеру. А. Великий, однак, визнає, що документ підготували Потій, Терлецький і Мацейовський слов'янською мовою; спочатку його підписали Потій і Терлецький, а потім митрополит та інші⁵⁸. У Торчині був укладений текст польською мовою в трьох примірниках, для трьох редакторів. Після цього текст перекладено нунцієм на латинську мову. Торчинський документ – це важливий крок до укладення унії з Римською Церквою. Були також підготовлені чорнові варіанти «умов для унії» в першій половині 1595 р.

⁵⁴ ВЕЛИКИЙ, *Летопись* – Т. 4 – С. 37-42. Пор.: DE CLERCQ, *Synodus* – Т. 1 – С. 70-71; ЛІКОВСЬКИЙ, *Унія* – С. 98.

⁵⁵ ВЕЛИКИЙ, *Летопись* – Т. 4 – С. 39.

⁵⁶ ЛІКОВСЬКИЙ, *Унія* – С. 97-98; САВИЦЬКИЙ, – С. 425. У DUB. – С. 538. Бернард Мацейовський, крім того, вказаний як призначений єпископ з Відня.

⁵⁷ DE CLERCQ, *Synodus* – Т. 1 – С. 70-71.

⁵⁸ ВЕЛИКИЙ, *Летопись* – Т. 4 – С. 42.

8. Умови для унії Київської Церкви з Римом не були прийняті папою Климентом VIII в апостольській конституції «Magnus Dominus et laudabilis nimis» 24 грудня 1595 р.⁵⁹

9. Акти синоду опубліковані латинською мовою⁶⁰, старослов'янською⁶¹ та в українському перекладі⁶².

⁵⁹ DUB. – С. 217-226.

⁶⁰ DUB. – С. 32-35.

⁶¹ MCS. – С. 550-552.

⁶² ВЕЛИКИЙ, *Літопис*. – Т. 4. – С. 37-40.

10. Львівський синод 1595 р.

1. Канонічно не єпархіальний синод.

2. Синод відбувся у Львові 28 січня (за старим стилем) 1595 р.⁶³

3. Синод скликаний єпископом Львівським і Кам'янець-Подільським Гедсоном Балабаном.

4. Зібрання очолював Гедсон Балабан.

5. У синоді брали участь сорок архимандритів, ігуменів та світських священників. Були присутні також визначні гості, як, наприклад: Білгородський митрополит Лука та Палсій, єпископ Вікару⁶⁴, а також архимандрит Київського печерського монастиря Никифор Тур та Супрасльський архимандрит Іларіон Масальський⁶⁵. Представники братств та мирян не згадуються⁶⁶.

6. Синод скликаний для обговорення унії з Римом.

7. На зібранні розглядалися негативні наслідки розколу Церкви, після чого єпископи зобов'язалися порадити з Константинопольським патріархом⁶⁷. Синод звернувся до митрополита і єпископів із закликом йти за його прикладом⁶⁸ і якнайшвидше укласти унію⁶⁹.

8. Доказів підтвердження рішень синоду з боку якогось іншого авторитету немає.

9. Акти синоду були видруковані старослов'янською мовою⁷⁰.

⁶³ Див.: DE CLERCQ, *Synodes*. – Т. 1. – С. 70-71; ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. – Т. 5. – С. 384-381; ЛІКОВСЬКИЙ, *Унія*. – С. 100; PALLAZINI P., *Synodo di Lutetia (1595)* // DC – Roma, 1966. – Т. 4; ВЛАСОВСЬКИЙ. – Т. 1. – С. 263.

⁶⁴ Палеяні *Вісник* (Київ), Ма не знайшли назви цього папського.

⁶⁵ DUB. – С. 43-44.

⁶⁶ ВЛАСОВСЬКИЙ. – Т. 1. – С. 265.

⁶⁷ Де Керк і Палсій пишуть, що Балабан зібрав єпархіальний синод з наміром просити «відратити від Московського патріарха» та прийняти Папу як духовного отця.

⁶⁸ ЛІКОВСЬКИЙ, *Унія*. – С. 100.

⁶⁹ ВЛАСОВСЬКИЙ. – Т. 1. – С. 265.

⁷⁰ DUB. – С. 43-44.

11. Кобринський синод 1595 р.

1. Канонічно це єпархіальне єпископське зібрання.
2. Воно відбулося в Кобрині 17-20 травня 1595 р. за старим стилем⁷¹.
3. Синод мав відбутися як зустріч з митрополитом на прохання Потія⁷² і за благословенням митрополита⁷³.
4. Зібрання відбулося за участю лише двох єпископів.
5. Були присутні єпископи Іпатій Потій і Кирило Терлецький, однак сам митрополит не з'явився.
6. Зібрання скликане для обговорення унії Київської Церкви з Римом та з'ясування позиції митрополита в цьому питанні.
7. Два єпископи очікували три дні на приїзд митрополита й написали йому листа, в якому дорікали за те, що не прибув на зустріч, яку сам призначив⁷⁴.
8. Не було потреби підтверджувати рішення цього зібрання.
9. Збереглися два листи з інформацією про синод⁷⁵.

⁷¹ Див.: САВИЦЬКИЙ – С. 42-48.

⁷² DUB. – С. 46-47.

⁷³ DUB. – С. 57-58.

⁷⁴ DUB. – С. 57-58.

⁷⁵ DUB. – С. 46-47, 57-58.

12. Берестейський синод 1595 р.

1. Коялович вважає, що це не був «відкритий» синод, а лише остаточні переговори Потія та Терлецького з єпископами⁷⁶. Згідно з Де Клерком, йдеться про єпископську конференцію. Ми це визначаємо всецерковним синодом, оскільки єпископи, скликані митрополитом, прийняли конкретні і навіть історично важливі рішення.

2. Синод відбувся 12 червня 1595 р. за старим стилем у Бересті-Литовському⁷⁷. Можливо, синод тривав декілька днів і всі єпископи прибули до Береста лише наприкінці його засідань⁷⁸.

3. Синод скликаний митрополитом Михайлом Рагозою⁷⁹.

4. Зібрання очолював митрополит Михайло Рагоза.

5. Крім митрополита Рагози, в синоді брали участь: Іпатій Потій, Кирило Терлецький, Гедсон Балабан, Михайло Копистинський, Григорій Заборовський, номінований архієпископом Полоцьким і Вітебським⁸⁰, Діонісій Збіруйський, Леонтій Пельчицький, єпископ Пінський і Туринський, Йона Гоголь, архимандрит церкви Спасителя з Кобрина⁸¹.

6. Метою синоду була підготовка до унії.

7. Єпископи вирішили вислати Потія та Терлецького до Риму. Написали листа до папи Климента VIII, датованого 12 червня, латинською, старослов'янською та польською мовами⁸². У цьому листі синодальні отці виклали свої декларації й заяву про унію, дали завдання двом посланцям провадити переговори з Римом відносно умов унії, виголосити від їхнього імені Символ віри та акт підпорядкування Римському Архиресві.

Крім того, єпископи остаточно уклали т. зв. «Артикули для унії», датовані 1 червня. Однак цей документ підписали не всі владники «Артикули для унії» засвідчили Михайло Рагоза, Іпатій Потій, Кирило Терлецький, Діонісій Збіруйський, Леонтій Пель-

⁷⁶ КОЯЛОВИЧЬ. – № 331.

⁷⁷ САВИЦЬКИЙ. – С. 428.

⁷⁸ Див.: DE CLERCO, *Synodes*. – Т. 1. – С. 71-76; ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. – С. 384-389; ЛІКОВСЬКИЙ, *Україна*. – С. 103-104; ЛОТОЦЬКИЙ. – С. 115; САВИЦЬКИЙ. – С. 428-429; ВЕЛИКИЙ, *Літопис*. – Т. 4. – С. 42-66; КОЯЛОВИЧЬ. – С. 301; AMMANN A., *Der Aufenthalt der rutherischen Bischöfe Hupachius Potel und Sidihs Terlecki in Rom im December und Januar 1595-1596 // Orientalia christiana periodica*. – Вона, 1945. – Т. XI. – С. 111.

⁷⁹ САВИЦЬКИЙ. – С. 428.

⁸⁰ Координатор з правих єпископів, номінований королем 5 травня 1595 р. за рекомендацією Рагози, Потія та Терлецького. Див.: АЗР. – Т. 4. – № 64.

⁸¹ Був номінований після смерті Пельчицького 22 вересня 1595 р., але (АЗР. – Т. 4. – № 85) але рідше мусів мати певні дослідження, як Загорський (ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. – Т. 3. – С. 388; САВИЦЬКИЙ. – С. 438).

⁸² МАКАРИЙ, *Історія*. – Т. 9. – С. 378; КОЯЛОВИЧЬ. – С. 300. – № 335; САВИЦЬКИЙ. – С. 438 вважають, що, можливо, листа написано вже після синоду.

чицький, Йона Гоголь, архимандрит церкви Спасителя з Кобрина та номінований єпископ Пінський і Турівський. Бракує підписів Копистинського, Балабана та Григорія, номінованого архієпископа Полоцького і Вітебського.

На синоді ухвалено вимоги єпископів щодо багатьох питань в «Артикулах для унії», які треба вважати доктринальною та юридичною, покищо не скодифікованою, основою унії Київської Церкви з Римською Церквою.

Щодо догматичних питань. Відносно походження Святого Духа єпископи приймають рішення Флорентійського собору, що обидва тлумачення мають ту саму силу. На питання про чистилище єпископи не відповіли.

Щодо обрядових питань. Увесь божественний культ повинен відправлятися за традицією й звичаями Східної Церкви та слов'янською мовою. Причастя мусить бути під двома видами. Тайна Хрещення та П форма залишаються незмінними. Духовенство може обиратися з-поміж одружених мирян. Об'єднаним християнам грецького обряду ні світський авторитет, ні релігійний не може заборонити проводити обряди за власними звичаями. Відкидається примус відносно процесії «Христового Тіла» та «Благословення Вогню».

Щодо еклезіологічних питань. Не треба звертатися до Риму для обрання єпископів. Лише для митрополита необхідно отримати підтвердження з Римського апостольського престолу. Братства можуть діяти й надалі, але виключно під владою місцевого ієрарха. Монастирі та їхні монахи повинні бути під юрисдикцією місцевого єпископа.

Щодо світських питань. Мусить існувати рівність у правах і привілеях з латинською ієрархією. Єпископи повинні мати місце в Сенаті й бути представлені в мішаних трибуналах. Світська влада не може втручатися в справи Церкви. Церква має право на заснування власних шкіл.

Щодо міжобрядових питань. Маєтки, забрані латинниками, мають бути повернені. Церковна власність Київської Церкви не може бути передана для вжитку латинникам. Забороняється приймати членів Київської Церкви в Латинську Церкву. Мішані шлюби повинні бути дозволені.

Щодо екуменічних питань. Ієрархія Київської Церкви усвідомлює, що прийняття партитулярної унії з Римом — це важкий крок, може, аномальний, безсумнівно тимчасовий, і через це додає два застереження на майбутнє. Якщо якісь інші одного дня об'єднуюватимуться з Римом, нехай не оскаржують їх, тому що вони це зробили для християнського миру. Коли будуть нові переговори про ширшу унію, хочуть, щоб їхня Церква брала

участь у цих переговорах відносно того, що стосується церемоній і дисципліни (питання обрядові, міжобрядові, канонічно-еклезіологічні).

8. Умова унії папа Климентій VIII не прийняв в апостольській конституції «Magnus Dominus et laudabilis nimis» від 23 грудня 1595 р.

9. Документом цього синоду є лист єпископів до папи Климентія VIII латинською⁸³ та старослов'янською⁸⁴ мовами. «Артикули для унії» для папи й короля опубліковані латинською⁸⁵, польською⁸⁶ мовами і в українському перекладі⁸⁷.

⁸³ DUB. – С. 79-81; МУН. – Т. 1. – С. 89-91.

⁸⁴ DUB. – С. 448 (таб. 21-22).

⁸⁵ DUB. – С. 67-75.

⁸⁶ DUB. – С. 61-67.

⁸⁷ ВЕЛИКИЙ, *Джерел.* – Т. 4. – С. 42-66.

13. Новгородський синод 1596 р.

1. Канонічно це судовий провінційний синод.
2. Синод відбувся в Новгородку 27 січня (за старим стилем) 1596 р.
3. Синод скликаний митрополитом Михайлом Рагозою⁸⁸.
4. Зібрання очолював митрополит Михайло Рагоза.
5. У синоді брали участь: Михайло Рагоза, архієпископ, митрополит Київський, Галицький і всієї Руси; Гедеон Балабан, єпископ Львівський і Кам'янець-Подільський; Герман Загорський (1595-1598), архієпископ Полоцький, Вітебський і Мстиславський; чотири архимандрити, шість протопресвітерів і один священник; мирян не було.
6. Синод мав судовий характер. У його порядок денний входили наступні питання: засудження Львівського братства; визначення характеру відносин між братством і Гедеоном Балабаном, місцевим єпископом; суд над Стефаном Васильовичем, званим Зисанієм, за звинуваченням у ересі й неслуху.
7. Зисаній, не з'явившись на суд, був відлучений від співрочастя, священники Василь і Герасим тимчасово позбавлені права священнослужити, а миряни екскомуніковані.
8. Немає доказів про підтвердження рішень синоду з боку якогось іншого авторитету.
9. Документом синоду є вирок осудження виведених осіб⁸⁹.

⁸⁸ МСР. — Т. 1. — С. 678-679, 698-698. Пор.: ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. — Т. 5. — С. 60-61; ВЛАСОВСЬКИЙ. — Т. 1. — С. 268. МАХАРИЙ, *Історія*. — Т. 9. — С. 613-615.

⁸⁹ МСР. — Т. 1. — С. 693-695.

14. Берестейський синод 1596 р.

1. Канонічно це всенерковий синод.

2. Синод відбувся у місті Бересті-Литовському в церкві св. Миколая 6-10 жовтня (за старим стилем) 1596 р.⁹⁰

3. Синод скликаний митрополитом Михайлом Рагозою 21 липня 1596 р.⁹¹ на прохання папи Климентія VIII в листі від 7 лютого 1596 р.⁹² та після дозволу короля Жигимонта III від 29 травня і 14 червня 1596 р.⁹³

4. Синод очолював митрополит Михайло Рагоза.

5. Одночасно у Бересті відбулися два синодальні зібрання: одне – противників унії, а друге – її прихильників, за участю митрополита Михайла Рагози, єпископів Іпатія Потія, Кирила Терлецького, Германа Загорського, Йони Гоголя, Діонісія Збірницького, Климентія, архимандрита з Брацлава, Гедесона Брольницького, архимандрита з Лавришева, Паїсія, архимандрита з Мінська, духовенства та мирян. Були присутні також латинський архієпископ зі Львова, Дмитрій Соліковський (1582-1603), латинські єпископи: з Холма – Станіслав Гомолінський (1591-1600) і з Луцька – Бернард Мацейовський (1591-1600), представники Римського Архієрея, та три сенатори – речники короля. Брала також участь чотири латинські теологи: єзуїти Петро Скарга, Йосиф Раб, Максим Латери (отець духівник короля Стефана Баторія) і Каспар Нагай⁹⁴.

6. Синод скликаний для публічної ратифікації унії Київської митрополії з Римською Церквою та з метою особисто виголосити Символ Віри в присутності делегатів Римського Архієрея.

7. Через уповноважених осіб робилися спроби переконати супротивну сторону прийти на синод, щоб обговорити справу унії та прийняти її. 9 жовтня був прочитаний урочистий акт унії, єпископи також виголосили Символ Віри в присутності папських легатів. 10 жовтня синод відлучив від солриччя єпископів Балабана, Копистинського, архимандрита Тура та їх прибічників⁹⁵. Складено акт проголошення унії⁹⁶.

⁹⁰ Див. МАКАРИЙ, *История*. – Т. 9. – С. 652-674; ЛІКОВСЬКИЙ, *Уста*. – С. 136-156; ВЕЛИКИЙ, *Литовск*. – Т. 4. – С. 93-137.

⁹¹ DUB. – С. 317-318.

⁹² DUB. – С. 377-381.

⁹³ DUB. – С. 309-314.

⁹⁴ Список головних діячів осіб, які брали участь у цьому синоді, можна знайти в DUB. – С. 359-361; МАКАРИЙ, *История*. – Т. 9. – С. 654-655.

⁹⁵ DUB. – С. 362-367.

⁹⁶ DUB. – С. 341-344 (латинський текст), 359-362 (слов'янський текст).

8. Король Жигмонт III оголосив і potwierдив рішення синоду в універсалі від 15 грудня 1596 р.⁹⁷ 18 січня 1597 р. Климент VIII привітав учасників синоду⁹⁸.

9. Акт ратифікації унії, датований 8 жовтня 1596 р., опублікований українською⁹⁹, латинською¹⁰⁰ та слов'янською¹⁰¹ мовами.

⁹⁷ DUB. – С. 388-392.

⁹⁸ DUB. – С. 411-413.

⁹⁹ ВЕЛИКИЙ, *Літопис* – Т. 4. – С. 118-121.

¹⁰⁰ DUB. – С. 341-344.

¹⁰¹ DUB. – С. 350-362.

15. Кобринський синод 1626 р.

1. Канонічно це всецерковний синод.

2. Синод відбувся 6 вересня 1626 р. за старим стилем в Кобрині¹⁰².3. 12 березня 1625 р. Урбан VIII наказав Йосифу Вельямину Рутському, архієпископу, митрополиту Київському, Галицькому і всієї Русі (1613-1637) проводити тижневий всецерковний синод кожних чотири роки¹⁰³. Рутський сповідував єкуменічні ідеї й тому, вибравши слушний момент для собору з'єднаних і нез'єднаних з Римом, за згодою короля Жигмонта III вирішив скликати синод на 6 вересня 1626 р. у місті Кобрині. У зв'язку з цим король видав універсал 31 березня 1626 р., звернений до єпископів, духовенства та мирян грецької віри¹⁰⁴.

4. Синод очолював митрополит Йосиф Вельямин Рутський.

5. У синоді, крім митрополита, брали участь: Йоаким Мороховський, єпископ Володимирський і Берестейський (1613-1631); Єремія Почаловський, єпископ Луцький і Острозький (1621-1636); Антоній Селява, архієпископ Полоцький, Вітебський і Мстиславський (1624-1655); Григорій Михайлович, єпископ Пінський і Турівський (1626-1832); Лев Криваза, єпископ Смоленський і Чернігівський (1625-1639), зі своїм духовенством, а також архимандрити, ігумени, протопресвітери. Православна шляхта з козаками відмовилась брати участь у синоді. Православні єпископи, непевні своїй позиції, не прибули на синод¹⁰⁵.

6. Метою синоду було встановлення релігійного миру між з'єднаними з Римом і нез'єднаними.

7. Не маючи змоги без православних співбратів розв'язати проблеми поділу в митрополічій Київській Церкві після Берестейських синодів, синодальні отці обговорили питання реформи білого духовенства та справу побудови духовної семінарії¹⁰⁶.

8. У Римі дві комісії переглянули й виправили латинську версію ухвал синоду, надіслану Рутським, яка, однак, не була оригінальним текстом. Це була цілком відмінна редакція, з іншим наголосом, ніж синодальна, хоча йшлося про одне й теж. Саме

¹⁰² Дзя: DE CLERCO С., *Concilio di Kobryn (13 set. 1626)* // DC. - Roma, 1964. - Т. 2; DE CLERCO, *Concilio* - Т. 1. - С. 88-89; ФЕДОРІВ Ю., *Кобринський Синод 1626 р.* // *Богословія*. - Рим, 1974. - Т. 38. - С. 5-91; KAMINSKYJ. - С. 129-130; MUN. - Т. 9-10. - С. 749-759; ЛОЦЬКИЙ. - С. 131; РУДОВИЧ. - С. 1-37, 166-312; SZEGDA. - С. 178-185; БЕЛІКНІЙ, *Литовск.* - Рим, 1972. - Т. 5. - С. 33-37.

¹⁰³ MUN. - Т. 2. - С. 9-11.

¹⁰⁴ АЗР. - Т. 4. - С. 315-316.

¹⁰⁵ РУДОВИЧ. - С. 198.

¹⁰⁶ KORSAK. - С. 751.

цей текст апробований 6 грудня 1629 р. в апостольській конституції «*Militantis Ecclesiae*»¹⁰⁷.

9. Збереглися три списки рішень Кобринського синоду: оригінал старослов'янською мовою, латинський переклад, зроблений Рутським і висланий до Риму, який відрізняється від оригінального тексту¹⁰⁸ та список, переглянутий і апробований у Римі¹⁰⁹. Існує декілька видань актів Кобринського синоду¹¹⁰.

¹⁰⁷ *Acta Pontificii de Propaganda Fide* / Red. R. DE MARTINIS. — Romae, 1888. — Ч. 1. — Т. 1. — С. 116-118.

¹⁰⁸ МУН. — Т. 9-10. — С. 560-562.

¹⁰⁹ Синодальний погляд на різні тексти Кобринського синоду з італійським перекладом оригіналу подано в: ДУМЧД. — С. 56-66.

¹¹⁰ Див.: ДУМЧД. — С. 37-47.

16. Володимирський синод 1629 р.

1. Канонічно це всецерковний синод.

2. Синод відбувся 9 липня нового стилю 1629 р. у Фалімічах¹¹¹ коло Володимира¹¹².

3. 29 березня 1629 р. король Жигимонт III надіслав до митрополита Рутського листа з дозволом на спільний синод об'єднаних з православними. Рутський скликав його на 28 жовтня 1629 р. Перед цим кожна сторона мала провести власний підготовчий синод.

4. Синод очолював митрополит Йосиф Вельямин Рутський.

5. У підготовчому синоді об'єднаних брали участь: митрополит, чотири єпископи, з яких Рафаїл Корсак та інші три вислали своїх прокураторів¹¹³.

6. Зібрання передбачалося відбутися як всецерковний синод для підготовки наступного спільного синоду.

7. Згідно з листом Корсака від 1 лютого 1630 р., єпископи на цьому синоді мали вирішити:¹¹⁴ 1. Хоч «схизматики» не зобов'язані з'явитися, всі об'єднані єпископи повинні бути присутні на синоді. 2. Якщо православні єпископи не прибудуть особисто, а вишлють натомість депутатів, їх не треба приймати. 3. У дискусії з грецькими «схизматиками» необхідно послуговуватися грецькою, латинською та слов'янською мовами. Для цього визначено 6 найдостойніших єпископів і 18 визначених отців. 4. Привести з собою всі грецькі та латинські книжки. 5. Якщо ж православні не захочуть обговорювати спільні питання, тоді скликати власний синод. 6. Перед всецерковним синодом провести єпархіальні синоди. 7. Взяти зі собою найкращі ризни і й усе необхідне для Літургії на синоді. 8. Кожна єпархія повинна молитися в цьому намірі. Майже певно, що синод обговорював проєкт порозуміння з православними. Єпископи вирішили прийняти Святі Тайни, обряди й звичаї Православної Церкви та верховну владу східних патріархів до поділу Церкви, але за умови, що: Київський патріарх буде вибраний канонічно, східні патріархи визнають єдність віри з Римо-Католицькою Церквою, примат папи і надішлють до Риму синодальні рішення для апробації¹¹⁵.¹¹¹ SZEGDA. – С. 102.¹¹² KAMINSKYJ. – С. 130-132; KORSAK. – С. 749-759; SZEGDA. – С. 107-109; ВЕЛИКИЙ, *Догоди*. – Т. 3. – С. 43-44; ХОМА, *Київська митрополія*. – С. 89-92.¹¹³ KORSAK. – С. 745; LNA. – Roma, 1961. – Т. 3. – С. 32 (Йосиф Вельямин Рутський, архієпископ, митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1614-1637), Антоній Селева, архієпископ Полоцький, Вітебський і Могильовський (1624-1635), Лев Криво, єпископ Смоленський і Чернігівський (1625-1639), Рафаїл Корсак, єпископ Галицький, помічник Київського митрополита (1627-1637)); EM. – Т. 1. – С. 234.¹¹⁴ MUB. – Т. 9-10. – С. 749-759.¹¹⁵ ХОМА, *Київська митрополія*. – С. 93; SZEGDA. – С. 108.

8. Даних про якість підтвердження рішень синоду не виявлено.

9. Один протокол митрополит надіслав нунцієві у Варшаві¹¹⁶. Збереглася доповідь нунція у Варшаві Антонія, архієпископа Селевкії, Конгрегації Поширення Віри від 9 серпня 1629 р.¹¹⁷

¹¹⁶ Див.: LNA. – Т. 5. – С. 30.

¹¹⁷ «З цього мені відомо, що відбулися повні синоди з'єднання і сакраментів» // LNA. – Т. 5. – С. 28-32.

17. Львівський синод 1629 р.

1. Канонічно це зібрання можна визначити як пленарний синод¹¹⁸.

2. Синод відбувся 28 жовтня 1629 р. у Львові¹¹⁹.

3. 29 березня 1629 р. король Жигимонт III надіслав митрополитові Рутському листа, даючи згоду на спільний синод з'єдинених і нез'єдинених¹²⁰. Рутський його скликав 28 жовтня 1629 р. 4 жовтня 1629 р. Рутський отримав листа від нунція Сантакроче, в якому заборонялось з'єдиненим єпископам збиратися на спільний синод з нез'єдиненими¹²¹. Дано згоду лише на прийнятті розмови.

4. Очолював синод митрополит Йосиф Вельямин Рутський.

5. Були присутні: Йосиф Вельямин Рутський, архієпископ, митрополит Київський, Галицький і всієї Руси (1614-1637); Григорій Михайлович, єпископ Пінський і Турівський (1626-1632); Атаназій Крупецький, єпископ Перемиський (1610-1652)¹²²; Мелетій Смотрицький, що був архієпископом Полоцьким у православних (1620-1627), а приєднавшись до унії в 1627 р. став титулярним архієпископом в Єрополі (1631-1633); Лев Крива, єпископ Смоленський і Чернігівський (1625-1639); Ілля Морозовський, єпископ Володимирський і Берестейський (1613-1631); Антоній Селява, архієпископ Полоцький, Вітебський і Мстиславський (1624-1655); Єремія Почапівський, єпископ Луцький і Острозький (1621-1636); Рафаїл Корсак, титулярний єпископ Галицький, коад'ютор Київського митрополита (1627-1637); князь Олександр Заславський, королівський делегат на синоді, архимандрити та ігумени¹²³. Від нез'єдинених на синод прибули князь Пузина, Лаврентій Древінський і монахи з Вільни.

¹¹⁸ Пленарний синод – це синод, на який зібралась представництво кількох митрополитів Церкви.

¹¹⁹ Див.: DE CLERCO, *Sinodoi*. – Т. I. – С. 90-91; DE CLERCO, *Sinodo di Lvov, Lviv, Leopold (ottobre 1629)* // DC. – Т. 2; ГОЛУБЕВЬ. – С. 315-325; ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. – Київ, 1922. – Т. 8. – С. 85-90; КРИП'ЯКЕВИЧ І. Нові матеріали до історії собора 1629 р. // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. – Львів, 1913. – Т. 116. – С. 5-39; PALLAZZINI P. *Sinodo di Lvov (1629)* / DC. – Roma, 1966. – Т. 4; РИЖЕВСЬКИЙ В. Упад українська влада у Львові в 1629 р. // *Восстания*. – Львів, 1928. – Т. 2. – С. 161-173; SZEGDA. – С. 189-191; ВЕЛИКИЙ, *Літопис*. – Т. 5. – С. 43-48; ХОМА, *Київська митрополія*. – С. 77-108; ЖУКОВИЧЬ П. Н. Матеріали для історії Київського и Львівського соборів 1629 года // *Записки Императорскаго Академіи Наук по историко-филологическому отдѣленію*. – Санкт-Петербург, 1911. – Т. VIII. – № 15. – С. 3.

¹²⁰ ГОЛУБЕВЬ. – С. 353-355.

¹²¹ ХОМА, *Київська митрополія*. – С. 94, 116.

¹²² ГОЛУБЕВЬ. – С. 316, говорить про Івана Шенку як Перемиського єпископа.

¹²³ ХОМА, *Київська митрополія*. – С. 98.

6. Метою синоду було спільне зібрання з нез'єдиненими, щоб мати змогу вислухати та з'ясувати суть їхніх закидів проти з'єдинених.

7. Синод не дав практичних результатів, тому що православні єпископи не з'явилися, а були тільки миряни, через що об'єднані єпископи за кілька днів також залишили місто. Після того, як митрополит отримав від нунція лист із заборонаю проводити міжцерковний синод, 14 жовтня 1629 р. він зустрівся з єпископами Антонієм Селявкою, Левом Кравкою та Рафалом Корсаком у Білополі (на Волині). На зібранні вирішили приїхати до Львова, як було домовлено, але першого ж дня розпустити синод¹²⁴.

8. 4 жовтня 1629 р. Рутський отримав листа від нунція Сантакроче, в якому заборонялось з'єдиненим єпископам збиратися на спільний синод з нез'єдиненими¹²⁵.

9. Збереглося численне листування протагоністів синоду¹²⁶.

¹²⁴ ХОМА, *Київська митрополія*. – С. 95.

¹²⁵ ХОМА, *Київська митрополія*. – С. 94.

¹²⁶ МУН. – Т. 2. – С. 56–57, 100–102; Т. 3–10. – С. 700–702, 710–714, 718–720, 722–725, 728–747, 749–759. Інші в: ХОМА, *Київська митрополія*. – С. 110–120; ЖУКОВИЧ, *Матеріали для історії Київської та Львівської єпархій*. – С. 8–26.

18. Люблінський синод 1680 р.

1. Канонічно це зібрання можна визначити як пленарний синод.

2. У Любліні засідання відбулися між 24 січня і 3 лютого 1680 р.¹²⁷

3. Синод був скликаний 9 жовтня 1679 р. польським королем Яном Собеським (1624-1696) згідно з рішенням сейму від 1677 р.¹²⁸

4. Очолював синод Яків Суша, єпископ Холмський (1652-1685), номінований головою цього зібрання королем¹²⁹.

5. У синоді взяли участь: Кипріян Жоховський, митрополит Київський, Галицький і всієї Руси, архієпископ Полоцький (1674-1693); Лев Шлюбич-Заленський, прототроній Київського митрополита, єпископ Володимирський і Берестейський (1679-1708); Митрофан Друцький-Соколинський, майбутній титулярний єпископ Смоленський (1709-1719); Маркіян Білозор, єпископ Пінський і Турівський (1667-1697); Іван Малаховський, єпископ Перемиський (1669-1692), кожний з чотирма протосреями; архимандрит Стефан Мартишкевич з іншими архимандритами й дорадниками. З православного боку були присутні лише Львівський єпископ Йосиф Шумлянський (1667-1708); протосинок Метиславської та Могилівської єпархії; Інокентій Винницький, єпископ Перемиський (1680-1691); Гедсон Четвертинський, єпископ Луцький; архимандрит з Унева Варлаам Шептицький, інші архимандрити, 17 ігуменів. Були також представники білого духовенства та мирян¹³⁰.

6. Синод скликано з метою укладення унії об'єднаних з православними.

7. 26 січня митрополит Кипріян Жоховський відправив Літургію, в якій брали участь нез'єднені, а проповідь виголосив василіянин Симеон Кипріянович. 29 січня відбулися приватні розмови; але 3 лютого нез'єднені залишили засідання, повідомивши короля, що немає потреби продовжувати переговори та що з однаковою гідністю мали б шануватися права обох Церков.

¹²⁷ Див.: DE CLERCQ, *Conciles*. – Т. 1. – С. 92-94; PALLAZZINI P., *Concilio di Lublino (1680)* // DC. – Т. 4; ВЕЛИКИЙ, *Літопис*. – Т. 5. – С. 234-236; BOSCHOWSKY J. C., *Colloquium Lublino, między zgodny i niezgodny bractw, Narada Ruskiego, Węg. Synodusu Warszawskiego, na dzień 24. Lutego, Anno 1680 diebus*. – Leopoli, 1680 (одні примірники цього стародруку зберігаються в національному музеї у Львові, віддал рукописів та стародруків. – Стр. 24).

¹²⁸ ВЕЛИКИЙ, *Літопис*. – Т. 5. – С. 233.

¹²⁹ LMA. – Roma, 1999. – Т. 13. – С. 128.

¹³⁰ ВЕЛИКИЙ, *Літопис*. – Т. 5. – С. 236.

8. З'єднанні не могли нічого вдіяти, оскільки нунцій у Польщі Франческо Мартелліо¹³¹ (1675-1680) заборонив їм обговорювати з православними питання віри й догм, дозволивши натомість укладати унію лише згідно з принципами Флорентійського собору. Православні заявили, що не будуть вести переговори без дозволу Константинопольського патріарха. Наступного дня, після початку синоду, король надіслав листа з наказом відкласти синод на 24 червня¹³², зробивши це з політичних міркувань¹³³.

9. Збереглися акти синоду¹³⁴, а також листи нунція¹³⁵ та єпископів¹³⁶ з описом Люблінського колоквиуму.

¹³¹ LNA. – Т. 13. – С. 199-200.

¹³² ЕМ. – Т. 3. – С. 64-65.

¹³³ ВЕЛИКИЙ, *Літопис*. – Т. 5. – С. 237-238.

¹³⁴ Папелюки. – С. 518.

¹³⁵ LNA. – Т. 13. – С. 198-200.

¹³⁶ ЕМ. – *Вопы*, 1958. – Т. 3. – С. 56-57, 62-63.

19. Замойський синод 1720 р.

1. Канонічно це всецерковний синод.

2. Синод передбачалося скликати у Львові на 26 серпня 1720 р., але він відбувся в м. Замості Холмської єпархії через епідемію, що вибухнула у Львові¹³⁷.

3. У лютому 1715 р. Київський митрополит Лев Кішка (1663-1728, митр. з 1714) попросив у Риму дозволу на проведення синоду, щоб засудити ересь Филипа та знайти ефективні засоби для її викоренення¹³⁸. Хоч вчення филипонів не представляло небезпеки для Київської митрополії, однак воно поширилося тоді в Росії та серед православних Руси-України. На думку А. Великого, однією з причин того чому митрополит описав її в таких тривожних тонах, була потреба яконайшвидше дістати дозвіл¹³⁹. Було також запропоновано обговорити інші питання, як-от: суперечки про межі єпархій, старшинство в ієрархії, єдність обряду та надужиття у нових владцтвах. Митрополит не потребував дозволу на скликання синоду, однак уважав, що зібрання матиме більший авторитет, коли отримає підтвердження з Риму.

В 1715 р. Конгрегація Поширення Віри надала нунцієві в Польщі Єрошімові Гримальді (1712-1720) повноваження скликати синод, залишаючи за собою право апробації прийнятих рішень¹⁴⁰.

Листом від 20 березня 1716 р. Климентій XI (1649-1721, папа з 1700 р.) призначив нунція головою синоду¹⁴¹. Однак знадобилось ще декілька років для того, щоб нунції і єпископи підготували матеріали наступного синоду та їх попередньо апробували¹⁴². Історик Ю. Пелеш пояснює цю затримку заворушеннями у Польському королівстві¹⁴³. 19 липня 1720 р. папа Климентій XI надіслав ще одного листа до митрополита Кішки та його єпископів-помічників, переконуючи їх таки скликати синод, щоб

¹³⁷ Див.: PALLAZZINI P., *Zamost* // DC. – Roma, 1966. – Т. 6; BILANYCH, ФЕДОРІВ, *Замость* – С. 5-7; ВЕЛИКИЙ, *Литовсь* – Т. 6 – С. 104-104.

¹³⁸ EM. – Roma, 1928. – Т. 4. – С. 40-43. Дуже важко знайти відповідь на питання, чому треба було дозволу. В чому митрополит його просив з Риму. Тут йдеться про всецерковний синод, не пленарний, загальний чи національний. Зрозуміло, треба шукати причину в трансформації «св. права» в «спільне право», створені Тридентським собором? Може бути, що митрополит, знаючи про заборону Римом пленарного синоду у Львові 1629 р. і багаторазовий пленарний синод у Любліні 1680 р., бажав провести синод на волю цілу, тому в історію на такий «митрополіт».

¹³⁹ ВЕЛИКИЙ, *Литовсь* – Т. 6. – С. 157.

¹⁴⁰ MUR. – Т. 3. – С. 299-300.

¹⁴¹ DPR. – Т. 2. – С. 33.

¹⁴² BILANYCH. – С. 35-36.

¹⁴³ PELESZ. – *Wschod-Wied.*, 1881. – Т. 3. – С. 423.

усунути всі надужиття, які з'явилися в об'єднаній Київській Церкві, та слухняно виконувати вказівки нунція, їхнього голови¹⁴⁴.

4. Очолював синод титулярний єпископ Едеса, апостольський нунцій у Варшаві Єронім Гримальді (1712-1720)¹⁴⁵.

5. На Замойському синоді були присутні: Лев Кішка, архієпископ, митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, єпископ Володимирський і Берестейський, архимандрит Супрасльський; Йосиф Виговський, екзарх всієї Русі, єпископ Луцький і Острозький; Флоріан Гребинський, архієпископ Полоцький, єпископ Вітебський, Мстиславський, Орський і Могилівський; Лаврентій Друцький-Соколинський, титулярний архієпископ Смоленський; Йосиф Левицький, єпископ Холмський і Белзький; Атаназій Шептицький, єпископ Львівський, Галицький і Кам'янець-Подільський; Єронім Устрицький, єпископ Перемиський, Самбірський і Сяноцький; Теофіл Гodeбський, номінований єпископ Турівський і Пінський; протоархимандрит Св. Тройці¹⁴⁶ Антоній Завадський, 8 архимандритів, 129 осіб з числа духовенства як представники протопресвітератів, майже всі василіяни, 2 мирян – делегати Львівського Ставропігійського братства – Стефан Ласковський та Іван Чесниковський¹⁴⁷.

6. Метою синоду було впорядкувати внутрішнє життя об'єднаної Київської Церкви й уніфікувати різні канонічні, літургічні та адміністративні практики¹⁴⁸.

7. Після присяги за формою Урбана VIII (додавши «і Сина») та виголошення справ, які стосуються власне Латинської Церкви, лише на третьому засіданні були озвучені власне синодальні рішення.

Синодальний документ містить три частини: у першій йдеться про віру, у другій – про Святі Тайни, а в третій – про церковне управління. Окремі частини поділені на розділи, які, в свою чергу, складаються з параграфів. Є 19 заголовків. У першому з них, щодо питань віри, поміщена вставка «і Сина» у Символі Віри; також у відповідному місці Літургії священники зобов'язувалися

¹⁴⁴ MUR. – Т. 5. – С. 342-344.

¹⁴⁵ Нунцій уперше очолює синод Київської Церкви. Він діяв від імені Конгрегації поширення Віри, яка вважалася в порядку денній синоду. За Автентичним та Латинським собором IV ст., очолює всеросійський синод митрополит. У зв'язку з цим, за винятком надзвичайних ситуацій, головування когось іншого, крім митрополита, не передбачалося в самовладній Церкві. НАЗАРКО І., Київські і галицькі митрополити. Біографічні нариси 1590-1960. – Рівн., 1962. – С. 82, також «Щоб надати синоду більшого престижу, Папа призначив свого легата і голову синоду нунція С. Гримальді, що було дуже дорогим рішенням».

¹⁴⁶ Назва литовської провінції зрощення отців василіян.

¹⁴⁷ Детальний перелік наведено в Collectio Leonina. – Freiburg Br., 1876. – Т. 2. – С. 10; Пор: ВІЛАНУШ. – С. 39.

¹⁴⁸ ВЕЛИКИЙ, Львівськ. – Т. 8. – С. 104-105.

згадувати Римського Архієрея, а далі були осуджені помилки старовірців. Вставка «і Сина» була запроваджена в 1667 р. на василіянській капітулі у Вільні¹⁴⁹. У третьому розділі як примітки до Требника¹⁵⁰ дано вказівки щодо уділяння Святих Тайн. Так, наприклад, синод усуває звичай допускати неспівомних дітей до Святого Причастя через небезпеку зневаження Святих Тайн¹⁵¹.

Синод говорить про владу східного священника уділяти Тайну Миропомазання як надзвичайне право. Забороняється теплота¹⁵². Висловлюється побажання, щоб літургійні книги були поновно видані. Починаючи з четвертого розділу й аж до останнього, йдеться про ґрунтовну реформу об'єднаної Київської Церкви. Передусім, маються на увазі всі церковні ступені та звання, від митрополита й закінчуючи жіночими монастирями. Для монахів підданих єпархій наказано об'єднатися в згромадження за взірцем василіян з Литви. Окремий розділ обговорював справу навчання й семінарії; це питання без сумніву, було одним з найважливіших для Київської Церкви. Діяла тільки Папська колегія отців Театинів у Львові, а у Володимирі — шойно заснована митрополитом семінарія для 6 кандидатів. Богословські школи існували при тих василіянських монастирях, де навчалось принаймні 12 монахів. Довелося чекати ще півстоліття, щоб мати справжню власну семінарію, яка була відкрита у Львові 1783 р.¹⁵³

Спосіб, у який були прийняті ці та інші рішення в Замості, загально переїнятий західним духом. Часто цитуються відповідні уступи з рішень Тридентського собору, використовуються й інші латинські джерела, наприклад Флорентійський декрет для вірменів, римський Ритуал, св. Августина, однак не згадано спеціальні булли до об'єднаних Клімента VIII та Павла V. Відсутні покликання на джерела канонічного права та східних отців¹⁵⁴. Таким чином, можна стверджувати, що Замойський

¹⁴⁹ АСЗР. — Вільна, 1900. — Т. 12. — С. 96.

¹⁵⁰ Див.: Савицьк.

¹⁵¹ Аналогічно 93 канон Святого Василія говорить, що споживати ехаристійної частки мають тільки священники та навіть немовні діти.

¹⁵² Див.: Савицьк.

¹⁵³ МАРУСІН М., Понад на виконання кандидатів духовного стану на Україні. — Рів., 1904. — Т. 21-24. — С. 35.

¹⁵⁴ Народилися такі аргументи на захист цієї гіпотези: «Ми вважаємо, що вони не цитували джерел через брак часу і самих джерел, яких не мали під рукою. Можна пропустити брак наукового апарату для цього синоду». Ціама провести паралель до виданої ситуації, коли відбувалося багате синоди, але дуже мало зважали людей, вірних Української Греко-Католицької Церкви, бачила надрукований текст з постановками цієї синоди. Ми не говоримо про протоколи й джерела, нікого навіть не думав їх надрукувати. Тому ми не приймаємо цієї аргументації, оскільки Замойський синод має відносно одних й найкраще розроблених згодом устаткування Київської Церкви.

синод вже більше не може бути, навіть під доктринальним оглядом, прикладом безперервної тяглості візантійсько-слов'янської культури. Латинська традиція простежується у мисленні та підходах до вирішення різних церковних проблем. У латинській практиці вбачали вітрець для цілої Церкви. Тому не треба дивуватись тому фактові, що синод відбувся під головуванням латинника.

8. Лише після чотирьох років Рим затвердив рішення синоду у формі листа «*Apostolatus officium*» від 19 липня 1724 р.¹⁵⁵ З ініціативи секретаря Конгрегації Тридентського собору Просперо Ламбертіні (згодом папа Бенедикт XIV (1740-1758)), було додано застереження, що цими рішеннями не скасовується жодний декрет попередніх римських архієпископів, а також соборів, які розглядали обрядові справи у греків¹⁵⁶.

9. Існують різні видання цього синоду¹⁵⁷.

¹⁵⁵ DPR. – Т. 2. – С. 50-51.

¹⁵⁶ Іншими словами, Римська апостольська столиця уточнює, що рішення синоду були апробовані в особливий спосіб і становлять універсальний закон, але лише для Католицької Церкви.

¹⁵⁷ ASL. Синод інше виданя міститься у: DYMID. – С. 48-50.

20. Львівський синод 1891 р.

1. Канонічно це всецерковний синод

2. Синод відкрито 27 вересня 1891 р. у соборі св. Юра у Львові¹⁵⁸.3. Архієпископ-митрополит Галицький, свідомий своїх прав, попросив лише благословення для синоду, але отримав з Риму «дозвіл» на його проведення¹⁵⁹. Архієпископ-митрополит Галицький видав декрет про скликання синоду 15 липня за старим стилем 1891 р.¹⁶⁰4. Три єпископи, які мали зібратися на синоді, прийняли «присутність і головування Апостольського посланця» в особі Агостіно Чяска, префекта Ватиканських архівів, титулярного архієпископа Лариси¹⁶¹.5. Синод відбувся за участі: голови, Агостіно Чяска; Сильвестра Сембратовича, митрополита Галицького, архієпископа Львівського, єпископа Кам'янець-Подільського; Юліана Пелеша, єпископа Перемиського, Самбірського і Сяноцького; Юліана Кульовича, єпископа Станіславівського; 155 представників греко-католицького духовенства: синкелія, протопресвітера, ігумена тощо та одного мирянина – проф. Ізидора Шараневича, сеньйора Львівського братства, відомого тоді як Ставропігійський Інститут¹⁶².6. Єпископи мали подати на попередню апробацію порядок денний, спосіб проведення та церемоніал синоду. Конгрегація Поширення Віри надіслала митрополитові три інструкції для їх обговорення на синоді: одна про віру, друга про семінарії, а третя – про життя духовенства¹⁶³.

7. Ухвали синоду засвідчують цікаву мішанну цитат і прикладів, не завжди вдалих, взятих з церковних візантійських джерел і недавніх латинських текстів: св. Альфонс Лігорі, латинський провінційний синод у Відні 1884 р., св. Тома Аквінський, Тридентський собор, Замойський синод, папські конституції та римські рішення XVIII-XIX ст.

Декрети включають 15 частин, з яких вісім поділені на розділи. Вони охоплюють наступні питання: віру (I), Святі Тайни (II), посвячені речі (III), публічний культ (IV-VI), церковну

¹⁵⁸ M. STASIV, *Spodoba Leopoldiana: Dissertatio ad Laurum, Dactyloscripta*. – Romae, 1929.

¹⁵⁹ Лист архієпископа-митрополита Галицького міститься в: ADSL – С. III-V. Я не віднайдено листа кард. Сімоні, префекта Конгрегації Поширення Віри, від 18 грудня 1888 р. до митрополита Сильвестра Сембратовича, про який говорять: DE CLERICO, *Sanctae*. – Paris, 1954. – Т. 2. – С. 684.

¹⁶⁰ ADSL – С. XI-XVII.

¹⁶¹ ADSL – С. V-VII.

¹⁶² Повний перелік учасників цього синоду подає: ADSL – С. LXIII-LXX.

¹⁶³ Pap.: DE CLERICO, *Sanctae*. – Т. 2. – С. 684.

ієрархію (VII), семінарії (VIII), біле священицтво (IX), монахів (X), пости (XI), обов'язки щодо померлих (XII), церковні суди (XIII), синоди (XIV), майно Церкви (XV).

8. Конгрегація Поширення Віри, спонукана Часкою діяти швидко, внесла деякі зміни в синодальні акти та апробувала їх декретом від 1 березня 1895 р.¹⁶⁴ 20 травня 1895 р. Римський Архієрей надіслав офіційного листа до єпископів Галичини¹⁶⁵.

9. Всі акти та декрети синоду видані тогочасною українською мовою¹⁶⁶. Вони ж опубліковані в латинському перекладі¹⁶⁷.

¹⁶⁴ DE CLERCO, *Sacrosanctae*. – Т. 2. – С. 710. Згідно з декретом автором, візантійської мови Стефаніані, цей лист в реалії слов'янських літургічних книг, виклав усі свої застереження у спеціальному листу, датованому в Тренті-Феррата 16 листопада 1894 р., який міститься у: *«Rivista»*, 1894. – С. 11.

¹⁶⁵ ADSL. – С. XLI-XL.

¹⁶⁶ Числота; Додаток до числота.

¹⁶⁷ ADSL.

III. Загальні підсумки

1. Вступ

На Берестейському синоді 1589 р. де був присутній Константинопольський патріарх, приймається правило, що синоди повинні скликатися щороку. Після унії з Римом така практика стає рідкісною через постійну опозицію й пряме втручання польського короля. Цей термін з ініціативи Урбана VIII був збільшений Кобринським синодом 1626 р. до чотирьох років. Такою є теорія, але на практиці неофіційні контакти, поїздки і взаємні відвідування певною мірою компенсували необхідність офіційних і урочистих зібрань.rawdopodobно, відбувалися й інші синоди, відомості про які не дійшли до наших днів. Ми досліджували ті з них, про які збереглися згадки. Унійний період і період стабілізації, що наступив за ним, дуже сильно позначилися на формуванні юридичного характеру Інституту єпископа об'єднаної Київської Церкви. Досліджувані синоди показують, безпосередньо чи опосередковано¹⁸⁸, цю правду про місце єпископа в об'єднаній Церкві. Синоди, яких ми не взяли до уваги, не засвідчують нічого протилежного чи нового, лише підтверджують згадану тезу.

2. Сталі елементи

Сталим елементом синодів є бажання відновити порядок в Київській митрополитській Церкві, свідомість того, що цю мету можна досягнути тільки в єдності з Римом-Католицькою Церквою та послідовне прагнення до цього. Східна релігійна традиція поєднувалася із відчуттям універсальності Церкви, чого можна досягти виключно під патронатом Римського єпископа.

3. Єкуменічна ціль

Єкуменізм є також сталим елементом в історії цих синодів. Хоч це виглядає суперечливо, але тенденція до сталих відносин з Римським єпископом співіснує із свідомістю про важливість передання традицій східного християнського життя в поєднанні з повною єдністю, а це означає — навіть з православ'ям¹⁸⁹. З іншого боку, бракує однієї генеральної лінії, від якої, зокрема, відходить Замойський синод. Прогрес не є безперервним. Пошук внутрішньої і зовнішньої єдності є постійним, але водночас

¹⁸⁸ Тут варто на увазі, що кожна участь єпископа в колегіальному правленні є вже само по собі дією з юридичними наслідками.

¹⁸⁹ Можна, тут єкуменізм вразі було б назвати терміном «унійний рух», однак ми вважаємо що перший термін більш повільно виступає дією і напрям київського єпископа, які не отримували ніякого прохання про початок від апостольського столиці, для якого напрямку вказав про «унійний рух».

заплутаним і суперечливим, у тому числі через залежність від Римської Церкви. Римський апостольський престіл у багатьох випадках забороняв спільні синоди з православними братами іншого відламу Київської Церкви.

4. Пасторальна мета

Помітно, що не всі синоди мають душпастирську ціль, хоч загалом всі синодальні рішення тою чи іншою мірою впливають на пасторальне життя Церкви. Душпастирська ціль простежується в Замості 1720 р. та у Львові 1891 р.

5. Судова ціль

Синод – це найвищий суд Київської Церкви, що має владу для поладження внутрішніх і зовнішніх справ Церкви, судить єпископів та є апеляційним судом. Згідно з Берестейським синодом 1591 р., судові справи не можуть скеровуватися до Риму без попереднього розгляду на синоді. Синод 1591 р. домагався, щоб його рішення мали примусовий характер, однак без успіху.

6. Відносини синодів з Римом

Спочатку Рим задовільнявся загальною апробацією синодальних рішень у Київській Церкві, однак згодом змінив свою позицію. Дійшло до того, що Рим наказував, хто очолюватиме синод, змінював рішення та апробував їх як постанови синоду¹⁷⁰.

На практиці Київська Церква та її синоди користувалися обмеженою юрисдикцією, яку визначав Рим. І вже Замойський синод не виявляв ніякого невдоволення чи комплексу, коли його брали під опіку, віддаляли від православ'я. Поступово Київська Церква інтелектуально, духовно інтегрувалася у світ латинського Заходу. Традиції її спадщина, які різнили одну Церкву від іншої, зникають.

7. Періодичність і мета

Згідно з приписами святих канонів, синод повинен відбуватися у певних визначених проміжках часу. Ця вимога не завжди

¹⁷⁰ Схоже, Римський не брав участі в синоді у Римі 159 р., тому що його присутність не була обов'язковою на партуларних синодах, учасники яких розглядали справи власної Церкви. Залишалася правота кожного клірика, єпископа чи священника у разі, коли синод проти нього несправедливо висловився, звертатися до вищого авторитету Церкви, у т. ч. і до Риму (*Оксфордський Альманах*. – Лонд, 1962. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 307-308). Ніхто не сумнівався в довірі Церкви до суб'єкта влади, найвищого судді віри, що покликав в обійми Христа Петрові. Максим Ісповідник говорить: «Ця установлення правило старинними канонами, що всяка справа, піднесена в Церкві, маєть у найбільш віддалених землях, коли йдеться про розгляд і перевірку святих догм Церквей, є спадковством, зарезервоване Римському апостольському престолові». Пор.: MANSI. – Paris, 1901. – Т. 10. – С. 896.

дотримувалась у Київській Церкві, де синоди скликалися за потребою. Найчастіше скликалися виборчі синоди. Єпископи збиралися, щоб святкувати урочистості, осуджувати єретиків, вести мову про дисциплінарні питання і намагатися усунути злочиняння. Протягом довшого періоду виборчі синоди не збиралися. Король сам номінував єпископів, яких митрополит затверджував. З приходом Константинопольського патріарха Єремії II в українсько-білоруські землі у Київській Церкві синод як важливий інститут церковного управління відроджується. Починаючи з 1589 р. простежується ціла низка синодів, що ініціювали унію з Римом. Берестейський синод 1590 р. постановив:

«З цим нашим листом ми самі і все духовенство нашої святої Східної Католицької Церкви можемо проводити собори і синоди щороку...»¹⁷¹.

8. Канонічний характер синодів

А. Різна канонічна сила синодів

Досліджувані синоди можна класифікувати як:

- єпархіальні: Берестейський 1594; Львівський 1595; Кобринський 1595 рр;
- судові: Берестейський 1594; Новгородський 1596 рр;
- пленарні: Белзький 1590; Львівський 1629; Люблінський 1680 рр;
- провінційні: Берестейський 1593; 1594; Сокальський 1594; Торчинський 1594 рр;
- всецерковні: Берестейський 1590; 1591; 1595; 1596 рр;
- всецерковно-законодавчі: Кобринський 1626; Володимирський 1629; Замойський 1720; Львівський 1891 рр.

Отже, їхня юридична сила є різною. Однак синодальна практика показує їхній реальний взаємовплив на формування ідентичності Київської Церкви. Інша теза, висловлена професором І. Резачем у приватних розмовах, полягає в тому, що всі «провінційні» синоди, стосуються не лише однієї провінції, але цілої Церкви, й повинні називатися «патріаршними». «Патріарші» синоди у даній праці називаємо «всцерковними».

¹⁷¹ Берестейський синод // DUB. – С. 6.

Б. Скликання

У Київській Церкві принцип, на основі якого митрополит скликає і очолює синод, переважно дотримувався¹⁷². Але є два винятки. Екзарх Константинопольського патріарха у Київській митрополії скликав синод та очолював його. Римський Архієрей також скликав синод і призначав його головою апостольського нунція.

Крім того, були випадки втручання світської влади у процедуру підготовки до синодів, коли сам король ініціював синод.

В. Очоловання

Делегати Римській апостольській столиці з єпископською гідністю присутні на синодах Київської Церкви Берестейському 1596¹⁷³, Замойському 1720¹⁷⁴, Львівському¹⁷⁵. Але звичайно керує синодами архієпископ митрополит Київський, Галицький і всієї Руси.

Г. Підтвердження

Ще одне питання, яке потребує пояснення, – це апробація ухвал синоду.

«Підтвердження – це юридичний акт, який надає законному і правосильному, але неповному і тимчасовому у собі акту сили і остаточної стабільності. Оскільки стосується соборів і синодів, воно надає їм декретам і канонам вартості незалежних і універсальних законів. Від підтвердження, стисло церковного акту, треба відрізнити ратифікацію синодальних рішень з боку світської влади, щоб отримати допомогу від світської влади»¹⁷⁶.

¹⁷² Антиохійський собор 341 р. в 9 каноні наголошує, що в кожній провінції єпископ, який очолює митрополію, зобов'язаний діяти про цілу провінцію. Кожен єпископ діє як голова своєї єпархії, але вона не може діяти без згоди митрополита. Той же синод в 16 каноні вказує, що повний синод – це той, на якому присутній митрополит, а в 20 каноні, – що єпископи не можуть проводити синод на відсутності митрополита.

¹⁷³ Були присутні: латинський архієпископ Львівський Дмитрій Солонський (1582-1603), латинські єпископи – Холмський Станіслав Гомолінський (1591-1600) і Луцький Бернард Машковський (1591-1600) – як представники Римського Архієрея, але вони не очолювали синод.

¹⁷⁴ Голосував на синоді титулярний єпископ Едеса, апостольський нунцій у Варшаві Єронім Грімальді (1712-1730).

¹⁷⁵ Очолював синод апостольський посланець Агостіно Ческа, префект Ватиканських архівів, титулярний архієпископ Ларноа.

¹⁷⁶ «La confirmation est un acte juridique, qui confère à un acte légitime et valable, mais en soi incomplet et provisoire, la force et la stabilité définitive. Pour ce qui regarde les conciles et les synodes, elle donne à leurs décrets et canons la valeur de lois souveraines et universelles. De la confirmation, acte strictement ecclésiastique, doit être nettement distingué la ratification par le pouvoir civil des décisions conciliaires, afin d'obtenir par le Gappui du bras séculier // *Discipline Antique*. – T. 1. – Ч. 2. – С. 516.

Конституція «*Inmensa*» папи Сикста V від 22 січня 1587 р. встановила, що провінційні собори потребують підтвердження Римського апостольського престолу. Це практичне застосування 9, 16, і 20 канонів Антіохійського собору 341 р. Так розумілися Східні Церкви, патріарші або ні, що в римській ментальності уподібнювались до латинських митрополій, і, як наслідок, трактувались за загальним правом¹⁷⁷.

Г. Архидиєскоп-митрополит і синоди

Архидиєскоп-митрополит має дуже тісні відносини із синодом. Синод, природно, скликається й очолюється ним. Архидиєскоп-митрополит Київський, Галицький і всієї Руси керує Церквою разом із своїм синодом. Як синод, так і архидиєскоп-митрополит є виявом колегіальності Церкви.

Д. Екзарх і синоди

Екзарх Константинопольського патріархату в Київській митрополії бере участь у синодах, але якими насправді були його повноваження, не можемо сказати через брак документів. Після втрати свого пераісного значення як екзарха провінції — єпископа митрополії, ця посада набуває значення постійного представника патріарха в даному місці чи Церкві.

Е. Єпископи та синоди

Відносини між синодом і єпископами виглядають щирими. Єпископ був зобов'язаний з'явитися на синод, скликаний архидиєскопом-митрополитом, під загрозою грошової кари. Якщо владика не брав участі в синоді через хворобу, на наступній сесії мусив присягати, що причина була саме ця; у протилежному разі його усували. У кожному випадку він мав право оборонятись. Єпископ є підпорядкований синоду послухом. Він теж є для нього трибуналом. Кожний єпископ повинен брати зі собою на синод усіх архимандритів, ігуменів, протопресвітерів та інших священиків, знавців божественної науки, навіть під загрозою кари усунення. Без сумніву, їхня участь повинна мати дорадчий характер. Вирішальний голос залишався за митрополитом та єпископами.

Єпископи зобов'язувалися зміцнювати між собою угоду братньої любові.

¹⁷⁷ Див.: WERNZ F. X. *Dei Secretarium*. — Romae, 1898. — Т. 1. — С. 121-124, 136-139; Romae, 1898. — Т. 2. — С. 1079-1084.

Є. Духовенство й миряни та синоди

Більше духовенство і монахи брали участь у багатьох синодах, але не мали права голосу. Це саме стосується мирян. Крім того, не віднайдено списку голосуючих, щоб мати змогу з певністю підтвердити сказане, тому наші висновки є умоглядними та опираються на традицію.

9. Висновок

Опрацьовані акти 20 синодів показують, що Київська Церква не знаходить правильної дороги, хоч постійно її шукає, між «двома співіснуючими джерелами життя Церкви — вселенським виміром і партикулярним». Але ж, оскільки вона є Східною Церквою, то мусить мати дисциплінарну автономію, яка «не є наслідком привілеїв, наданих з Римської Церкви, а того самого закону, який мають такі Церкви з апостольських часів»¹⁷⁸. Ця істина, хоч про неї неодноразово згадувалося, дуже рідко застосовувалась на практиці.

¹⁷⁸ GIOVANNI PAOLO II, *Evangelii in Mundo: Annunciamus* ante a magno Tricennio Christiana Ecclesia Russ. — Città del Vaticano, 1988 — С. 28.

Владика-пастир потішає трьох у'язнених

Клеймо з ікони «Св. Миколай з життям». Кінець XVI - початок XVII ст., походить із церкви св. Миколая села Унятичі (надійшла із церкви св. Василя Великого села Рихтичі, Львівської області) і зберігається в Національному музеї у Львові.

РОЗДІЛ II

СУТНІСТЬ І ПРИРОДА ЄПІСКОПСЬКОЇ ВЛАДИ У СХІДНІЙ ТА КИЇВСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

I. Походження терміну «єпископ»

Слово «єпископ» (ἐπίσκοπος, від ἐπίσκοπέω = стерегти, наглядати) в перекладі українською означає «інспектор, наглядач, сторож, спостерігач», і в такому значенні вживалося в побутовій мові; протягом I-II ст. до Хр. єпископами називали громадських урядовців на острові Родос¹. В Католицькій Енциклопедії знаходимо наступне пояснення цього гасла:

«У перекладі Сімдесяткох цим терміном позначають начальників (Суд. 9,28), провідників міста (2 Езд. 11,9), суддів (Іс. 60,17), королівських послів (1 Мак. 1,46), самого Бога (Йов. 20,20; Мудр. 1,6). У Новому Заповіті слово ἐπίσκοπος вжито лише п'ять разів, з яких чотири для означення настоятелів християнської спільноти (Ді. 20,28; Фил. 1,1; 1 Тим. 3,4; Тит. 1,7), а один раз під ним розуміють Ісуса Христа (1 Пет. 2,25 «єпископ душ наших»). У патристичній літературі це слово почало широко вживатися на початку II ст., щоб означити голову окремих християнських спільнот».

В українській мові використовуються три слова для означення єпископа: єпископ, архієрей, владика.

«Архієрей» походить від староукраїнського архієрми, архієреи, архієрей, що взято з грецького ἀρχιερέις – первосвященник, вищий ступінь ієрархії Христової Церкви. Вже в Старому Заповіті Мойсей з волі Ягве висвятив на службу первосвященника Аарона (Вих. 28; Лев. 8) після генерація первосвященників продовжується аж до Ісуса Христа, Великого Первосвященника, який прийшов з неба (Євр. 4,14) і, заснувавши на землі свою Церкву, передав Первосвященство апостолам та їхнім наступникам – єпископам².

Термін «владика» походить від кореня «волд», що означає «влада, володіти, волость (частина області)».

¹ PRAT F., *Épiscopat* // DTC. – Т. 5. – С. 1628-1638.

² PIOLANTI A., *Учення* // ЕС. – Т. 12. – С. 1312.

³ ДЬЯЧЕНКО Г., *Повний церковно-славянський словарь (со включенієм въ него важнѣйшихъ древнерусскихъ словъ и выраженій)*. – Москва, 1900. – Т. 1.

Владика — бєтѣѣтѣ пан, управитель; найвищий урядовець, глава держави, протопресвітер, єпископ, священник у часі Літургії. Господь. Влада. Панування.

Примітно, що те саме слово вживається в різних мовах, як наприклад⁴:

Східна старослов'янська мова (XI-XV ст.) — владыка, владыкамъ (XI ст., Остромирове Євангеліє), вла[д]ко (XII ст.), до владык (1230).

Староукраїнська мова — влдика⁵ (1366), у владыки (1422).

Українська мова (XV-XVIII ст.) — у владыки (1539), владыка (XVII ст.).

Білоруська мова — ўладыка.

Російська мова — владыка.

Старослов'янська церковна мова — владыка.

Болгарська мова — владыка.

Македонська мова — владыка.

Словенська мова — vladika.

Старочеська мова — vladuka.

Старопольська мова — wloduka.

Крім цих трьох слів (єпископ, архиєрей, владыка), якими в українській мові послуговуються, щоб позначити єпископа, багато авторів використовують термін «біскуп», щоб вказати на єпископа латинського обряду⁶.

II. Основні риси

1. Єпископ представляє вселенськість Церкви

Однією з фундаментальних ознак Католицької Церкви у вселенському значенні є наявність єпископату.

Андрей Шептицький з цього приводу пише⁷:

«З волі Божої і ... Христа увесь світ є так поділений, що в кожній окрузі є один окремих єпископ для всіх вірних, що живуть

⁴ RUDNYCKYJ I. B. *An Etymological Dictionary of Ukrainian Language: Second Revised Edition*. — Winnipeg, 1962-1972. — Т. 1. — С. 431-432, 467-470.

⁵ Скорочена форма написання цього слова, вивчена від татар.

⁶ ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. — Т. 5. — С. 423-431.

⁷ Андрей Шептицький пише через десять років після закриття Львівського синоду 1891 р. і тому як його цитуємо, бо вказано що він висловлює думку цього ж синоду. Якщо подивитися на сучасні думки Церкви, тобто на II Ватиканський собор, то в догматичній конституції «Про Церкву», на 20 розділі можна прочитати: «Боже посланництво, що його довіряв Христос Апостолам, [...] є для Церкви джерелом цілого життя на всі часи. З цієї причини Апостоли побачили про встановлення наступників у цій ієрархічно устроєній суспільності».

у цій окрузі. Він мусить у цій окрузі, що зветься спараєю, керувати всім, навчати всіх і розпоряджатися всіма⁸.

Єпископ є членом Божого народу, який отримав дар Святого Духа через апостольське передання в рамках церковної традиції, щоби сповняти особливу службу, як пастир Божого народу, поставлений у місцевій Церкві. Як у партикулярній Церкві є присутньою і живе Вселенська Церква, так і єпископ несе відповідальність за вселенську опіку над всіма Церквами. У відносинах з Церквою, як Помісною, так і Вселенською, єпископ є представником довіреної йому християнської округи; через нього вся його паства вступає у стосунки з Вселенською Церквою й перебуває у ній; добровільне відлучення від владики, що не має юридичної основи, — це схизма, втрата церковного сопричастя (Апост. 31; Галг. 6 та інші). Як член спільного єпископату Вселенської Церкви, єпископ має право брати участь у законодавчій, судовій та виконавчій владі Церкви з вирішальним голосом.

2. Святий Дух — початок організації Церкви

У Христовій Церкві, яка заснована, щоб бути народом Божим, основою організації та порядку є Святий Дух. У Святому Дусі знаходить свій початок Церква, і Дух Святий живе у Церкві. Дари Святого Духа даються на службу Церкві, для усвідомлення тіла Церкви. Дух у Церкві не є початком анархії, а організуючим началом⁹.

Різні є дари, різні служби, але Дух — один. Цей Дух, що започаткував службу апостольства, пророцтва і навчання, створив у Церкві службу юрисдикції. Служба юрисдикції є необхідною для життя Церкви, без якої Церква не може існувати в ємирничій реальності. Без служби юрисдикції не може бути євхаристійного збору, а без євхаристійної єдності Церква не може існувати.

Святий Кипріяні з Карфагену навчає, що де є єпископ, там є Церква, а де є Церква, там є єпископ¹⁰. Церква не може існувати без єпископа, а єпископ без Церкви. Церква втілює в собі єпископа, і він належить до неї. Згідно з вченням св. Ігнатія з Антіохії, ніщо в Церкві не виконується без єпископа. Без нього не можна священнодійствувати не тому, що він єдиний самостійно це робить, а тому, що без нього не існує Церкви¹¹.

⁸ ШЕПТИЦЬКИЙ А. *Листів Пастирській до Варвись Архієпископа*. — Жовква, 1901. — С. 23.

⁹ Див. також II Ватиканський собор. — «Світло народів». — Ряд. 24.

¹⁰ CYPRIANUS CART., *Epistola* 69, *Ad Papianum* 8 // *Migne*, PL. — Т. 4. — С. 408.

¹¹ IGNATIUS ANT., *Epistola ad Smyrnenses* 8; *Epistola ad Traianum* 3 // *Migne*, PG. — Т. 5. — С. 678, 714.

3. Єпископ – пастир Божого народу

Єпископ репрезентує в Церкві вищу церковну владу; він уособлює управління всіма церковними справами єпархії, яким мусить віддаватися без відпочинку (Апост. 81). Під його владою й керівництвом виконують свою церковну та добродійну діяльність всі ті, що є на службі в довіреній йому частині Церкви; вони повинні складати владці звіт про свою діяльність (Апост. 39).

Право керувати мають лише спеціально вибрані члени Церкви, а не весь Божий народ, який не отримав дарів юрисдикції, а без благодійних дарів Святого Духа (пор.: 1 Кор 12,28) не можна служити в Церкві: «Єпископу був довірений Господній народ, і він мусить звітувати за Іхні душі»¹². Якщо єпископові довірено Божий народ, то він мусить ним управляти. Нікому більше цього не дано і з цієї ж причини ніхто окрім єпископа не може ним управляти¹³.

Це не означає, що єпископ стоїть над Божим народом і керує ним, не прислухаючись до його думки. Листи св. Кипріяна свідчать про участь Божого народу у всіх важливих і відповідальних моментах життя Церкви¹⁴. Згода народу на все, що відбувається в Церкві, показує, що пастирі працюють серед народу, а не біля нього. Народ може дати свою згоду лише на те, що йому відоме. Церква мусить бути образом єдиного Христового Тіла, в якому всі разом і кожний окрема живуть і діють не за власною волею, а за Божим провидінням.

Народ не є самоуправним через єпископа як через делегата, вибраного й поставленого народом, і не бере участі в юрисдикції єпископа через свого представника. Таким чином, в Церкві немає й не може бути представників народу, бо джерело церковності, де вирішуються всі дії, не залежить від народу.

Божим людом управляє Бог через єпископа, поставленого для людей як виконавця Божої волі. Тому в діяльній як священничій службі, так і юрисдикції, єпископ не може існувати без народу і народ без єпископа¹⁵.

¹² Апостольські Правила 38; Пор.: Лаврентійський 57.

¹³ Див. також II Ватиканський собор. – «Світло народів». – Розд. 20, де можна між іншим прочитати, що єпископи на відставі Божого встановлення наступали на місце Апостола, як Пастирі Церкви.

¹⁴ Пор.: CYPRIANUS CART., *Epistolae* 29, 1 // *Migne, PL.* – Т. 4. – С. 302.

¹⁵ В іншій праці, яка буде мати це як основну мету, було б цілком бажано наголосити на семіологічному аспекті богослов'я єпископа, а саме відносно на такій питанні: що робить єпископа – єпископом, стосовно вірних місцевої Церкви, окріматиму, його місця на Синоді єпископів.

4. Єпископська колегіальність

Софрон Мудрий пише щодо єпископської колегіальності:

«Як поділи на службу «апостола» дораніше прийняття в символізм «дванадцятьох», що становить необхідний елемент апостольської місії, так єпископське свячення є за своєю природою включенням в спільноту єпископського служіння»¹⁶.

Чітко з'ясувати собі сутність єпископської колегіальності можна під час виборів і входу в єпископську колегію.

Принцип обов'язкового скликання синоду та участі в ньому принаймні трьох єпископів і митрополита, факт, що єпископ Церкви, відсутній на синоді, мусить вислати відкритого листа, в якому заздалегідь, проголошує згоду і єдність з вибором кандидата на синоді, множинність святителів на єпископських хіротоніях вказують на еkleзіологічну дійсність єпископської колегіальності, що догматично пов'язується з апостольськістю Церкви. Найдавніші діалоги і молитви єпископської хіротонії свідчать, що це таїнство не відноситься лише до однієї особи, як такої, та що єпископство за своєю природою є включенням у цілісність, у єдність служби, в якій не може бути ізоляції, а є участь у спільному дорученні¹⁷.

5. Єпископська юрисдикція

Освятуюча служба, яка єпископові надана колегіально, може виконуватись у Церкві лише під зверхністю цілої єпископської колегії. Отже, це служба, пов'язана з колегіальністю.

Вчення є також однією зі служб церковної ієрархії. Єпископ навчас Божий народ не від свого імені, а від імені Церкви, проголошуючи не своє вчення, а вчення Церкви. Єпископ має проповідувати традиції власної Помісної Церкви, в якій живе Вселенська Церква, тому що вчення – це лише відкриття того, що Ісус в Церкві. У своїй суті Церква має єдиного вчителя – Христа (Мт. 23,8).

¹⁶ MUDRYJ S., *Le sacerdoce* (неопублікований твір). – Без місця й дати написання. – С. 147. Цитується Мудрий, бо він обговорює різні історичні періоди, в яких є й час, який обраний для розвідки про юридичний статус єпископа. Також II Ватиканський собор. – «Світло народів». – Род. 23, нам вказує, що єпископи, як члени Колегії і як правні наслідники Апостолів, кожний з них, мають встановлення та доручення Христа, які обов'язок апостольства про цілу Церкву.

¹⁷ Такі вислова, як: «закликає церковний мир», «бути гідним просити того, що є необхідне для спасіння народу», «стати світельником світу» і подібні, мають глибокий універсальний зміст. Їх можна знайти в додатку II цієї книжки, під загальною «Час встановлення ієрархії».

Єпископ має владу над своєю Церквою, *ἐξουσία*¹⁸, що є *κράτος*¹⁹ (Рим. 13,6), яка реалізується виключно у співпраці всіх Церков. Колегіальність визначає реалізацію влади любові єпископа через примат²⁰, яким втімається єпископ «першого престолу» – втілення колегіальності²¹.

Колегіальність спадіє на двох рівнях. Справді, єпископ мусить – згідно з Оригіном – бути слугою всіх, щоб стати корисним всім у прагненні до спасіння²². Відносини між пастирем і вірними засновані на особливій владі Церкви, владі любові. Любов у Церкві є служінням, і немає служіння без любові. Єпископська юрисдикція за своєю природою є вищим виявом любові як більшого служіння в Церкві. Через любов все підпорядковане єпископу, як і через любов до Христа кожний християнин підпорядковується іншому²³.

6. Єпископ «грецького обряду»

У певний історичний відрізок часу єпископ «грецького обряду» не трактувався всіма як правдивий єпископ. З цієї причини Берестейський синод 1595 р. і Конгрегація Поширення Віри у XVII ст. декілька разів наполягали на тому, що об'єднані єпископи грецького обряду – правдиві єпископи і не стоять нижче від латинських єпископів²⁴.

¹⁸ Влада, шість чинить.

¹⁹ Служіння, доброчинна дія.

²⁰ Не можна бути єпископом поза Церквою, тобто поза Колегією наступників апостолів, який є єпископ. Це значить, що не можна бути єпископом якщо відійти від притрети чи відмовити своїм чи іншу конкретну владу, яка поза Колегією. Таким чином бути єпископом означає служити першому члену Колегії, який в лоні Колегії роздає конкретні завдання для виконання єпископського служіння, яке є для цілої Церкви. Колегія єпископів має два рівні.

²¹ Цікаво було б глибше подивитися на нижній прагматичний в Православній Церкві і відповідати на питання – чи існує канонічне призначення (місце саєнція) єпископа? Тобто, що сам єпископ являє собою одну реальність, а питання вже конкретної справи чи іншого церковного канонічного служіння – це інша справа, яка не вирішується автоматично з єпископом, який міняється і, у крайньому випадку, не бути, залежно від рішення Собору єпископів.

²² Пор.: ORIGENES, *Commentaria in Evangelium secundum Mattheum* 18, 6 // *Migne*, PG. – Т. 13. – С. 1387-1399.

²³ Про владу єпископа і в відношенні до колегіальності, ми опіраємося II Ватиканський собор. – «Світло народів». – Розд. 27, де ми читали, що «власть, яку вони мають особисто в ім'я Христа, є їх владою, законна і безпосередня, хоч найвища влада Церкви остаточно зарезервує в апостольстві».

²⁴ Берестейський синод 1595 р. – Кан. 12: «Щоб ти більше мали повагу, а наші вірні свідки, щоб ти більше нас шанували і служили, просимо про допущення нашого митрополита і єпископів нашого обряду до сенату Його Королівської Милости, і то з-за багатства і слушності притику бо в нас маємо ту саму відність та уряд, що в єпископі обряду Римської Церкви». Також в кан. 21 наполягається на рівності в правах, обов'язках і повноваженнях і закликає до поваги і зацікавлення. Пор.: ВЕЛИКИЙ, *Анонім*. – Т. 4. – С. 52; *Тієї часу ді Дієти мови*. – С. 189; *Два Відомості*. – С. 278.

Крім висловлювань про особу свідного католицького єпископа, поданих від Конгрегації Поширення Віри подані цілковиті інтерпретації територіальної юрисдикції єпископа від 4 липня

III. Ступені

Всі єпископи мають ту саму владу чину, і з цього погляду вони рівні. Але під кутом зору юрисдикції існують різні її ступені. У Київській Церкві можна виділити такі ступені архієпископ (верховний), митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, прототроній, екзарх, суфраган²⁵, коад'ютор, помічник, титулярний єпископ.

1. Архієпископ (верховний), митрополит Київський, Галицький і всієї Русі²⁶

А. Титул Київський

Київ є матірним престолом українських, російських та білоруських, візантійських Церков, з дійсним і почесним приматом, що має багатовікову традицію. Князь Володимир дійсно запровадив християнство в східних слов'ян і був організатором Церкви Київської Русі, що підпорядковувалася Константинопольському патріархові аж до XVI ст. включно. Титул архієпископа, а не митрополита, який носили Київські єпископи аж до 1037 р., вказує на певну незалежність Київських єпископів від Константинопольських патріархів²⁷. Катедральний собор Київського архієпископа Івана називався «*catholicae ecclesiae*» за прикладом Церков католикосів Грузії і Вірменії, які були рівнями з патріаршними Церквами²⁸. Константинополь уважав Русь єдиною

1834: «Конгрегация узнавала, что вышеупомянутой русской объединенной достоянства с правдами епископы: во Первой Никейский собор дозволено, покаявшись на св. Августина (Посл. 118) і ... за Іконочита IV (3 сар. *Sine in ritibus de officio Ordinati*) і ... (cap. 4) заборонила: щоб в жодній місцевості не верувало два єпископи, хоч у ній будуть різні єпархи за обрядом і мовою (що стверджує в *Notitia ad Romanam* в сар. 10 арбі. 4, 5, 1) і Халкедонський собор подібно заборонила (cap. 11), щоб два митрополита були в тій самій провінції, однак тому що така заборона є за природним правом, папа ніг і може винятково призначити два єпископи у тій самій місцевості та два митрополита у тій самій провінції».

²⁵ Між значимими суфраганами Київської митрополії, крім Володимирської єпархії, через свій статус архієпископства, відрізнялися Полоцька і Смоленська єпархії. Про Полоцьку єпархію та її віднесення до архієпархій в 1511 р., керуючи Житимостом І змінив в праці САПУНОВЬ С., *Историческое описание Полоцкой епархии со древнейших времен до наших дней* XIX в. – Витебськ, 1889. Про Смоленську єпархію згадується, як про архієпископство в 1589 р., в хронологічному перебігу архієпископів який міститься в творі БУЛГАКОВЬ С. В., *Настольная книга священно-церковно-служителей*. – Москва, 1913. – Т. 2. – С. 1413. Рівні документальні згадки про Полоцьку і Смоленську архієпархії подається в: БЛАЖЕНОВСЬКИЙ Д., *Архивия Киевской Церкви (861-1996)*. – Львів, 1996.

²⁶ Для кращого зрозуміння теми спочасом титулу Київсько-Галицького первоприората давше таков: PATRYLO I., *Archidjakijski metropolitani Kijsko-Halickozka*. – Київ, 1962. – С. 51-58.

²⁷ НАЗАРКО І., *Святой Володимир Великий*. – Рим, 1954. – С. 111, 175.

²⁸ ЧУВАТИЙ М., *Історичний доказ на помісність Руської Церкви від самого II вікування (888) // Богословія*. – Рим, 1971. – Т. 35. – С. 213-215.

великою місіонерською єпархією, дуже централізованою, й намагався обмежити автономію Києва. У 1037 р. на підставі 28-го канону Халкидонського собору, він номінує першого грека Теопемпта на Київський престол з титулом, нижчим від архієпископа, а саме митрополита. Але вже його наступник та інші ієрархи Києва, аж до упадку Константинополя, вибиралися з-поміж місцевого духовенства, хоч більшість єпископів прибували з Візантії²⁹. Той факт, що інші єпископи Русі були міцно пов'язані з Київською церковною провінцією, сприяв формуванню канонічної і адміністративної традиції в душі якої Київський митрополит ставав єдиним головою Церкви на Русі.

Всередині Київської Церкви виникають щораз складніші проблеми, і з різних причин вона підпадає під різні юрисдикції та зони впливу³⁰. У 1458 р. Римський престол разом з Константинопольським патріархом Григорієм Маммою, відокремлюючи Київську митрополію від Московської, тим самим намагався протиставитися Московському митрополитові Йоні. Саме передусім з політичних міркувань, після утворення Московського патріархату, Москва намагається за всяку ціну взяти на себе роль Матірньої Церкви, яка належала Києву³¹.

Митрополит Йосиф Солтан (1507-1521) у 1509 р. додав до титулу «Київський» також і «Галицький»³². Незважаючи на втрату північної частини Київської митрополії та утворення Московського патріархату, Київ завжди відіграв роль патріаршого осідку. Апостольська конституція «*Decret Romanum Pontificem*» від 23 лютого 1596 р. «визнає, між іншим, архієпископа-митрополита Київського, Галицького і всієї Русі, привілей затверджувати чи встановлювати і висвячувати «авторитетом та ім'ямем Апостольської Столиці» вибраних або призначених єпископів, щоб ставити на звільнені єпископські місця, не звертаючись до Святого Престолу»³³. У 1629 р. митрополит Й. Рутський писав до нунція:

²⁹ ЧУВАТИЙ М., *Історія Християнства на Русі-Україні*. – Рим-Нью-Йорк, 1965. – Т. 1. – С. 720-724.

³⁰ Навала монголів, знищення латвійської ієрархії ще з 1353 р., утворення Московського князівства, ослаблення автономії прав.

³¹ У 1547 р. Іван IV був коронований на царя з «претензією Москви на вселенське наслідство Візантії». 1589 р. митрополит Йон відмовив до відносні патріарха Євдокію Константинопольському. «Він вважав титулу патріарха Московського і цієї Росії ніг тепер з повним правом домогтися власної влади на польсько-литовських землях, заселених православними, які цар одне за одним забував. Однак життя цієї Православної Церкви, що була в Польсько-Литовському королівстві, проходило іншим шляхом» // GARZANTI M., *Il Ortodossismo in Russia da Vladimir a Pietro il Grande*. – Roma, 1968. – С. 130-131.

³² ВЕЛИКИЙ, Дмитро. – Рим, 1969. – Т. 5. – С. 163.

³³ Sippi (S. E. Mora), *Archives des Maggiori // Osservatore Romano*. – 1964. – 8 Febb.

«Митрополитам Руси належить мати патріаршій привілей віддавна і тепер їх використовувати, тому що було підтверджено Климентом VIII та іншими необхідними архієреями, щоб нічого іншого їм не бракувало до патріаршої юрисдикції, крім титулу патріарха...»³⁴.

У папських документах київські єпископи носили титул архієпископа-митрополита Київського, Галицького і всієї Русі»³⁵. Коли йде мова про владу, яка стоїть за титулом, то знаходимо такий аналіз:

«Така влада була затверджена на користь митрополитного осідку у Львові Пієм VII в 1807 р. будлою «In Universalis Ecclesiae»: «Тим самим способом і формою, якими влада такого Київського митрополита вищезазначним Піапою Климентом VIII, Попередником нашим... була збільшена». Мова йде про владу, яка сама по собі щодо призначення єпископів була вищою від влади тих же патріархів...»³⁶.

Київська Церква, яка в 1988 р. святкувала 1000 років свого канонічного життя, має над'єпископську владу, подібну до патріаршої. Багаторазово в історії були спроби підняти чи визнати патріаршу гідність Київського архієпископського престолу, але всі вони з різних причин зазнали невдачі³⁷.

В. Титул Галицький

Галицька єпархія існувала вже в 1156 р.³⁸ Згідно з візантійськими джерелами, Галицький престол був піднятий до рівня

³⁴ XOMA, *Kaliska mitoropolia*. – С. 111. Не можна замовчати того факту, що Київська єпархія дійсно була патріаршим осідком, оскільки науково доведено, що різні митрополити були обрані та виконували правдуку в певну юрисдикцію без жодної впероби з боку будь-якого вищого церковного авторитету. З цього випливає дуже просте вірчування: якщо Московська Церква, яка є дочкою Київської Церкви, є патріаршою, тож і Київська мала би тако бути. «Патріарший титул був простим офіційним визнанням достойної гідності г'ятьох осідків християнської давнини. Щодо нових осідков патріаршої осідка, то вони відповідають необхідним умовам, щоб бути правдивими патріархатами, тож що є Церква-матір» (Zoghby E. *En Mazer de Concile // Le Lib. – Le Caire, Mai-Juin, 1964. – T. XXIX. – № 3. – С. 9*). Київська Церква – це Церква-матір не лише в відношенні чи національному масштабі, але й у рамках вселенського християнства. Саме з Києва походять візантійські Церкви Москви та Білорусі, саме Київ протягом століть впливав на всі східнослов'янські Церкви.

³⁵ DPR. – Т. 1. – С. 376, 472.

³⁶ Stryl (S. E. Mon.), *Archives des Maggiori // Observatoire Romano*. – 1964. – 6 febr.

³⁷ Неодноразові спроби визнати патріархат у Києві робилися в 1583 р. у папи Григорія XIII (1572-1585) [Пар.: Tanczuk D. *Quanto Patriarchatus Kioviensis tempore comissionis Unionis Ruthenorum (1582-1632) // Analecta OSBM. – Roma, 1949. – Т. 1 (1). – С. 131-134*]; 1624, 1629 рр. XOMA, *Kaliska mitoropolia*. – С. 88]; 1645 р. [дод.: MUIH. – Roma, 1971. – Т. 9-10. – С. 719]; 1673-1674 рр. [дод.: *Felara Monumenta Polonica. – 1863. – Т. 1. – № 5 (83). – С. 579; PELESZ. – С. 370*].

³⁸ Можливо, старіше було засновано раніше. Дивись літописні згадки та матеріали археологічних розкопок. Пар.: НАГАЄВСЬКИЙ І., *Нарис історії Галицької митрополії у 120-річчя її відновлення*. – Філадельфія, 1958. – Т. 1. – С. 16; НАЗАРКО І., *Галицька митрополія // Замисли УСБВ. – Рівн, 1968. – Т. 3. – С. 173-189*; АНДРУСЬЯК М.,

митрополії в 1302-1303 рр.³⁹ Його історія як митрополії є дуже складною. У 1355 р. Галич перестає бути митрополією, знову отримавши цей статус у 1371-1401 рр. Після цього титул і влада митрополита знову переходить до Києва, а єпархією понад століття управляли адміністратори Київського митрополита⁴⁰. Київські єпископи були архієпископами-митрополитами Київськими, Галицькими і всієї Русі аж до 1807 р. У цьому році папа Пій VII підносить Львів до статусу архієпископства й приєднує Галицьку митрополію до цього престолу⁴¹.

В. Титул Львівський

22 жовтня 1539 р. король Жигимонт I призначив Макарія Тучапського єпископом Галицьким, Львівським і Кам'янець-Подільським, але митрополит висвятив його на єпископа Львівського і Кам'янець-Подільського, а не Галицького. Підність митрополита Галицького залишилася у Київського митрополита, а єпископ Львівський уважався вікарієм митрополита Київського, Галицького і всієї Русі для Галицької єпархії. Львівський осілок поволі стає все більш незалежним⁴². У 1589 р. митрополит пригадав Балабанові, єпископові Львівському, що він є лише суфраганом Галицького митрополита. У різних документах Балабан фігурує «єпископом Галицької митрополії для Львова і Кам'янця-Подільського»⁴³, «наш куріальний Львівський владика»⁴⁴ і «єпископ митрополії нашої Галицької, Львівської і Кам'янець-Подільської»⁴⁵. Пізніше єпископи-коад'ютори митрополита Київського і Галицького Рутський та Корсак у XVII ст. були номіновані галицькими єпископами⁴⁶.

Львівська, Галицька й Кам'янець-Подільська православні (в 1539-1700 рр.) та в уніатські (в 1700-1808 рр.) єпископства у Львові. // *Літоц.* – Варшав, 1957. – Т. 10. – С. 43-48, 201-203, 256-264; – Т. 11. – С. 30-36; ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія.* – Т. 3. – С. 433-441.

³⁹ Дяк. ЗНТШ. – Львів, 1896. – Т. 12, у розділі «Бібліографія». – С. 18-20, рецензія С. Ю. на книгу Павлова А., *О начале Галицкой и Литовской митрополий и первых митрополитов галицкой митрополии по изданным документам за последние XIV века.* – Москва, 1894; Тихомирин Н. Д., *Галицкая митрополия, церковно-историческое исследование.* – Санкт-Петербург, 1903.

⁴⁰ ВЕЛИКИЙ, *Літоц.* – Т. 3. – С. 177-188.

⁴¹ ДРА, – Т. 2. – С. 313-318.

⁴² ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія.* – Т. 3. – С. 397, 460; ВЕЛИКИЙ, *Літоц.* – Т. 3. – С. 177-188.

⁴³ «Гадзонь Волобаль, єпископ митрополії Галицької, Львівської и Кам'янця Подільського»; синодальний лист від 20 червня 1590 р. // МСВ. – Т. 1. – С. 246-248.

⁴⁴ «Гадзонь Волобаль, владика наш куріальний кам'янецький львівський»; синодальний лист від 20 червня 1590 р. // МСВ. – Т. 1. – С. 254-257.

⁴⁵ «на Гадзона Балабана єпископа митрополії нашої Галицької Львівської и Кам'янця Подільського, чого змільств єпископ Львівський Гадзонь Балабаль»; синодальний лист від 20 червня 1590 р. // МСВ. – Т. 1. – С. 258.

⁴⁶ МСВ. – Т. 1. – С. 310-320.

У кінці XVIII ст. від величезної католицької Київської і Галицької митрополії залишилися лише галицькі землі в межах кордонів Австрійської імперії 1795 р. Для них Львівський престол був піднесений до архієпископства (верховного) і почав називатися відновленою Галицькою митрополією, відокремленою в 1807 р від Києва. Папа Пій VII буллою «In Universalis Ecclesiae» затвердив ті самі права автономії, які мала Київська і Галицька митрополія, визнані папою Климентом VIII у буллі «Decet Romanum Pontificem» (1596 р.). Таким чином, Львівському престолі надана влада Галича і всієї Русі, не ушамлюючи прав і привілеїв Києва. У 1908 р. архієпископ Львівський Андрей Шептицький носив такі звичайні титули й повноваження⁴⁷: митрополит Галицький, адміністратор Митрополії Київської і всієї Русі, а також архієпископських Церков: Володимирської, Полоцької, Смоленської, і єпископських: Луцької з ексархатом цілої Русі, Острозької, Новгородської, Берестейської, Мінської, Вітебської, Мстиславської, Орської, Могилівської, Сіверської, Холмської, Пінської, Белзької, Чернігівської, Супрасльської, й крім того, був єпископом Кам'янець-Подільським⁴⁸. У 1963 р. Конгрегація для Східних Церков офіційно визнала Львів верховним архієпископським престолом, хоч цей титул не відображає повною мірою історичну, еkleзіологічну, екуменічну, місіонерську, наукову, канонічну, політичну, географічну роль Києва, Галича і всієї Русі. Львівське архієпископство домагалось доповнення Русько-Української Церкви титулом «патріарший».

⁴⁷ Шептицький послався і діяв на підставі кан. 102, пар. 1 СІС 1917 року, у якому говориться про корольну (така була тоді термінологія) особу – тобто про єпархію, а саме про спільне виконання престолу та про права єдиного «єдиного члена» цієї ієрархічної особи.

⁴⁸ Титул відтворений на підставі листів-автографів Андрея Шептицького, про... галича та власноручно апробований папою Пієм X з суворо печаткою, дослідничого міністерства Врхландом, особистим секретарем папи; листи, однак, позбавлені дати й підпису. Тут митрополит отримував від Пія X делеговану владу і юрисдикцію, від імені Римського Апостольського Престолу управляти на землях всієї Російської імперії, тобто ту, яку звичайно носив Маронітський патріарх на своїй території. Ця влада, хоч вона за правом належала Львівському архієпископу як адміністраторові деяких єпарій, просив Шептицький на парадю Франца Іозефа Верно, відомого каноніста і Генерала судитів // Шептицький А., *Руський Лист до папи Пія X від 22.02.1908*; Шептицький А., *Руський Лист до папи Пія X від 18.12.1908*. Фотокопії документів знаходяться в: Archivium Patriarcale Vaticanae Urbis. Див. також: Хома І., Стороння Митрополита Андрея про припинення прав і властей Київська митрополія. Листів на відкриття академічного 1987-1988 року Українського Католицького Університету (не опублікована); Васильєв (Дімаков), Леонід Федоров, *Жизнь и деятельность*. – Рим, 1990. – Т. 3-4. – С. 98; ПЕНТОШ Л., Сталося Римський престолу до виникнення польсько-українського єврейського конфлікту в 1918 р. // *Матеріали вистави Історичної та Археологічної музею НТШ у Львові (1993-1997)*. – Львів, 1998. – Т. 1. – С. 30-41.

Г. Відносини єпархіальних єпископів з митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі⁴⁹.

(1) Синод

Щодо відносин Голови Церкви з синодом, Кобринське зібрання єпископів говорить:

«Щоб кожні чотири роки у місці і часі, вказаному митрополитом, відбувався головний собор; дату і місце треба повідомити єпископам на три місяці раніше»⁵⁰.

(2) Відносини

Крім того, Кобринський синод встановлює сталий спосіб відносин між митрополитом і особами, відповідальними за єпархії його Церкви:

«Єпископи ... повинні подбати, щоб щороку обов'язково повідомляти митрополита листом, ознайомлюючи з церковними справами...»⁵¹.

(3) Судові справи єпископів

Митрополит може сам або зі своїм синодом судити єпископа. Існують різні випадки з церковної практики давньої Київської митрополії, які дійшли до нас⁵². У до- та післяунійний період ситуація була такою. У 1590 та 1593 рр. Берестейські синоди в судовому порядку вирішили суперечку єпископа Львівського і Кам'янець-Подільського Гedeона Балабан із Львівським Ставропігійським братством. Єпископ був позбавлений сопричастя. Наперелодні Кобринського синоду 1626 р. папа Урбан VIII затвердив владу митрополита «накладати карн» на єпископів, які не дотримуватимуться приписаної дисципліни⁵³.

(4) Відвідування митрополитом провінційних єпархій

З часів Давньої Русі Київський митрополит відвідував єпархії своїх суфраганів. Навіть після унії бачимо, що різні митрополити відвідували Київську церковну провінцію (Йосиф Рутський, Рафаїл Корсак, Антоній Селява) та зміцнювали віру своєї пастви⁵⁴.

⁴⁹ Як вже каже про таку відносину, без повалення їх з'ясувати і без пошуку ексцезіологічних підстав цієї відносини.

⁵⁰ Кобринський синод 1626. – Кан. 14 // DYMYD. – С. 63-64.

⁵¹ Кобринський синод. – Кан. 9 // DYMYD. – С. 63-64.

⁵² STASIW, *Митрополити Київські*. – С. 218.

⁵³ DPR. – Т. 1. – С. 458-459.

⁵⁴ STASIW, *Митрополити Київські*. – С. 218-219.

(5) Митрополічне управління вакантною єпархією

Спочатку право на управління вакантними єпархіями належало єпархіальному духовенству чи крилосові згаданої єпархії⁵⁵.

Зокрема, в 1626 р. митрополит Йосиф Рутський адміністрував Холмською єпархією після смерті єпископа Теодозія Мелешка. У той час така практика стосувалась митрополита. Згідно з привілеєм польського короля Яна Казимира від 29 серпня 1668 р., який затверджував такий порядок, митрополитові Київському і Галицькому Гавриїлові Коленді та його наступникам необхідно було управляти вакантними єпархіями аж до нового призначення. Цей привілей був згодом потверджений іншими королями для того, щоб обергти вакантні єпархії від зловживань Митрополит міг призначити своїх делегатів для управління єпархією. Також у разі непридатності єпархіального владника митрополит міг керувати даною єпархією. Так, у 1669 р. Гавриїл Коленда доручає управління Перемиською єпархією Холмському єпископові Якову Сущі.

Ця практика, запроваджена в Київській Церкві після формальної унії з Римом у Бересті 1596 р., була унормована Замоїським синодом 1720 р.:

«Якщо якийсь єпископський престол буде порожнім, митрополит, чи сам, чи через сусіднього єпископа має управляти Церквою в ду-
хольних справах, як і в тимчасових; якщо той митрополітний престол
стане порожнім, сусідній єпископ, тобто архієпископ Полоцький,
повинен верувати. Якщо крім митрополітнього осідку, як значайно,
керує іншою Церквою, над нею стане адміністратором сусідній
єпископ, щоб пізніше адміністратор, ким би він не був, міг здати
дуже точний звіт майбутньому єпископу»⁵⁶.

Також у ХІХ ст. галицькі митрополіти керували вакантними єпархіями іншої провінції. Наприклад, митрополит Антоній Ангелович керував Холмською та Перемиською єпархіями.

Після відновлення катедральних крилосів у Львові (1813), Перемишлі (1816), Холмі (1824), Станіславові (1885) і після Львівського синоду 1891 р. крилоси керували власною вакантною єпархією⁵⁷. Але крилос мав обмежений час – вісім днів – щоб

⁵⁵ MAKUCH. – С. 30.

⁵⁶ Замоїський синод. – С. 235.

⁵⁷ Не слідом зрозуміти, що має бути завідувати справами вакантної Галицької митрополії, колима, архієпископ Полоцький, згідно з рішенням Замоїського синоду. Справа в тому, що Львівська єпархія, а Галицька митрополія – це різні юридичні дійсності.

взяти в свої руки управління власною єпархією⁵⁸. Після восьми днів, якщо адміністрація не була на місці, це право переходило до митрополита⁵⁹.

(6) Смерть архієпископа-митрополита

У разі смерті Голови Київської Церкви єпископи повинні негайно відправити похоронні відправи і молитися за щасливий вибір нового митрополита⁶⁰.

2. Екзарх Константинопольського патріарха

В історії Київської Церкви були різні види екзархів⁶¹.

А. Світський екзарх

Перший вид екзархату – це світський екзарх, який існував аж до 1589 р. Князь Василь Костянтин Острозький мав би бути цим екзархом Константинопольського патріарха⁶². Функціями Острозького як екзарха були: оборона Православної Церкви перед світською владою, нагляд за виконанням декретів, виданих церковною владою, відповідальність за достовірність декретів та відповідність поведінки єпископів і самого митрополита канонам Православної Церкви, здійснення контролю над усім духовенством, єпископами й архієпископом-митрополитом. Крім того, Острозький мав право вести переговори щодо унії Київської Церкви з Римом і представляв кандидатів до єпископату⁶³.

⁵⁸ Уставы Католической Церкви Митрополитом Левицким // Дополнок до чинностей. – Дополнок XXXIV. – С. 439-440.

⁵⁹ STASIW, *Mitropolia Halicka*. – С. 220-222; MAKUCH. – С. 149-154.

⁶⁰ Земельский синод 1730. – Тит. VI // АЗС. – С. 124.

⁶¹ В історії Церкви існували ще інші види екзархів, кожен зі своїми повноваженнями, обов'язками та завданнями. Це могли бути патріархи; для інших, це щось між митрополитами і патріархами; деякі вважали їх як митрополитів, які ділили обов'язки церковної служби, на відміну від митрополитів з великою мірою без інших єпископів та підданців. Див. ВАРСОВЬ Н., *Екзархат // Історико-канонічний словник* / Над. Ф. А. БРОКГАВЦЬ, Н. А. ЕФРОНЬ. – Санкт-Петербург, 1894. – Т. XI.

⁶² ЗАЙКИНЬ. – С. 8. В цій статті подумало, можливо чи перед цим датом він був установлений такою церковно-судовою ступінь в Київській Церкві, чи хто займав його, і які були в нього специфічні функції.

⁶³ ЗАЙКИНЬ. – С. 74-75.

Б. Екзарх-єписарій

16 серпня 1589 р. на Берестейському синоді патріарх Єремія II **заявив:**

«Хотів мати серед української Ієрархії свою людину, своє «око і вухо» в Київській митрополії, і назначив Луцького єпископа Терлецького своїм патріаршим екзархом, даючи йому виняткові права і привілеї, навіть понад митрополічні права»⁶⁴.

У «Словнику історично-церковних знань» Морони читаємо⁶⁵:

«В архієратиконі Грецької Церкви маємо формулу поставлення екзарха Патріарха, зробивши покладення рук, дає їм наказ або поручальні листи, в яких містяться зобов'язання що до їхніх уповноважень».

Вони мали відвідувати монастирі, що залежали від патріарха, напаминати вищих і нижчих, встановити стан заробітку монастирів, утвару, різниці і т. д. Крім того, екзарх як легат і депутат названого патріарха відвідував провінції, йому підпорядковані, з владою попереджати та виправляти інших мудрим і відповідним порядком, як також забороняти і усувати тих, що заслужили на покарання і звільняти від кари тих, що каяться. Це лише була делегована влада, а не власна і особиста, призначена до якогось осідку»⁶⁶.

У цьому випадку чітко бачимо, що екзарх є «вікарієм» патріарха і має завдання наглядати за єпископами, виправляти винних і в разі необхідності навіть усувати їх з посади. Всі єпископи повинні шанувати й слухатись екзарха, який носить «більшу честь, ніж та, що надана» самому митрополитові. Крім того, екзарх прирівнювався до латинської гідності «кардинала». Він, без сумніву, вважався вишого рангу, і в актах унії завжди підписувався після прототронія. Як уже зазначалося, у 1908 р. митрополит Андрей Шептицький носив титул «адміністратора Луцької єпархії, з екзархатом всієї Русії»⁶⁷.

⁶⁴ ВЕЛИКИЙ, Дмитро. — Т. 4. — С. 19; ЗАКИНЬ. — С. 79. Автор не вказує, які були ці права. Також поки що невідомо, чи перед 1589 р. існував такий ієрархічний ступінь в Київській Церкві. Також не досліджено, чи були інші екзархи-єписарії, призначені для Київської митрополії Константинопольським чи іншим патріархом в наступний часок. Дмитрій Заборжницький (1705), Йосиф Ветковский (1732), Салавєст Рудницький (1738) чи Киприан Стецький (1785) підписувалися як екзархи Київської митрополії. Пралогопідпис цей титул був пов'язаний з єпископським престолом Луцьким і був виключно почесним. Якщо були інші функції, які надавалися Луцьким єпископам, пов'язані з титулом екзарха, то вони нам поки що невідомі.

⁶⁵ MORONI ROMANO G. *Dizionario di erudizione storico-scientifica*. — Venezia, 1843. — Т. 32. — С. 72-3.

⁶⁶ Акт повноважень екзарха Константинопольського патріарха Терлецького міститься в АЮЗР. — Ч. 1. — Т. 1. — С. 252-256. Див.: ГРУШЕВСЬКИЙ, Іоанніс. — Т. 3. — С. 355.

⁶⁷ Митрополит А. Шептицький також носив/уважав екзарха. Див.: ДАСКО І., Митрополит Андрей Шептицький: reflections of traditional eastern ecclesiology and ecumenism.

В. Екзарх-легат

Сучасне визначення екзарха може мати інше значення, ніж у середньовіччі. Екзарх управляє екзархатом від імені того, хто його призначав, або від свого імені; це має бути визначено під час створення екзархату чи зміни у ньому⁶⁸.

3. Прототронія

Прототронія — титул, пов'язаний з Володимирською єпархією, точне значення якого, однак, визначити доволі важко. Ми знаходимо таке пояснення у Кульчинського⁶⁹:

«Митрополит займає перше місце. Архиепископ Полоцький втішується честою першою після Прімата — єпископ Володимирський і Берестейський, а також прототронія Київського митрополита є першим суфраганом митрополитичого престолу...»⁷⁰.

Під час своїх відвідин України й Білорусі 1589 р. Константинопольський патріарх Єремія II номінував Володимирського єпископа Мелетія Хребтовича прототронієм, а це означало надання йому права вважати себе серед єпископів Київської митрополії першим після митрополита⁷¹. Одна з приготувань прототронія вказана Берестейським синодом 1591 р. в 1 кан.:

«У випадку смерті митрополита.. архієпископи повинні повідомити прототронія, єпископа Володимирського і Берестейського, і він за вже описаним порядком повідомить єпископів».

Цим титулом, зокрема, підписувався Іпатій Потій⁷². Замойський синод 1720 р. зазначає:

Doctoral Dissertation in Theology at the University of Innsbruck, 1974. — С. 202-209 (неопублікований твір).

⁶⁸ ССВФ. — Кан. 208 *Свідок із Закарпаття (ЗАНКИНЬ. — С. 88)*. Петро Ногала був першим митрополитом Київським, екзархом Константинопольського патріарха. На стор. 68 своєї праці автор пояснює, що такий титул екзарха подібний до римських «середземних легатів» і надається голові церковної провінції або Поміській Церкві яка користується організацією автономією й перебуває під управлінням патріарха. Згідно з правом, він залежить від патріарха, але в дійсності цілком самостійно управляє своєю Поміською Церквою. Щодо подібного зустрічаємо і в історії Російської Православної Церкви, де надається титул екзарха начальникам церковних провінцій, які під владою цієї Церкви, але залежать з інших народів чи знаходяться під іншим державним устроєм і тем самим користуються деякою автономією, напр. Вінерські, Грузія (до проголошення патріархату) в Україні.

⁶⁹ KULCZYNSKI — № 3. — С. 342.

⁷⁰ ВЕЛИКИЙ, *Летопись*. — Т. 4. — С. 176-177.

⁷¹ МАКАРИЙ, *История*. — Санкт-Петербург, 1878. — Т. 9. — С. 495.

⁷² ЖУКОВИЧЪ, *Архивный сборник 1891*. — С. 30-31.

«Якщо той митрополитичий престол стає порожнім, сусідній єпископ, тобто архієпископ Полоцький, повинен управляти, як в духовних справах, як і в тимчасових, поки не встановить адміністратора Святий Престол».

Це означає, що після смерті митрополита треба було повідомити спочатку не Володимирського єпископа, як раніше, а Полоцького, та що прототронієм відтепер ставав Полоцький архієпископ⁷³.

4. Єпископ-суфраган

У митрополії Київській, Галицькій і всієї Русі єпископ, що керує єпархією, — це єпископ-суфраган. Єпископ-суфраган — єпархіальний владика, який підпорядковується присудкції архієпископа⁷⁴. З огляду на вимогу єпископів у Берестейських артикулах 1595 р., папа Климентій VII у своїй апостольській конституції «*Decret Romanum Pontificem*» від 23 лютого 1596 р. визнає «привілей» архієпископа-митрополита Київського і Галицького затверджувати чи встановлювати й висвячувати «владодоу та іменем Апостольської Столиці» вибраних або номінованих єпископів. Це повноваження митрополита необхідне для того, щоб він міг подбати про єпископські осідли, не звертаючись безпосередньо до Риму.

Збереглися також документи, в яких говориться про єпископа-суфрагана як куріального єпископа⁷⁵. Наприклад, 7 квітня 1619 р. митрополит Йосиф Рутський писав кардиналові Сидіоню Боргезе:

«За найдавнішим звичаєм архієпископи-митрополити мали своїх єпископів-суфраганів, які виконували єпископські обов'язки у вказаній архієпархії. Їм не надавали ніякого єпископського титулу. Їх називали зіб'я що єпископами курії. Тепер нам треба якось по-інакшому вступати, мені потрібний титул для мого суфрагана. І щоб нашим русинам, які унікають всякої новизни, навіть доброї, не

⁷³ Закофської Синод. — С. 235. У decretum собору єпархія Римського Апостольського Престолу візантійсько-слав'янського обряду 1640 р. у Львові читали: «Протоко з скаржалу й тою, що мають виборний голос на Соборі, вибранихся. Протоко змовки Собору ...: *Decretum Sanctae et Apostolicae Sedis Romanae Ecclesiae Praesidentis Sancti Synodi diebus 18 et 19 (3 et 4 oct. apr.) anno 1640* (Lecturae A.D. 1640 *Leopoldi pascui*) // XOMA I, Собори Єпархія у Львові 1640-1641 // *Еккліастика*. — Рим, 1980. — Т. 44. — С. 157.

⁷⁴ Церковна провінція — це група єпархій, які перебувають під авторитетом одного архієпископа чи митрополита.

⁷⁵ Деякі автори твердять, що тут не йде мова про єпископів-суфраганів, а про єпископів-влад'сторів чи єпископів-помічників. MADEY J., *Le patriarchat ukrainien: vers la reformation de l'Etat juridique ecclésiastique*. — Rome, 1971. — на С. 32 подан, що єпископ Макарій Гуцалівський (1540 р.), який носив титул Галача, Львова, Кам'янка, Сяктана, Рогатина, Турбова і всієї землі Русі і Поділля, виконав себе куріальним єпископом Митрополита Київського і Галицького.

робилося переходи якщо комуся з них надамо титул єпископства, подаю Найсвітл. і Найдостойн. Вашій Особи 22 владництва, що підлягали Київському митрополиту, з яких велика частина ще досі залишається в Московії, багато є зліквідованих. Через це я хотів би прийняти такий титул для суфрагана, як і для коад'ютора, які після відвідування наших єпископів, що через мене було сповнило і про яке в інших листах я написав до Найсвітл. і Найдостойн. Вашої Особи треба, щоб це обов'язково встановити. Список цих єпископств подаю цим листом»⁷⁶.

5. Єпископ-коад'ютор⁷⁷

Єпископ-коад'ютор — це єпископ-помічник з правом наслідства на престол цілої єпархії, в якій він є коад'ютором. Носить титул частини єпархії, або єпархії, об'єднаної з тією, яку має очолити.

У Київській Церкві часів Руської держави коад'ютор не мав єпископських повноважень, ані права на наслідство⁷⁸. Переважно він був архимандритом. Через деякий час слово «єпископ-коад'ютор» заступив термін «куріальний єпископ»⁷⁹.

Після Берестейської унії 1596 р. коад'ютор стає допоміжним єпископом з правом успадкування престолу єпархії, в якій він був коад'ютором⁸⁰. Першим єпископом-коад'ютором у Київській Церкві, очевидно, був майбутній мученик Йосафат Кунцевич, номінований єпископом полоцьким Йосифом Рутським у 1617 р.

Коли Рутський, будучи єпископом Володимирським і архієпископом Галицьким, став наслідником архієпископа-митрополита Іпатія Потія, Володимирський престол, автоматично посів Яків Мороховський, згідно з правом наслідства.

Але вже в 1619 р. зафіксовано обмеження цього права. Кардинал, державний секретар Римської апостольської столиці Каффареллі-Борзеє пише нунцієві в Польщі:

⁷⁶ ЕМ. — Т. 1. — С. 83.

⁷⁷ Тут він мова про коад'ютора єпархіального єпископа, якого треба відрізнити від коад'ютора Митрополита.

⁷⁸ У 1261 р. архимандрит Іпатій був номінований єпископ-коад'ютором Кирака Ростовського на згоду самого Кирака (1249-1281). Лише після смерті Кирака Іпатія висвячено на єпископа. Див.: *Полное Собрание Русских Летописей* — Санкт-Петербург, 1848. — Т. 1. — С. 203-204; *Памятники древне-русского Канонического Права // Русская историческая библиотека издаваемая Императорским архиепископическим синодом* / Выд. А. С. ПАВЛОВЪ; Выд. 2. — Санкт-Петербург, 1908. — Т. VI. Окремий розділ з даної тематики знаходиться у: *Losoví F., De Metropolitanis Kievanis Potestate (988-1296)* / Выд. 2. — Москва, 1962. — Т. 13. — С. 69-73.

⁷⁹ АНЮЗР. — Т. II. — С. 68; ТУРГЕНЕВЪ А. И., *Supplementum ad historica Russiae monumenta*. — Petropoli, 1848. — С. 472-473.

⁸⁰ STASIV, *Metropoli Kievanis*. — С. 213.

«Владика Київський не має влади створювати суфраганів (помічників), ні коад'юторів, обмежуючись владою, яку він отримав від папи Климента VIII, лише до єпископів»⁸¹.

Архiepіскоп-митрополит Гавриїл Коленда, маючи намір номінувати єпископа, мусив спочатку вислухати думку Риму, який дав позитивну відповідь:

«Однак легкі з трудом вірили, що митрополит має владу це робити, чи принаймні вибрати на коад'ютора єпископа, висновок був для нашого світлого папства, що, незважаючи на дослідження, розпочате цією священною Конгрегацією, нехай відбудеться вибір коад'ютора у спосіб і за владою, що законно належить митрополиту...»⁸².

Таким чином, наприклад, у 1736 р. архiepіскоп-митрополит Атаназій Шептицький особисто номінує Онуфрія Шумлянського, єпископа Самбірського, коад'ютора Перемиського⁸³.

У 1748 р., в часі понтифікату Бенедикта XIV Римський престол вирішив позбавити цього права архiepіскопа-митрополита Київського, і з цього часу вакантні осідки обіймалися безпосередньо з Риму через номінацію коад'ютора (з правом наслідства), незважаючи на 6 канон Сардинійського собору для архiepіскопів⁸⁴ і канони соборів I – Нікейського (6), Антіохійського (19), IV – Халкедонського (28), і VIII – Царгородського (22) для єпископів. Таким чином, навіть власні зобов'язання в декретах папів Климента VIII і Пія VII не були дотримані⁸⁵.

⁸¹ Testi di detto papa. – С. 175.

⁸² Archivio S. Congregazione de Propaganda Fide. – Lett. (ad Alex. Jacov.) – Vol. 56. – F. 3 (ad Card. Barberini) // STASIW, *Metropoli Halicemica* – С. 214.

⁸³ APF. – *Scrittura riferita nelle Congregazioni Generali*. – Vol. 870. – F. 390 v. // STASIW, *Metropoli Halicemica*. – С. 215.

⁸⁴ МИЛАШ Н., *Правна проповідь Церкви за тисячоліттями*. – Санкт-Петербург, 1912. – Т. 2. – С. 126.

⁸⁵ Testi di detto papa. – С. 175-176. Щодо питання про митрополітні та коад'юторські права пор.: STASIW, *Metropoli Halicemica*. – С. 213-216. Після Кабринського вироку, правдоподібно, у вересні 1628 р., архiepіскоп-митрополит Київський дав сам про себе наступний висновок, висловлений на єпископа Галицького та коад'ютора Кабаського митрополита Рафаїла Корсака.

Сам Йосиф Рутський номінований єпископом Галицьким, коад'ютором митрополита Кабаського, був був-вони уясті Риму. Це викликало незадоволення Римського апостольського престолу. Від молоді Конгрегації Пошереження Віри кунції у Варшаві Лавчелотті вступило вказівку: «...відносно справи коад'юторства отця Рафаїла Корсака, про що не вказано, що не є необхідно робити щось інше для поладження справи з причини, що Його Святість і канони вказували наполегливо, що для встановлення коад'юторства з наступним наслідством, треба в кожному випадку звертатися до Риму, згідно з єдиним вказаним декретом *Sac. sacrat.* с. 16, однак бажають, щоб Його Величність, оскільки король має своє зобов'язання, погодився серйозно з митрополитом та коад'ютором, щоб для цього звернувся до апостольського прачетання до Риму, щоб Його Блаженство, після того, як буде поставлена ця справа на Зібранні, доручить вислати булла через курія, без якої не втрет з боку митрополита, ні коад'ютора. Справа мала для Його Святості,

14 січня 1755 р. папа Бенедикт XIV номінує єпископа Холмського Філіпа Володковича на коад'ютора з майбутнім наслідством архієпископа Київського і Галицького⁸⁶. 18 грудня 1762 р. папа Климентій XIII номінує єпископа Львівського Лазаря Шептицького на коад'ютора з майбутнім наслідством архієпископа Київського і Галицького⁸⁷.

У наступні десятиліття римські номінації на коад'ютора з правом наслідства не припинялися. Ось кілька прикладів: у 1770 р. Христофор Іларій Шембек був номінований титулярним єпископом Уранополя, коад'ютором Полоцьким⁸⁸. У 1781 р. папа Пій VI призначає єпископа Пінського і Турівського Гедона Горбачького коад'ютором з майбутнім наслідством архієпископа Київського і Галицького⁸⁹. 30 березня 1784 р. той же папа номінує Михайла Стадницького постійним єпископом-коад'ютором Луцьким і Острозьким без права відкликання⁹⁰. 11 квітня 1785 р. Пій VI призначає Холмського єпископа Теодозія Ростопького на коад'ютора з майбутнім наслідством архієпископа Київського і Галицького⁹¹. 24 квітня 1787 р. римський понтифік номінує Йосафата Булгака на постійного єпископа-коад'ютора Пінського і Турівського без права відкликання, з титулом Турівський⁹². 26 серпня 1791 р. папа призначає Арсенія Гловинського

особам йому даність, що коад'ютор канонічно не може належати до єпархії Київської Церкви без такого призначення, і що в кожному разі треба залучити це право на Апостольським Престолом щоб тільки він призначив коад'юторства в катедра, особливо метрополітні і з майбутнім наслідством, згідно з вищезгаданим декретом» (MUN. – T. 9-10. – С. 389-390).

Архієпископ Рутський відповів Іларію 12 травня 1637 р. (EM. – T. 1. – С. 192.): «Таким чином, з нашої сторони це буде, якщо за Галицьку спору буде піднято. Бо коли нам був даний привілей від Священного Апостольського Престолу, щоб усі єпископи вислухували архієпископа без жодного пільгового затвердження, і в сам, як годиться, з майбутнім наслідством був Галицьким єпископом, без того, щоб в жодних папських підтверджувальних листах не мав аж до смерті його попередника, тож якщо ця практика залишиться незмінною, [то щоб] якась нова практика нам не була нав'язана. Отже, Рутський був вибраний на коад'ютора з майбутнім наслідством Київського метрополіта і висвячений на єпископа Галицького в 1612 р. без спеціальної згоди Риму» (MUN. – T. 1. – С. 307).

Новаважко на те, що в кожному разі треба залучити це право на Апостольським Престолом, 9 березня 1631 р. була прислана була про призначення на коад'ютора метрополіта Київського і Галицького з правами наслідства Рафаїла Корсака, що він був єпископом Галицьким [висвячений після Кабринського синоду 1628 р.] (DPR. – T. 1. – С. 478-481; LN. – T. 1. – С. 51, 62; 86; LPF. – T. 1. – С. 107).

⁸⁶ DPR. – T. 2. – С. 151-152.

⁸⁷ DPR. – T. 2. – С. 179-181.

⁸⁸ Дня: *Exaltatione Sanctae Agathe*. – Warszawa, 1868. – T. 3. – С. 666.

⁸⁹ DPR. – T. 2. – С. 261-262.

⁹⁰ DPR. – T. 2. – С. 267-268.

⁹¹ DPR. – T. 2. – С. 272-273.

⁹² DPR. – T. 2. – С. 280.

єпископом-коад'ютором Володимирським і Берестейським без права відкликання, з титулом Берестейський⁹³.

Давнє право архієпископів-митрополитів Київської Церкви номінувати «ласним авторитетом» єпископів-коад'юторів, у згоді з місцевим єпископом, було повернене в 1807 р., під часі відновлення Галицької митрополії⁹⁴.

6. Титулярний єпископ

А. Єпископи без церковної юрисдикції, яку вони мали раніше

Титулярні єпископи – це владико, які зі своїм єпископським свяченням отримали повноваження висвячувати, навчати й керувати, але які, проте, позбавлені конкретної юрисдикції, при'язаної до певної єпархії, навіть якщо вони мали її раніше.

9 січня 1629 р. архієпископ-митрополит Київський і всієї Русі Йосиф Рутський просить у Конгрегації Попирення Віри, від імені своєї Церкви, надати сан титулярного архієпископа Мелетію Смотрицькому⁹⁵.

«Я так поставив, щоб було затверджено Вашою Святістю через Найсвітліше і Найдостойніше Ваше Правління і також прошу, щоб титул Галицький, котрий тепер вживає мій коад'ютор Рафаєл, був даний тому ж, оскільки той престол був архієпископським від давніх часів, перед тим, як був приєднаний до Київського Архієпископства титул Галицького архієпископа, а Галичина затримала ім'я єпископа і тепер має єпископа-єпископатика, нехай має Мелетій титул архієпископства Галицького, нехай подбають про якийсь титул у землях невірних для мого коад'ютора, або якщо це не сподобається, отже, нехай буде дано Мелетію титул якогось вільного архієпископату, щоб той не радів у скармі з титулу архієпископа з нижчими умовами, нехай здійсниться через навернення на католицьку віру...»

У Київській Церкві першим єпископом «у землях невірних» (сьогодні називається титулярним) призначено, отже, Мелетія Смотрицький. Спочатку він був православним архієпископом Полоцького (1620-1627), згодом перейшов на унію і втратив свій титул. Отримав титул митрополита провінції Єраполя в Сирії (Церкві Антіохійського патріархату) 5 червня 1631 р., згідно з буллою Урбана VIII⁹⁶.

⁹³ DPR. – T. 2. – S. 289-291.

⁹⁴ Див.: STASIW, *Mitropolika Galicyana* – S. 218.

⁹⁵ EM. – T. 1. – S. 225.

⁹⁶ DPR. – T. 1. – S. 482; LPP. – T. 1. – S. 106-107; ASCPT. – T. 1. – S. 28; EM. – T. 1. – S. 225, 245.

Б. Єпископи з обов'язками без юрисдикційної влади

Титулярними можуть бути також єпископи, які в Церкві виконують або виконували обов'язки, не пов'язані з частиною Божого народу, довіреною їм іній душпастирській опіці. Як приклад, наведемо факт, що 27 березня 1865 р. папа Пій IX номінує Йосифа Сембретовича титулярним архієпископом Назіанзіна, з повноваженням ординарія (святителя) для грецького обряду у Римі⁹⁷.

В. Єпископи з владою юрисдикції від імені єпископа Риму

Титулярними можуть бути єпископи, які виконують владу юрисдикції над євхаристією чи адміністрацією від імені Римського престолу.

Ось кілька прикладів номінацій такого роду титулярного єпископа. 5 листопада 1689 р. папа Олександр VIII номінує Йосифа де Камеліса титулярним єпископом Севастополя Тракійського і апостольським вікарієм Мукачева⁹⁸. 21 липня 1710 р. папа Климентій XI призначає Прокопія Филіповича титулярним єпископом Бодони (Бодонським) і адміністратором Мукачева⁹⁹. 20 травня 1735 р. папа Климентій XII номінує апостольським вікарієм Мукачева Симеона Ольшавського, титулярного єпископа Пелли¹⁰⁰. 12 вересня 1738 р. папа Климентій XII призначає апостольським вікарієм Мукачева Гавриїла Блашовського, титулярного єпископа Агне (Агнеського)¹⁰¹. 5 вересня 1743 р. папа Бенедикт XIV номінує Михайла (Мануїла) Ольшавського титулярним єпископом Росени і апостольським вікарієм Мукачева¹⁰². 30 вересня 1808 р. папа Пій VII призначає Михайла Брадача титулярним єпископом Борилея (Борилейським) і єпископом-помічником Мукачева¹⁰³.

Г. Єпископи-помічники

Титулярними можуть бути єпископи-помічники. Єпископ-помічник — це єпископ, що може управляти частиною території єпархії та заступати суфрагана чи архієпископа у виконанні єпископської влади, наскільки це йому дозволяє правлячий

⁹⁷ DPR. — Т. 2. — С. 411.

⁹⁸ DPR. — Т. 1. — С. 857-859.

⁹⁹ DPR. — Т. 2. — С. 18.

¹⁰⁰ DPR. — Т. 2. — С. 70-71.

¹⁰¹ DPR. — Т. 2. — С. 74.

¹⁰² DPR. — Т. 2. — С. 85-88.

¹⁰³ DPR. — Т. 2. — С. 123.

євладика. Зазвичай він посідає друге місце в єпархії і носить другий П титул А. Великий пише¹⁰⁴:

«В XVI-XVII ст. в Українській Церкві не зустрічаються єпископи-помічники, які б не мали своєї єпархії. Щойно згодом і в виняткових обставинах митрополити почали давати єпископам помічників, що одержували, звичайно, як єпископський титул одну із злучених єпархій, наприклад, Вітебську – для помічника архієпископа Полоцького; Турівську – для помічника Печерського; Берестейську – для помічника Володимирського. Звичайно по смерті головного чи правлячого єпископа єпископ-помічник переходив на голову єпархії та ставав єпископом-наступником цілої злученої єпархії».

Але вони одночасно були і єпископами-коад'юторами, тобто з правом наслідства.

Єпископи-помічники римської номінації отримували титули місць, не пов'язаних з тисячолітньою традицією Київської Церкви. Проілюструємо це кількома прикладами: 15 липня 1841 р. папа Григорій XVI номінує Григорія Яхимовича титулярним архієпископом Помпеополя у Каліції і помічником Львівським¹⁰⁵. 28 лютого 1878 р. папа Лев XIII призначає Сильвестра Сембратовича титулярним єпископом Юліополя (руїни поблизу Наллігана в Туреччині) і помічником Львівським¹⁰⁶. 26 червня 1890 р. папа Лев XIII номінує Юліана Сас-Куїловського титулярним єпископом Гефесту (у гирлі ріки Багр-Сав-Ель-Мухарас в Єгипті) і помічником Перемиським¹⁰⁷.

IV. Висновки

В українській мові використовуються три терміни на означення єпископа: єпископ, архієрей і євладика. Єпископ є членом Божого народу, який отримав дар Святого Духа через апостольську сукцесію, в рамках церковної традиції, щоб виконувати особливу службу пастиря Божого народу, зібраного в місцевій Церкві. У Церкві Святий Дух є початком організації, і Він керує Божим народом за посередництвом єпископа, поставленого для нього як виконавця Його волі. Єпископ виконує службу освячення, навчання й управління, реалізацію яких неможливо уявити без сопричастя всіх Церков. Колегіальність втілюється шляхом реалізації влади любові єпископа через примат, виявом

¹⁰⁴ ВЕЛИКИЙ, *Листви*. – Т. 4. – С. 180.

¹⁰⁵ DPR. – Т. 1. – С. 566.

¹⁰⁶ DPR. – Т. 2. – С. 433-434.

¹⁰⁷ DPR. – Т. 1. – С. 470-471.

якого є єпископ «першого престолу» – символ колегіальності. У Київській Церкві владики є правдивими пастирями і не підпорядковуються латинським єпископам. У цій Церкві, де «перший престол» займає Київ, єпископи різняться між собою посадою й відповідальністю, яка на них покладена: архієпископ-митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, єкзарх всієї Русі, прототроній, суфраган, коад'ютор, помічник і титулярний єпископ.

Владика-первосвященник благословляє

Фрагмент з ікони «Св. Миколай з житієм». Кінець XVI - початок XVII ст., походить із села Рихтичі.

РОЗДІЛ III

ВИБІР І НОМІНАЦІЯ ЄПІСКОПА В ІСТОРИЧНО-ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТАХ ОБ'ЄДНАНОЇ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

I. Вступ

Канонічні джерела часів Київської держави XI-XIII ст. вказували, що призначення нового єпископа відбувається шляхом виборів на синоді за участі всіх єпископів митрополії¹. Висвячувати його мав митрополит.

Але насправді в цей час єпископи вибиралися не синодом, а самим митрополитом, переважно за згодою князя. Ініціатива виходила з обидвох сторін. Князь Київський мав вплив на номінацію єпископів навіть в інших руських князівствах. Траплялися випадки, коли єпископ, номінований митрополитом, був відкинений місцевим князем під приводом того, що єпископ має бути вибраний Богом, князем і народом. Таким чином, на практиці, у вибір кандидата втручалися як митрополит, так і місцевий князь; митрополит не міг діяти без князя. Однак прості миряни відігравали лише формальну роль².

У XIV ст., згідно з *Уставом Теодосія*, при поставленні на єпископа дотримувались давніх канонів³. Митрополит скликав синод для вибору трьох кандидатів, призначав одного з них, номінував і висвячував єпископом даного місця.

У наступні століття бачимо втручання світських правителів — литовсько-руських, польських, російських, австрійських — у номінацію єпископів Київської Церкви. Наприклад, архієпископ-митрополит Київський Йона Глезно був вибраний руськими

¹ Наприклад, 4-й канон Сардинського Собору для архієпископів та канони Соборів I (8-8), Ам. (19-8), IV (28-8) і VIII (22-8) для єпископів.

² Див.: ГРУШЕВСЬКИЙ, *Амерія*. — Нью-Йорк, 1954. — Т. 3. — С. 280-281. Про те, як відбувалися ці номінації в Київській митрополії до 1299 рр., див.: LOZOVET, — С. 49-58; див. також: СОНЕВИЦЬКИЙ, — С. 43-49.

³ *Устав Теодосія* — *Правила митрополита Теодосія*. Цю практику підтверджують інші джерела. Напр., *Літописний Актаріон про вибір єпископів на Русі в XIV ст.*, глава I, КОМА в *Бюллетені*. — Ряз, 1973. — Т. 34. — С. 199-203. Згодом ця практика була закріплена в т. зв. *Київському Заповіті* 1423 р. Пор.: ГРУШЕВСЬКИЙ, *Амерія*. — Т. 3. — С. 281-282.

князями у Великому князівстві Литовському близько 1490 р., після смерті архієпископа-митрополита Симеона⁴.

Але з часом набула поширення інша формула встановлення єпископа — у зборі єпископів і шляхти, що однак, надовго не утвердилася.

Духовні хліби⁵ все частіше роздавали польський король і великий князь литовський⁶. Митрополит обмежувався лише до висвячення номінованого єпископа. Номінації з боку світської влади принесли багато зловживань. Віленський синод 1509 р. звернув увагу на те, що ще за життя місцевого єпископа інші особи купували й приласніювали собі його престол, — без згоди архієпископа-митрополита і єпископів, оминаючи вибір церковної спільноти. Синод намагався протиставитись цьому надужиттю, але безрезультатно.

Підтвердженням цього є документ з 1467 р. У ньому засвідчується номінація Перемиського єпископа Йони Бірешького, мирянина, за військові заслуги⁷. З початку XVI ст. зустрічається багато інших документів про єпископські номінації з боку польського короля. Незважаючи на втручання з боку світської влади, літургійні тексти хіротонії залишаються незмінними⁸.

Польські королі, на основі привілею, наданого Римським апостольським престолом, та згідно з патрональним правом, мали владу номінувати єпископів⁹. Після відновлення Берестейської унії в єпископських номінаціях брали участь дві особи — архієпископ-митрополит і король. Архієпископ-митрополит з єпископами представляли чотирьох кандидатів, з яких король вибирав одного; митрополит затверджував такий вибір і висвячував номінованого на єпископа визначеного місця.

Це було дійсне затвердження, яке могло й не відбутися, тому втрачалася й вагомість королівської номінації:

«Отець Тромбетті, ...повідомляє, що отець Філіппович, незважаючи на те, що монсеньяором нуницью йому було сповіщено королівську номінацію до Церкви ..Полоцька, однак залишається в стані простого

⁴ Див.: ЛОЦЬКИЙ. — С. 192.

⁵ Див.: Сімеон.

⁶ Пор.: ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. — Т. 3. — С. 401.

⁷ СОНЕВИЦЬКИЙ. — С. 44.

⁸ Текст Теогностія єпископа у Архієпископстві Київській митрополії св. положення XIV століття / Собр. А. С. ПЕТРУШЕВИЧЪ (Отцы св. «Богословского Вестника»). — Львов, 1901. Найновий відає 1585 р. в Луцькій старій за Карала Терлицького. Хоч насправді вибори на єпископа більше не відбувалися, в текстці правили в церковній заложеної такій, який вони мали бути. Але можна також віднайти текст без форми покликання виборів, як це видно в Симеоні руск. синод. *Сімеоні*. — Вид. II. — Т. 3. — С. 186. Пор.: ГРУШЕВСЬКИЙ, *Історія*. — Т. 3. — С. 401, прим. 1.

⁹ STASZY, *Mitropolia Polonica* — С. 208.

монаха.. тому що монсеньєр митрополит проти його підвищення.. був у Вашої Ексцеленції, щоб підтримати його підвищення, доручити монсеньєру кувачю передати йому королівську номінацію до названої Церкви.»¹⁰

Приблизно такою ж була практика в Австрії, де єпископа номінував Імператор і зпробував архієпископ-митрополит¹¹.

Після цього короткого огляду історії єпископського поставлення в Київській Церкві перейдемо до розгляду процедури вибору єпископа. Особливу увагу звернемо на повноваження церковної влади в різні періоди, що намагалася викоринити практику роздачі так званих привілеїв («духовних хлібів»), відмінну в державах, на території яких знаходилася Київська митрополія. Щоб краще зрозуміти весь складний механізм єпископського поставлення в Київській Церкві, виокремимо такі складові цього процесу:

1. Смерть, демісія, або суспензія правлячого єпископа.
2. Єпархія стає вакантною.
3. Архієпископ-митрополит про це поінформований.
4. Архієпископ-митрополит скликає виборчий синод.
5. Синод збирається.
6. Архієпископ-митрополит відкриває синод і відходить.
7. Синод проводить інформативний процес і вибирає трьох відповідних кандидатів на вакантний єпископський престол.
8. Архієпископ-митрополит отримує від синоду обрану трійку і номінує одного з кандидатів.
9. Відбувається сповіщення, або оголошення.
10. Обряд цілування.
11. Чин і правило малого входу.
12. Чин висвячення.
13. Чин інтронізації.
14. Прийом у колегію єпископів.

Отже, спробуємо простежити різні складові вибору кандидата і його встановлення єпископом визначеного міста під двома оглядами. Опираючись на акти синодів, головнио на *Уставі Тевтоста*, відшукаємо практичне підтвердження інших способів єпископського поставлення в історичному вимірі.

Треба наголосити, що *Устав Тевтоста* є канонічним та літургічним документом. Його можна знайти як у канонічних, так і в літургічних збірниках. Він містить багато літургічних частин,

¹⁰ ASCPF. – Т. 3. – С. 149.

¹¹ Див.: БАЧИНСЬКИЙ. – С. 183; ШЕПТИЦЬКИЙ. *О церковном в. Львовском.* С. 34.

оскільки на Сході немає дуже чіткого розривлення між канонічним та літургичним складовими.

II. Єпархія стає вакантною

1. Вступ

Лише у випадку вакантної єпархії компетентна влада може подбати про нового керуючого єпископа. Єпархія стає звільненою за різних обставин. Ними можуть бути: смерть, демісія або суспензія ієрарха.

2. Смерть місцевого єпископа

Берестейський синод 1591 р. щодо смерті єпархіального владики говорить:

«Коли якийсь єпископ зійде з цієї землі, крілошани названої єпархії, протопресвітери і інші, за королівськими привілеями, взявши церковні добра під адміністрацію при можливості якнайшвидше, повинні повідомити архієпископа-митрополита про смерть свого єпископа.

Треба діяти в той сам спосіб у випадку смерті архієпископа-митрополита Київського Але в цьому випадку крілошани повинні повідомити прототронія єпископа Володимирського і Берестейського, і він... повідомить єпископа»¹².

3. Висновок

Оскільки єпископ є учасником і протагоністом у двох життєвих вимірах своєї Церкви, Вселенської через помісність і місцевої, його відхід призводить до зміни структур на єпархіальному рівні (вибір одного або двох адміністраторів) і на рівні Вселенської Церкви, що діє в помісній (зкликання колеги єпископів, яким є синод)¹³.

¹² Берестейський синод 1591 р. – Кан. і. ЖУКОВИЧЪ, Преставл. соборъ 1591 р. – С. 45-71. Див. також стр. 122-124 цієї праці.

¹³ Використовується також термін «Вселенська в окремішності», щоб наголосити на тому, що в помісній церкві (самостійній чи автокефальній) зі зкликанням колеги єпископів об'єднується вся Вселенська Церква, і рішення цієї колеги стає дієвим рішенням усієї колеги єпископів на чолі з першим із апостолів, який дає апостольському місцю вірному, – новому членові колеги.

III. Скликання синоду

1. Вступ

На Сході, Голова помісної Церкви відіграє визначальну роль, але не автократичну. У кожному важливому питанні він мусить скликати всіх єпископів і разом з ними розв'язувати актуальні проблеми.

2. Обов'язкова участь єпископів

Ось що говорить про це *Устав Тевноста*:

«Митрополит скликає всіх підлеглих йому єпископів у межах своєї митрополії. Ті з них, що не можуть прийти на такі вибори у вказані місце і день, чи з причини поважної хвороби, чи з іншої поважної необхідності, яку повинні знати всі люди, негайно пишуть грамоту, власноручно написану, у якій буде подано, що вони приймають все те, що зробить синод, або ж кого зібрані боголюбиві єпископи оберуть кандидатом на свячення, то і він буде притримуватися того ж вибору, та не відділятиметься від своїх братів у всьому, що вони вирішать за традицією святих Апостолів і богоносних Отців».

Але якщо хтось, без поважної хвороби чи якоїсь іншої необхідності, як сказано, залишиться і не прийде на ці вибори, і не послухається свого настоятеля, і відділиться від братів, і авелодіє ним диявольська гордість, і впаде в яму непослуху чи увійде в змову з князями і іншими властями, той відділяється від власних обітів, даних на своїх свяченнях, того божественні правила і закони Божі! Церкви позбавляють честі та сану єпископа і він буде вигнаним з числа і збору єпископів, тому що сам відділяється від них»¹⁴.

3. Повідомлення єпископів

Через майже два століття Берестейський синод передбачив що ж синодальну процедуру у випадку смерті єпархіального єпископа:

«Митрополит повинен негайно повідомити офіційним документом єпископів про смерть покійного єпископа і написати їм, щоб прибули до Береста в часі, вказаному в офіційному документі»¹⁵.

4. Висновок

Після смерті єпископа архієпископ-митрополит зобов'язаний скликати всіх єпископів на елекційний синод для вибору нового

¹⁴ Київський Євangelіон 1425 р. // МАРУСИН. – С. 31-32.

¹⁵ Берестейський синод 1501 р. // ЖУКОВИЧЬ, Берестейск Собрать 1591. – С. 43-71.

кандидата. З іншого боку, жоден єпископ, без поважної на те причини, не може самоусунутися від участі в цьому важливому елементі колегіального життя своєї Церкви.

IV. Інформативний процес

1. Вступ

Інформативний процес – це пошук кандидатів до єпископату та перевірка їхніх чеснот, що виконується різними органами.

2. Інформативний процес, здійснений синодом

Устав Теогностя так описує інформативний процес, організований синодом:

«Так нехай буде Єпископи повинні завжди збиратися в місці, де перебуває митрополит. Скликає їх до себе, і сидючи сам з ними, і також з кращими своїми крилошанами, доповідає їм про вакантну спадію. Тому що необхідно вибрати єпископа, щоб був гідним і відповідним для цього обов'язку. І попередивши їх, давши вказівки і поблагословивши, відпускає їх. Вони вставють, вклоняються йому і виходять.

Йдуть до означеного місця, в якийсь притвор чи церковний приділ, а з ними книгохранитель чи хтось із вищого духовенства, і секретар митрополита з ними, і там, ставши перед іконою Христа, єпископ найвищого ступеня бере епітрахиль, маючи у правій руці кадильницю з ладаном всередині і кадить ікону Спасителя та інших Святих, потім єпископа, які стоять з правого боку, потім також з лівого боку, і вкільці знову ікону Спасителя, і починає так: *Благословенний Бог наш. Начало обичає і тропарі: Натой буде благословенний Христос Бог наш, а віртак Слава і мні: Коли зійшов, змішав ти людю. Потім єпископ читає ектезію посліденого благання, з молитвами за митрополита, за князя і за всіх благовірних князів наших і закінчує цей короткий молебень відпустом: Бачиши людю солєні.*

І після молитви збираються самі єпископи, як було написано вище. І книгохранитель чи один з вищих і старших кліриків митрополита, вірний секретар, і ніхто інший не може тут бути, ані десь поблизу, щоб не слухати того, що говориться. І знову перший єпископ починає говорити, чи де хто знає достойного на таке місце, потім також і другий так продовжує, потім і всі єпископи за порядком, багато про це сказавши і ном'янувши багатьох, із всіх названих вони вибирають найкращих¹⁸.

¹⁸ Київський Євangelіон 1423 р. // МАРУСИН. – С. 31-32.

3. Інформативний процес, здійснений архієпископом-митрополитом

Нунцій Джованні Андреа Аркетті подає нам відомості про інформативний процес, виконаний архієпископом-митрополитом:

«Бо перед тим, як польські королі номінували на ті єпископства, були представлені митрополиту Русі; митрополит проводив процес щодо якостей номінованих...»¹⁷.

Порівняно недавно інформативний процес також виконувався митрополитом. У 1904 р. митрополит Андрей Шептицький пояснює в пастирському листі, що він під час канонічного процесу переконався в мудрості, вірі і якостях священника Хомишина та «владю, даною Апостольським престолом Галицьким митрополитам, про що свідчить Львівський синод...», номінує його єпископом Станіславської єпархії¹⁸.

4. Інформативний процес, здійснений делегатом архієпископа-митрополита

Архієпископ-митрополит не зобов'язаний особисто проводити інформативний процес і може делегувати для цього інших єпископів¹⁹.

Завершивши інформативний процес, архієпископ-митрополит висилає посланця благочестити номінованому та висвячує його. Як побачимо далі, хоч архієпископ-митрополит сам номінує майбутнього єпископа, така номінація відбувається завжди як вибір з трійки кандидатів, поданої синодом, скликаним і поблагословленим митрополитом для визначеної катедри. У разі, коли архієпископ-митрополит номінує і висвячує на єпископа кандидата без участі синоду, цей акт може розцінюватися як зловживання владою.

5. Інформативний процес, здійснений Римом

Дуже часто інформативний процес проводився від імені Римського єпископа. У листі від 5 травня 1614 р. нунцій Леліо Руїні, єпископ Баняреї, подає звіт до Риму про інформативний процес щодо чеснот архієпископа-митрополита Й. В. Рутського. З того документа можна дізнатися, як визначаються в

¹⁷ APP. – Scritture riferite nel Congresso Moscovia, Polonia, Rusini. – Vol. 14. – F. 152 v. (Litt. Nunci de 7 Augusti 1780); STASIW, *Metropolia Krakowska* – S. 311.

¹⁸ ШЕПТИЦЬКИЙ, *О посланстві в Хомишина*. – С. 3-4.

¹⁹ ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С., *Синоды Галицко-Русской Митрополии со 1700 до конца Августа 1772 года* – Львов, 1887. – Ч. 1. – Т. 2. – С. 6, 34.

інформативному процесі необхідні якості кандидата до єпископату:

«Про особу номіната маю найкращі вісті. Він має 40 літ життя, шляхетного походження; студіював у Римі в Грецькій Колегії та є добрим теологом і знавцем грецької мови. А щодо праведності життя, завжди був найкращих обичаїв і великої побожності. І зі свого родового маєтку щедро обдарував Церкву, що дуже рідко являється в такі часи. Дуже прихильний до цієї унії і сприяє їй всіма своїми силами. Думаю, що немає особи, що була б більше відповідною для цієї митрополії. Він трохи короткозорий, і кажуть, що причина цього – довге навчання та суворість життя, яке він згідно з грецькою дисципліною»²⁰.

6. Інформативний процес, здійснений світськими правителями

Багаторазово розслідування відбувалося і з боку світської влади. Це відображено переважно в королівських номінаціях та інших документах, де не так зверталось увагу на побожність і знання, як на важелі впливу, якими володів кандидат на номінацію²¹.

7. Висновок

Інформативний процес проводиться тим, хто вибирає кандидата до єпископства. На питання, який орган звичайно має провадити інформативний процес, можна відповісти, що це інституція, яка легітимно вибирає єпископа. Далі ми з'ясуємо необхідні якості, яких дошукувались в інформативному процесі.

V. Якості, необхідні кандидатам на єпископа

1. Вступ

Як на кожне відповідальне місце в світському суспільстві від особи вимагають особливих якостей, так і в Церкві Христовій єпископи вибираються згідно з прикметними рисами, встановленими лише Церквою.

2. Підність і побожність

Одними з найважливіших якостей для єпископського сану є підність і побожність. Різні синоди про це говорять так:

²⁰ ІМА. – Т. 2. – С. 106-107. Іншої української переклад подано у: БЕЛИКІЙ, Лисавсь. – Т. 4. – С. 217. Хоч він він був митрополитом за прямим урядованням, Рим завжди Руського як номінаційного кандидата в обслуванні римського патріарха.

²¹ СОНЕВИЦЬКИЙ. – С. 44-48. Див. також стор. 142 цієї праці.

«Зібравшись разом, виберуть для вакантної спарії чотирьох відданих та гідних кандидатів на цю гідність, відців або неодружених, чи навіть гідних людей з духовенства...»²²

«Потрібно багато часу для перевірки тих, що мають бути піднесені на святу єпископську достоїнність, і щоб вони могли замислитись серйозно над важливістю тягару, перед яким мають страх навіть Ангельські плечі...»²³

3. Обряд

Питання обряду кандидата також важливе. Під час укладення Берестейської унії єпископи постановили, що митрополіти, єпископські та інші гідності в Київській Церкві не мали б надаватися людям неруської «нації і віри»²⁴. Зрештою, природно, що голова християнської спільноти, репрезентуючи єдиний обряд, є сповідником того обряду²⁵.

4. Вік

Що стосується віку кандидата на єпископа, то Київський Екхологіон 1426 р. зауважує, що кандидат до єпископату повинен мати принаймні 40 років²⁶.

5. Освіта

Берестейський синод 1595 р. однією з передумов вибору кандидата на єпископа визначає їхню освіту:

«По смерті будь-кого з тих достойників просимо, щоб ми могли вибрати чотирьох кандидатів, і одному з них, який буде відслідком, король надасть цю гідність. І це перш за все тому, щоб на ці посади ставити людей освічених і підхожих. Тому що їх Величність є іншого обряду, не може легко дізнатись, хто саме до

²² Берестейський синод 1591 р. – Кан. 1 // ЖУКОВИЧЪ, Брестский соборъ 1591. – С. 50.

²³ Закарпатський синод 1720 р. – С. 236.

²⁴ Берестейський синод 1595 р. – Кан. 10 // DUB. – С. 66.

²⁵ Воно однак не завжди так було, як наведено. Наприклад, Михайло Стадницький, який катедри в Кремені вступив до монастиря (1783 р.) Отців Василіан і через два місяці перейшов на руський обряд і став єпископом в Луцьку 1784 р. // ASCPF. – Т. 5. – Риз, 1955. – С. 125, 127. Другий приклад: Йосиф Горбачівський, який служив у латинському обряді 20 років, став висвяченням і єпископом Письмени. В 1793 р. він просить про повернення до римського обряду, бо не розумів руської мови і обряду // ASCPF. – Т. 5. – С. 187.

²⁶ Памятники древне-русского Канонического Права // Русская историческая библиотека, издаваемая Императорским ориентальным обществом / Собр. А. С. ПАВЛОВ. Вид. 2. – Санкт-Петербург, 1908 – Т. VI. – С. 481. Пор.: МАРУСИН. – С. 39. Факти вказують, що практика інакша ніж закон. Наприклад в 1679 р. Іван Висоцький став Переяславський єпископом, хоча лише 25 років. Так само в 1787 р. висвячено на Письменського коадьютора Йосифа Булгака, якому було 29 років // ASCPF. – Т. 5. – С. 145.

того є гідний. Через це деколи ставалося, що такі посади надавалися простолюдям, які зазедве зміogli читати»²⁷.

До унії Київської Церкви з Римом було дуже мало кандидатів з вищою освітою. Після 1596 р. вибирали на єпископів людей з університетською освітою. Така тенденція йшла в ногу зі зростаючим культурним рівнем василіянського чернецтва у XVII ст. Чимало василіян мало змогу навчатися за кордоном у таких містах, як Рим, Відень, Прага, Оломоуц (Моравія), Браунсберг (Прусія), Вільно²⁸.

6. Миряни

В актах синодів знаходимо згадки про вибори мирян на кандидатів до єпископату:

«Оскільки в наших канонах маємо застережено, що як митрополит і єпископи, так і інші подібні достойники найперше вибиралися людьми духовного і мирського стану, просимо у Його Величності Короля мати пошану вибрати їх.

І якщо така гідність буде надана світській особі, вона буде змушена висвятитись в межах до трьох місяців під загрозою позбавлення гідності, згідно з постановами Гродненського сейму і статутами Владенної Пам'яті Найяснішого Короля Жигмонта Августа, підтвердженими Найяснішим теперішнім королем. Бо ще й зараз є дехто, що обіймає посаду від багатьох років, і ще не прийняв свячення, виправдовуючись якимись викятками. Просимо, щоб у майбутньому це не повторилось»²⁹.

Як ми бачимо, вибраний на єпископську гідність мирянин мав висвятитись до трьох місяців від часу номінації. Багато єпископів у XV-XVI ст. походили з мирян і були навіть одружені, тому більшість з них не брала участі в житті своєї Церкви. Чимало з них залишалися одруженими навіть після номінації, роками очікуючи на свячення, а це суперечило давнім канонам³⁰.

Замойський синод закриває вільний доступ мирянам до номінації на єпископську гідність, оскільки кандидат на таку посаду мусив бути схимо-ченцем-василіанином і перебувати в монастирі принаймні рік і шість тижнів³¹. Львівський синод

²⁷ Берестейський синод 1595 р. – Кан. 10 // DUB. – С. 69.

²⁸ ВЕЛИКИЙ, Лемко. – Т. 4. – С. 183.

²⁹ Берестейський синод 1595 р. – Кан. 10 // DUB. – С. 69.

³⁰ Трунавський собор (кан. 12 і 48) говорить, що жодній єпископу не може мати ранок від своєї дружини, яка, якщо розлучалась на об'ємну угоду, має піти в якийсь далекий монастир і користуватися матеріальною допомогою коллегіального чоловіка.

³¹ Замойський синод 1720 р. – Тет. VI // ASL. – С. 116; – Тет. 7. – Роз. 3. – № 2. // ADPL. – С. 119-120.

1891 р. недвозначно уточнює, що єпископи можуть вибиратися з білого духовенства в неодруженому стані і, очевидно, з чернецтва. Згідно з цим рішенням, номінація мирян на єпископську гідність стає неможливою.

7. Чернецтво

Новгородоцька капітула ченців-василіян 1617 р. постановила, що Чин повинен отримати в короля привілей, згідно з яким єпископами ставали лише ченш-василіани. У 1635 р. польський король Владислав IV зобов'язує архієпископа-митрополита номінувати єпископів лише з числа василіян. Ця практика була затверджена Замоївським синодом, який постановив³²:

«Святей Синод, належно думаючи про зрілість, якою за приписами святих канонів треба користуватися в пропонуванні до єпископату (Сардкійський собор, кан. 10; Царгородський IV, кан. 5; Латеранський III, кан. 3), рішив, що у майбутньому ніхто, ніби отримав би розрешення від Святого Престолу, не може бути єпископом, якщо не зложити монашеского ісповідей. Ніхто не може зложити такого ісповідання, хто перед тим не провів у стінах монастиря рік і шість тяжів монашого випробування за постановами і звичаями чину Св. Василія Великого»³³.

Згідно з апостольською конституцією Бенедикта XIII від 1728 р. «Cum vicat», василіянський чернець повинен отримати згоду своїх настоятелів, щоб стати єпископом³⁴. Однак така практика надовго не утвердилась. Бенедикт XIV скасовує декларацію свого попередника документом «Inclutum quidem» від 1753 р.³⁵ А потім австрійська імператриця Марія Тереза скасовує постанову Замоївського синоду і 20 жовтня 1779 р. номінує Петра Білявського, світського пресвітера, на єпископа Львівського³⁶.

Львівський синод 1891 р. більше не обмежує вибору кандидатів до єпископату лише ченцями-василіанами й розширює коло претендентів на все духовенство:

«Щодо якостей тих, що мають дивити єпископський тягар: хоч за законом греків це право надане лише особам, вибраним з монахів, то задля зміни обставин як чернецого, так і світського духовенства, Синод заявляє на основі розрешення з цього правля, принаймні мовчаного, даного митрополиту Спирidonу Литвинювичу, як і його

³² STASIW, *Metropola Halicziana*. – С. 208-209.

³³ Замоївський синод 1728 р. – С. 236.

³⁴ DPR. – Т. 2. – С. 58-59.

³⁵ Пор.: STASIW, *Metropola Halicziana*. – С. 210.

³⁶ STASIW, *Metropola Halicziana*. – С. 113-117; PELESZ. – Т. 2. – С. 438; СОНЕВИЦЬКИЙ. – С. 41, прим. 73.

наступникам, б. п. Пшем IX аж до сьогоднішнього дня, що відтепер можуть бути підвищені до єпископату також вибрані із світського духовенства, що перебувають в нежонатому стані, не просячи жодного ширшого розрешення»³⁷.

Але, згідно з латинським перекладом текстів синоду, вже не говориться про «нежонатий», а про «целібатний» стан, що не одне й теж³⁸.

Різниця між «целібатом» і «нежонатим» таки існує, бо до останнього поняття входять і категорія «вдівців». Але насправді синод вирішив, що кандидати можуть бути вибраними зі світського духовенства, втім целібатів або вдівців. Однак апостольський делегат у своєму звіті до Риму запропонував додати «*celibatus virtute fulgentes*», чи подібні слова. І справді, в апробованому латинському тексті ці зміни внесені.

Протягом XVII - першої половини XVIII ст. єпископами об'єднаної Київської Церкви були майже виключно ченці. Також коли номінувалася світська особа, вона мусила на певний час (не завжди визначений) увійти в монастир та прийняти чернечий стан, і лише після того могла бути висвяченою. Йшлося виключно про формальність, тому на практиці таке чернече життя часто тривало до кількох тижнів. Ця практика Східної Церкви виробилася під впливом того, що парохіальне духовенство було одружені. Целібатний священник зустрічався дуже рідко, а для вдівців існувало спеціальне законодавство помісних синодів³⁹.

8. Станове походження

У XVI-XVII ст. єпископ майже завжди вибирався з числа міщан або шляхти. Лише наприкінці XVIII ст. зустрічаються винятки з такого неписаного правила. Були навіть спроби узаконити цю практику з боку польського сейму. У суспільстві чітко визначеного станового поділу було майже неможливо особі нешляхетського походження отримати високу посаду в Церкві. Єпископ мусив мати сильну опору у вищих державних колах, щоб виконувати своє служіння⁴⁰.

³⁷ Львівський синод 1891 р. - Том 7. - Роз. 3. - № 2 // Чинність. - С. 195.

³⁸ *sanctio de gradu cleri masculibus in celibatus stato existentem* - Том 7. - Роз. 3. - № 2. // ADSL. - С. 119-120.

³⁹ ВЕЛИКИЙ, *Львівс.* - Т. 4. - С. 160. Замічений автор говорить про «спеціальне законодавство окремих синодів для священників-вдівців». Це цілком правдоподібно, що потребує додаткового уточнення.

⁴⁰ ВЕЛИКИЙ, *Львівс.* - Т. 4. - С. 181.

9. Якщо кандидат - священник чи мирянин - був одруженим Мирянин, одружений уперше, міг стати священником і єпископом. Однак це не стосувалося одружених удруге⁴¹.

10. Висновок

Підсумовуючи викладене, можемо з певністю стверджувати, що необхідними якостями для кандидата до єпископату у Київській Церкві були: гідність, побожність, руський обряд, висока освіченість, вік не менший ніж 40 років, celibat або вдовство. Про якості священства ми не знайшли даних. Такі вимоги, як чернецтво і шляхетність, вже не ставились.

VI. Вибір кандидатів-єпископів

1. Вступ

Щоразу, коли треба здійснити єпископське призначення, єпископська колегіальність є дуже вагомим. В цьому й наступному параграфі ми з'ясуємо вплив на вибір єпископа синоду помісної Церкви.

Після того, як з певних причин (смерть, демісія, суспензія) єпархія стає вакантною, про це повідомляють архієпископа-митрополита, який скликає синод. Митрополит інформує синод про стан єпархії за відсутності пастиря і, закликавши співбратів вибрати гідного кандидата, віддаляється. Після інформативного процесу синод переходить до вибору трійки кандидатів, яких представляє архієпископу-митрополиту.

2. Спосіб вибору єпископа⁴²:

«Книгохранитель наказує присутньому секретареві записати ті три імена, які єпископи вибрали, кожного з ієромонаха, за іменем; потім найстарший єпископ, що вищий від інших за ступенем, запечатує такого листа, і всі передають його книгохранителю, і кожний, вставши, Аде відпочивати. Книгохранитель несе і дає листа митрополитові і Аде собі. Він же, увійшовши у значне місце, де творить молитву, кладе запечатаного листа перед Іконою Спасителя чи перед Іконою Матері Божої, багато молиться, старанно і зі слезами, заклинаючи сам один; потім бере листа, відкриває, і так, прочитавши три імена, вибирає одного з них, кого хоче⁴³.

⁴¹ У 1588 р. митрополита Олексія Дніпрова віддалено від священнослужіння патріархом Єремією II, оскільки був одруженим удруге. Див.: ГРУШЕВСЬКИЙ, *Літопис* - Т. 3. - С. 353.

⁴² Див. Словко.

⁴³ Київський Євangelіст 1423 р. // МАРУСИН. - С. 31-32.

3. Документ про вибір синоду

На зборах єпископи пишуть імена трьох єромонахів, яких вони вибрали, і зазначають про це у листі:

«Року Індикта, місяця (назва), і число дня та назва, за величям блаженнішого (ім'я) митрополита Київського і всієї Русь, сілши, боголюбиві єпископи (імена), маючи зі собою волю і згоду боголюбивих єпископів руських, які не прийшли (імена), у всечасному соборному храмі Пречистої Богородиці, у місті (назва) Богом береженому, вибрали в найсвятіше єпископство, і пишуть імена трьох»⁴⁴.

Після акту вибору єпископа йде акт проголошення⁴⁵.

4. Зібрання самих єпископів

Щодо питання вибору кандидатів-єпископів для визначеного «престола», Берестейський синод 1591 р. говорить про чотирьох кандидатів:

«Зібравшись самі, разом виберуть для вакантної єпархії чотирьох вірних і достойних кандидатів на цю гідність, адляція або неодружених, або також достойних людей з духовенства...»⁴⁶.

5. Номінація без попереднього вибору синодом

У XVI ст. польські королі і великі князі литовські приласнали собі виключне право номінувати єпископів для вакантних єпархій⁴⁷. Архієпископи-митрополити Київські на різних синодах обороняли давнє право вибору кандидатів на єпископські катедри. Але в цьому часі виробилася така практика, що архієпископ-митрополит інформував короля про кандидатів, і остинній видавав єпископський привілей. На цій підставі архієпископ-митрополит номінував єпископа та висвячував його⁴⁸.

Але така практика не завжди визнавалася тогочасною світською владою:

«Якщо хтось, всупереч цьому наказу і постановам синоду, не будучи вибраним на кандидата, звернеться до короля і отримає

⁴⁴ Київський Євangelіон 1423 р. // БЕНЕШЕВИЧЬ. – С. 31.

⁴⁵ Див. Селець.

⁴⁶ Берестейський синод 1591 р. – Каз. 1 // ЖУКОВИЧЬ, Берестейський собор 1591. – С. 45-71.

⁴⁷ Пор.: Стор. 129-131 цієї праці.

⁴⁸ ВЕЛИКИЙ, *Литва*. – Т. 4. – С. 181-182.

єпископському гідність без відома і збору ієрархії, митрополит не має надавати гідність, ні висвячувати нікого, коли має би навіть офіційний документ для цього. І крижанин не має відпустити йому церковні добра і не має в жодному випадку викладати йому свою підлеглість, дотримуючись у всьому однієї постанови, під страхом виключення і усунення від гідності»⁴⁹.

Берестейський синод 1591 р. намагався перешкодити подальшому утвердженню права патронату польського короля. Однак насправді монарх і надалі номінував будь-кого на єпископські катедри, навіть мирян й інших осіб, які не мали нічого спільного з вірою Церкви. Синод, натомість, дещо упорядкував цю практику. Можна було вибирати кандидатів-мирян, вайців чи неодружених, без жодного церковного ступеня. Звичайно, були також кандидати із світського та монашого духовенства. Критерієм вибору мала завжди виступати побожність та гідність особи, а не звання, гроші, симпатія, хитрість чи соціальний стан. Крім того, синодальний критерій міцно утвердився, а де є єдність, завжди є сила. Єпископи спільно мали вибирати кандидатів, і більше ніхто до цього не допускався⁵⁰.

6. Передумовний період та вибір синоду

Напередодні укладення унії Київської Церкви з Римом єпископи підтвердили свої права вибирати нових кандидатів у єпископи на синоді. Ось що каже про це Берестейський синод:

«Оскільки в наших канонах маємо застереження, що як митрополит і єпископи, так і інші подібні достойники, найперше вибиралися людьми духовного і мирського стану, просимо Його Величності Король дати нам нову волю вибирати їх. Після смерті будь-кого з цих достойників просимо, щоб ми могли вибрати чотирьох кандидатів, і одному з них, найбільш відповідному, Його Величність Король дасть цю гідність»⁵¹.

7. Конституція «*Decret Romanum Pontificem*» і вибір єпископів

Папа Климентій VIII в апостольській конституції «*Decret Romanum Pontificem*» від 23 лютого 1596 р. визнавав владу архієпископа-митрополита Київського затверджувати вибір тих, які були належно номіновані єпископами-суффраганями:

⁴⁹ Берестейський синод 1591 р. – Кан. 1 // ЖУКОВИЧЬ, Врестейськ соборъ 1591. – С. 45-71.

⁵⁰ Пар.: Стр. 129-131 цієї праці.

⁵¹ Берестейський синод 1591 р. – Кан. 10 // DUB. – С. 68.

кандидата і ставить його на кінці єпископських сидінь у центрі. А кандидат тут стоїть, робить три глибокі поклони до митрополита і поступово наближається до нього. Він наближається до митрополита, що сидить і тримає в лівій руці посох⁶², з опущеною правою рукою, яка лежить на правому коліні, і він робить легкий поклін, цілує праве коліно⁶³ святителя і також руку, що спочиває на ньому, потім праву щоку; потім повертається до єпископів, спочатку тих, що справа, і вітається з ними поцілунок в уста, наближаючись від найстаршого до останнього, потім наближається до єпископів з лівого боку, робить те саме; і трохи відступаючи назад, знову робить поклін, як раніше. Його садять трохи нижче від єпископів, на окремому кріслі. А після цього одним з дяківів готується кація⁶⁴, тобто ручна кадильниця, і ладан; і несе її до святителя, який благословляє також ладан, і дяком кадить образ святої Ікони, яка там є, після того праве крило єпископа, потім ліве. Співацькі співають: *Пресосященному (ім'я) митрополиту Київському і всієї Руси млолоя літа*. Після того, вставши, кожен йде до себе.

Нехай буде відомо, що перший обряд, який проходить під час сповіщення, і також цілування, відбуваються перед Літургією, о другій годині дня⁶⁵.

4. Світська влада та єпископська номінація

Якщо Евхологіон митрополита Київського не говорить про світську владу, то Берестейський 1591 р. і Сокальський 1594 р. синоди згадують про неї. А Великий пише, що на практиці:

«...в кінці XV ст. і в XVI ст. польські королі та литовські великі князі здобули собі виключне право номінації на ці достоїнства, видаючи так звані королівські привілеї на владцтва. Київські митрополити на різних синодах обороняли давнє право вибору кандидатів на єпископські катедри. В цих часах загальною практикувалося, що митрополит завчасу повідомляв короля про кандидата, а цей видавав номінаційний привілей. На його основі митрополит настановляв єпископа та уділяв йому єпископських свічень»⁶⁶.

Король номінував єпископів з різних мотивів. Доходило до спадкового єпископату. У XVI ст. часом було два або три кандидати, номіновані королем, що сперечалися за єпархію навіть зі зброєю в руках⁶⁷. З цієї причини Берестейський синод 1591 р. залишає світській владі право лише затверджувати кандидатів:

⁶² Посох – пасторська палиця.

⁶³ Див. перші «справи колінок» у Соколю.

⁶⁴ Див. Соколю.

⁶⁵ Київський Евхологіон 1423 р. // МАРУСИН. – С. 33.

⁶⁶ У Холмі, наприклад, в 1543 р. єпископом став син дієчого владика Йосиф Соколовського, а 1566 р. – зять нового єпископа Закарї, а 1577 р. – син Закарї, Лев. Див.: ВЕЛИКИЙ, *Вісник*. – Т. 4. – С. 181-182.

⁶⁷ СОНЕВИЦЬКИЙ. – С. 48.

«...нехай попросять у короля дозволу, щоб їх затвердили та надали права. Треба продовжувати в той самий спосіб і при смерті архієпископа-митрополита Київського. Але в цьому випадку канонічн повинні повідомити прототроїля, єпископа Володимирського і Берестейського, і він, за вже описаним порядком, повідомить єпископів»⁶⁸.

Навіть за складних обставин Берестейський синод обороняє синодальні права щодо вибору кандидатів-єпископів. Однак вже через чотири роки інший синод, Сокальський, вже не дотримуючись синодальної постанови, вирішує:

«Після відходу з цієї землі кожного і будь-кого з нас, єпископів, ті, яким Його Величність король вирішить дати ці духовні престоли, нехай будуть висвячені за старою традицією митрополитом Київським...»⁶⁹.

5. Увійтий період та номінація єпископів

З формальним приєднанням Київської митрополії до Римської Церкви ситуація поступово змінюється. Як ми вже зазначали, Берестейський синод 1595 р. домагався у Римського престолу та польського короля права вільно вибирати власних достойників на кандидатів для вакантних єпископських осідків:

«І це перш за все тому, щоб на ці посади ставити людей освічених і підложих [...] Деколи ставалось, що такі посади надавались простодушн людям, які заледве змігли читати».

Єпископи погодилися вибирати чотирьох кандидатів, з яких один був би номінований королем і поставлений митрополитом:

«По грамоту на свячення єпископа нашого обряду нехай не вислають до Риму, але якщо Його Королівська Милість номінує єпископа, тоді митрополит чи архієпископ, по старому звичаю, повинен кожного з них висвячувати»⁷⁰.

Митрополити завжди мали значний вплив на номінації єпископів. Через те, що всі єпископи походили з чернечого стану, пошуки кандидатів не були утруднені:

⁶⁸ Берестейський синод 1591 р. // ЖУКОВИЧЬ, Брестский соборъ 1591. – С. 45-71.

⁶⁹ Сокальський синод 1594 р. – Кан. 8 // DUB. – С. 38.

⁷⁰ Берестейський синод 1595 р. – Кан. 10 // DUB. – С. 69. Була єпископською номінаціо на Перемишль-Самбірську єпархію єпископ митрополитом Ігнатієм Потоєм Атанасієм Крупецьким 20 червня 1610 р. опубліковано у АНЮОР. – № 40 – С. 84.

«Будучи також і самі ченцями та проживаючи якийсь час у монастирі, а згодом задержуючи за собою найвищий провід Василянського Чину, митрополити знали приблизно кандидатів, глинки і способних на цей високий уряд. З хвилиною, коли найвище настоятельство в Чині Василян перейшло до звичайних ченців, василянські протоархимандрити зі своєю Радою обстоювали право мати співвирішальний голос в номінації кандидатів на єпископство»⁷¹.

Знатні сім'ї, з яких походили ченці, будь-якими засобами намагалися зробити їх єпископами, отримуючи єпископські привілеї від короля, часто за послістості або гроші. Траплялися випадки, коли про номінацію єпископів архієпископ-митрополит навіть не знав.

На початку XVIII ст. Рим заборонив будь-яку ініціативу в отриманні єпископського привілею від польського короля⁷².

6. Єпископська номінація в часи Австро-Угорщини

У Галичині, під Австро-Угорщиною номінації були імперіальними⁷³. Від архієпископа-митрополита Львівського залежало затвердження або церковна номінація та поставлення номінованого імператором⁷⁴. У *Святительському Службнику*, виданому А. Бачинським у Львові 1886 р., зазначається, що перед актом хіротонії відбувається діалог між святителем та номінованим єпископом, під час якого святитель просить документ номінації від Святого Римського престолу, і лише після його виголошення святитель наказує номінованому читати Символ Віри⁷⁵.

7. Бенедикт XV і єпископська номінація

Ще один цікавий прецедент зустрічаємо на початку XX ст. 29 січня 1917 р. папа Бенедикт XV виголосує апостольського листа про забезпечення Перемиської єпархії⁷⁶, але лише «*de hac vice derogantes*», оскільки митрополит був ув'язнений і не міг діяти згідно з правом. У листі це право назване «привілеєм», підтвердженням будлами «*Decret Romanum Pontificem*» від

⁷¹ ВЕЛЕНКИЙ, *Летопись*. – Т. 4. – С. 182.

⁷² 16 грудня 1728 р. кардинал Оліверо, від імені Бенедикта XIII, заборонив василянам обіймати церковні посади (Василья про архієпископство, єпископство, архимандрію) без дозволу настоятеля. Дев: DPR. – Т. 2. – С. 38-39.

⁷³ БАЧИНСЬКИЙ. – С. 426-430.

⁷⁴ БАЧИНСЬКИЙ. – С. 182; ШЕПТИЦЬКИЙ, *О церковном в. Львовым*. – С. 3-4.

⁷⁵ *Службник святительский, содержащий в себе по чину святых восточных церквей литургии святителей и прочие обряды Святительских преемствъ*, вид. А. Бачинский. – Львов, 1886. – С. 118-119.

⁷⁶ Дев: DPR. – Т. 2. – С. 521-522.

23 лютого 1596 р. і «In Universalis Ecclesiae» від 24 лютого 1807 р.

8. Висновок

Архієпископ-митрополит, голова Церкви, сам висилає будлу номінації після вибору синодом єпископів. Інші способи номінації в різні історичні періоди треба було толерувати, але вони не відповідають автентичній традиції Київської Церкви.

VIII. Присяга та свячення єпископа

1. Вступ

Оскільки єпископ є не лише носієм юрисдикції, а й найвищим священником, то для виконання свого мандату святителя він мусить бути висвяченим на таку службу. Перед свяченням визнає Символ Віри і дає присягу вірності Голові своїй Церкві, тобто архієпископові-митрополиту Київському, Галицькому і всій Русі⁷⁷. Присяга відбувається в часі хіротонії єпископа, якщо архієпископ-митрополит висвячує його особисто. Коли ж номінованого висвячує єпископ-делегат архієпископа-митрополита, то в часі хіротонії делегат приймає лише визнання. Присяга вірності відбувається раніше, безпосередньо в руки самого архієпископа-митрополита, або через спеціальне уповноваження якогось єпископа⁷⁸.

2. Визначений час для єпископських свячень

Встановлений час для висвячення на єпископа, — три місяці після затвердження номінації. Берестейський синод постановляє:

«І якщо така гідність буде надана світській особі, вона мусить бути висвяченою в межах до трьох місяців під загрозою позбавлення гідності. Бо ще й зараз є дещо, що обіймає посаду від багатьох років і ще не прийняв свячення, виправдовуючись якимись вибаченнями»⁷⁹.

⁷⁷ В Київській Церкві об'єднаній з Римом, через неповну зрозуміння принципу вірності Церкві, було впроваджено присягу Римському архієпископу як умову для кожного єпископа.

⁷⁸ Див.: ПЕТРУШЕВИЧЬ, *Галицька архієпископія в 1772*. — С. 153-156; ОДУМ. — Т. 2. — С. 132.

⁷⁹ Берестейський синод 1565 р. — Кав. 10 // ДУВ. — С. 66.

3. Порядок і устав⁸⁰ малого входу

«Порядок і устав малого входу відбувається так: з день, встановлений митрополитом, єпископи збираються о другій годині дня в соборі і чекають на митра...⁸¹

[...] Митрополит висилас архидиякона з іншими дияконами, що йдуть до вітаря, де сидить кандидат, одягнений у всі священнічі ризи, беруть його і ведуть до приготованого місця, де лежить зображений орел⁸², ставлять біля орла і вручають йому визнання віри, написане на листках. Він робить легкий поклон в сторону митрополита, що сидить на своєму троні, як приписано, і князю по його правих, і також єпископам на своїх місцях, читає своє сповідання перед усіма⁸³.

4. Порядок висвячення на єпископа

«Після співу Трисвятого⁸⁴ святий піднімається на сходнику перед вітарем; двох з присутніх тут святих приводять того, що має бути висвячений, і він стає з правої сторони. Книгохранитель стає з лівого боку і простягає йому папір, на якому написано: Якщо немає книгохранителя, його замінює архидиякон і виголошує: *Будьмо уважні!* Святий, так щоб його чули всі присутні, читає написане: «Присуд і постанова боголюбивих єпископів. Божественна Благодать, що завжди недужим оздоровляє і те, що їм недостає, доповняє, поставляє (ім) благоголіяного священноіерей єпископом Богом береженого міста (назва). Отже помолімося за нього, щоб зійшла на нього благодать Святого Духа». І коли всі співають трічі: *Господи помилуй*, святий відкриває Євангеліє, яке підтримують також інші святих, кладучи його на голову і потилицю кандидата. Потім робить три знаки хреста над його головою, кладучи на нього руку, так молитесь: *Владико, Господи Боже наш, що через Твое славноє апостола Павла встановиє устав ступенів і чинів, щоб працювати ти служити Твоїм чесним і пречистим Тайнам у Твоєму славному жертвеннику — споматку апостолами, потім пророками, а єрешті, мучителі. Ти сам, Господи всьма, і цього вибраного і допущеного до євангельського ярма і єпископської гідності, через мою руку, трішника, і*

⁸⁰ Устав — правило. Див. Савине.

⁸¹ Повний текст у *Додатку*.

⁸² Тут він іконостаєм і лавками для єпископів, лежить вкритим, на якому зображений мур і всі міста з трьома воротами, з яких витікають три річки, а над містом летить з розпростертими крилами великий орел з яблом. Калімак покладає так, щоб хвіст орла доторкав до сатанина, а голова була звернена до єпископів. Зліва в ів'я орла, і вгору, дані цьому калімаку. Мур символізує місто, де єпископ має свій престол. Три річки означають зарплату вчених, яку повинні мати пастор Церкви, а орел з яблом і докосу його своєї промові — символ св. апостола Івана, званого апостолом Богословом. Савин в *Тетралогія*, FR 155, Каф. I col. 407^D (DE MEESTER P., *Stud. de Sacramentis ecclesiasticis auctore S. Jo. Baptista*. — Roma, 1947. — С. 266).

⁸³ Капський Екзехолон 1423 р. // БЕНЕШЕВИЧЪ. — С. 33-37. Повний текст Символу в *Додатку*.

⁸⁴ Див. Савине.

інших єпископів-співсвятителів, тут присутніх, скріпи освяченням, силою, ласкою Твого Святого Духа, як Ти скріпив апостолів і пророків, і як Ти помазав царя і освятив святителя. Зроби його службу бездоганною. Прикраси його усякою чистотою, щоб він був святым, щоб бути підним просити того, що є необхідним для спасіння народу і щоб бути вислуженим Тобою. Виглошення: Тому що освячене Твоє ім'я і прославлене царство Отця, і Сина, і Святого Духа, нині і повсякчас, і на всі віки. А після Амінь один із співсвятителів каже наступні прошення тихим голосом, так щоб інші співсвятителі могли почути і відповісти... У той час, як відбуваються ці благання, святитель, тримаючи руку на голові висвячуваного, так молиться: Господи, Боже наш, тому що людська природа не може витримати світла Твоєї Божества, у своєму провидінні Ти установив євхаристію з нашого ж людського стаму, щоб перебувати при Твоєму престолі до кінця, щоб приносити Тобі жертву. Ти, Господи, що вибрав цього Твого слугу, як будівника Твоїї владичої благодаті, зроби, щоб він уподібнився до Тебе, правдивого Пастиря, що дав своє життя за Твоїї овець, провидирем сліпих, світлом тих, що у темряві, наставником нерозумних, світлом у світі. Так, щоб після того як пролікаються в цьому житті за душі, йому довірили, міг стати не осоромившись перед Твоїм судом і отримати велику нагороду, яку Ти приготував для тих, які терплять за проголошення Твоє Євангелія. Виглошення: Так як Тобі належить мати милосердя і спасати, Боже наш, і віддати Тобі славу, Отцю, і Сину, і Святому Духові, нині і повсякчас, і на всі віки. А після Амінь піднімає Євангеліє і кладе його на свиту трапезу. Потім одягає омофор⁸⁵ на висвячуваного, кажучи: "Ахсіос"; і так само співслужителі і співці повторюють трині те саме виглошення. Потім святитель та інші єпископи цілують висвяченого. Після звичних виглошень йдуть до сідалища. Висвячений сіде першим по праву руку від святителя і виглошує "Мир всім" на читання Апостола. Раніше за інших причащається найдорожчого Тіла і Крові Христа. І він дає Причастя святителю та іншим⁸⁶.

5. Свячення митрополитом

Це безпосереднє й постійне право, привілей і обов'язок архієпископа-митрополита Київського, Галицького і всієї Русі — висвячувати єпископів своєї провінції та своєї нації⁸⁷. Він виконує це своє завдання принаймні з двома іншими єпископами своєї Церкви⁸⁸.

⁸⁵ Дяк. Служба.

⁸⁶ Київський Екалогіон 1423 р. // ВЕНЕШЕВИЧЬ. — С. 37-39. Пор.: МАРУСИН. — С. 39, який пише про висвяченого, що «під час Святого Причастя причащається першим після митрополита Пресвятого Тіла і Крові Господа».

⁸⁷ Пор.: Апостольська Конституція «Deoet Romanum Pontificem» Климента VIII від 23 лютого 1596 р.

⁸⁸ Берестейський Синод 1595 р. — Кан. 10 // ДУБ. — С. 69.

6. Свячення православними

Сумніваючись, чи свячення єпископа грецького обряду владикою — схизматиком і еретиком, є дійсним, і чи треба й можливо знову висвячуватися «під умовою», Римський апостольський престол відповів 13 березня 1669 р., що така хіротонія дійсна, але недозволена й потребує «релаксації» щодо позбавлення сану та звільнення тому що вона відбувалась не по правилах⁸⁹.

7. Свячення лише одним єпископом

У випадку свячення єпископа лише одним владикою джерела повідомляють, що треба дотримуватись припису, виданого П'єм IV 11 серпня 1562 р.⁹⁰

8. Свячення за участю латинських єпископів

Митрополит Рутський отримав повну владу висвячувати єпископів, у надзвичайних випадках, з латинськими єпископами⁹¹. Також за деяких обставин латинські єпископи можуть брати безпосередню участь у свяченні єпископа Київської митрополії, і навпаки⁹². Це правило особливо актуальне тоді, коли нелегко подолати відстань, і може застосовуватись, наприклад, у часі війни або переслідувань⁹³.

9. Свячення єпископом, який не є Головою Церкви

За наявності вмотивованих причин архієпископ-митрополит може уповноважити іншого єпископа до висвячення номінованого, для чого призначає також єпископів-помічників⁹⁴.

10. Місце висвячення єпископа

На практиці номінований єпископ дуже часто висвячується в соборі єпархії, для якої він був номінований⁹⁵, у певних випадках — в соборі архієпископа-митрополита або також в інших міс-

⁸⁹ S. Off., 13.03.1669 // *Texti di Diritto canon.* — С. 167. Аналогічний документ, виданий Клементом VIII 31.08.1595, опубл. у: *Im. Baldoniom.* — С. 267.

⁹⁰ S. Off., 13.03.1669 // *Texti di Diritto canon.* — С. 167. Нам не вдалося віднайти цього документа.

⁹¹ *Breve di Paolo V del 10.12.1615* // DPR. — Т. 1. — С. 358. Пор. також: *Prop. Congr.* 28.04.1710. — № 31 // *Texti di Diritto canon.* — С. 167-169.

⁹² *Texti di Diritto canon.* — С. 317; DPR. — Т. 1. — С. 358-59.

⁹³ Що стосується проблеми свячення з'єднаного Київського єпископа лише латинськими єпископами, тобто без участі священника сіданого обряду, то про це немає документальної підтвердження.

⁹⁴ ПЕТРУШЕВИЧ, *Галицька Земля в 1772* — С. 377-378, 421.

⁹⁵ ПЕТРУШЕВИЧ, *Галицька Земля в 1772* — С. 155, 421.

нях⁹⁶. Центром помісної Церкви, яка є собором Голови Церкви, видається місце, в якому проходили єпископські свячення. Також через труднощі з комунікацією, які мали місце в минулих століттях, більш правдоподібним є твердження, що найбільш придатним місцем свячення є собор архієпископа-митрополита. У перспективі необхідно опрацювати відповідну статистику з цього питання.

11. Висновок

Звичайно архієпископ-митрополит Київський, Галицький і всієї Русі приймає присягу та висвячує кандидата в єпископи від імені своєї Церкви. Це його визначене й постійне право, привілей і обов'язок. Різні інші способи також можливі, з огляду на необхідність уділення єпископських свячень, і обов'язково у згоді з Головою Церкви.

IX. Передання апостольської спадкоємності єпископа

1. Вступ

Питання, яке зараз ставимо, полягає в тому, чи передання апостольської спадкоємності (церковної та юридичної)⁹⁷ єпископа Київської об'єднаної Церкви відбувається лише через Боже милосердя чи також через ласку Римського апостольського престолу⁹⁸.

2. Апостольська спадкоємність

Як саме відбувається передання єпископського сану, визначено Берестейським синодом 1595 р. (кан. 11), а також в «*Decret Romanum Pontificum*». Берестейський синод говорить, що єпископ, щоб мати змогу висвятитись і почати виконувати свою службу, мусить отримати грамоти від архієпископа-митрополита, а не з Риму⁹⁹. Папський документ в особливий спосіб підтверджує це синодальне рішення:

«Той, що буде вибраний, за званням або вибранням способом, чи номінований, буде затверджений і поставлений архієпископом-митрополитом Київським і Галицьким, який зможе і муситиме надати

⁹⁶ ПЕТРУШЕВИЧЬ, *Галицьком Апостолю* об 1772. – С. 377-378.

⁹⁷ Тут йдеться про явку свячення та присягання.

⁹⁸ *Proc. Congr. part. 11.08.1834, Atti, vol. 310, Archiepiscopus maior: tituli ab ipso migrandi // Testi di Diritto canonico* – С. 37.

⁹⁹ DUB. – Т. I. – С. 70

Йому висвячення на службу з владою і від імені Апостольського престолу»¹⁰⁰.

Єпископська юрисдикція, отже, передана єпископові Київської з'єднаної Церкви через архієпископа-митрополита Київського і Галицького в ексклюзивний спосіб, однак від імені Римського апостольського престолу¹⁰¹.

На початку ХХ ст. архієпископ-митрополит Андрей Шептицький писав:

«Кожний єпископ повинен отримати знання і владу виконувати Святе Таїн і духовну владу з рук Христа; якщо не отримає їх з рук Христа, не отримає взагалі і з рук Христа їх отримає, коли отримає їх від Апостольського передання. А це Апостольське наступництво проходить через владу Святішого Вселенського Папи Римського»¹⁰².

3. Висновок

Згідно з традицією об'єднаної Київської Церкви, яку виклав Андрій Шептицький, церковне апостольське наступництво (влада освячувати) єпископа об'єднаної Київської Церкви передається зі свяченням Головою Церкви за згодою синоду і від імені єпископа Риму, через благодать Святого Духа. Юридичне апостольське наступництво (влада юрисдикції) передається через церковне апостольське наступництво (владу освячувати), рішенням Голови Церкви у згоді з синодом і від імені єпископа Риму.

X. Інтронізація єпископа

1. Вступ

Інтронізація, чи встановлення — це процедура надання церковної посади, що є безпосередньою умовою перед виконанням єпископських функцій на даній території над частиною Божого народу.

¹⁰⁰ DUB. — Т. 1. — С. 293.

¹⁰¹ В цій справі існує окремішній документальний лист в обороні протв Київського митрополіта, написаний 17 травня 1785 р. митрополитом Йосифом Сягожевським до Конгрегації «Поширення віри» // ЕМ. — Т. 8. — Рим, 1965. — С. 365-377. У своїй відповіді на листа, кард. Стефан Борджіа, секретар Конгрегації «Поширення віри» гостро засуджує Святогавського і ухваляє його дії щодо незалежного від Риму перенесення єпископа Максиміліана Рудна з Луцького до Перемишльського престолу // ЕМ. — Т. 8. — С. 379-385.

¹⁰² ШЕПТИЦЬКИЙ, О. *Повстання в Хмельщині*. — С. 15.

2. Обряд Інтронізації

Евхологіон Київського митрополита говорить:

«Після Святої Літургії митрополит і всі інші єпископи знімають священні ризи, а новий єпископ чекає в ризах на обряд Інтронізації. Перед іконостасом, з боку протезу, тобто з лівої сторони, готують архиєрейський престол і два старші кривошани супроводжують нового єпископа та садять його на престол. У цю мить протопресвітер з правого боку, а другий пресвітер із старших священників з лівого боку, допомагають йому встати і сісти, кажучи: Іс полла еті деспота¹⁰³, і знову підкивають його і садять, кажучи так само, і також третій раз його садять і, трохи віддаляючись від трону, співають (і/а) Святенному Єпископу Богом спасенного міста (назва) якогоя міста. Це ж співають і співці. Згадані кривошани знімають з нього всі ризи, а після цього прислужник з митрополичої келії одягає на нього параман¹⁰⁴ зі смугами, а також наложує на нього ікону¹⁰⁵, потім мантию зі смугами, і протопресвітер з іншими його приймають і ведуть до митрополита і єпископів.»¹⁰⁶

3. Документ передачі єпархії

Передача єпархії відбувалась або відразу після свячення, або наступного дня, при цьому всі вітали нового єпископа «пошлунком миру». Після закінчення церемонії повертались до митрополита та до синоду єпископів, які видавали новому єпископові документ про передачу йому єпархії¹⁰⁷.

4. Прийом нового єпископа у синод єпископів

Евхологіон митрополита Київського говорить:

«Потім у день, який визначить митрополит, збираються до нього єпископи після утрени, о другій годині дня; він сідає там, де звичайно сидить з єпископами. Митрополит сідає на своє місце, єпископи – на свої місця по обидва боки, новий єпископ не заходить, а чекає назовні; книгохранитель чи архидиякон виходить з іншими дияконами, яких призначив митрополит, і, взявши нового єпископа, ведуть всерединку, а він, увійшовши в двері, трічі кланяється митрополитові, робить це постулово, наближаючись до нього, і цілує праве коліно митрополита, а також праву руку, що спочиває на коліні, і після того праву щоку і, трохи віддаляючись, знову кланяється. Співается якогоямітя митрополитові, і новий

¹⁰³ Дня Святии.

¹⁰⁴ В оригінальському тексті «оремантос». Дня Святии.

¹⁰⁵ Яється про панагію.

¹⁰⁶ Київський Евхологіон 1423 р. // МАРУСИН. – С. 39-40

¹⁰⁷ МАРУСИН. – С. 45

єпископ цілує всіх інших єпископів, що стоять по правій і лівій боки, і тоді сідає на визначене для нього місце між єпископами.¹⁰⁸

Ця урочистість є офіційним прийомом нового єпископа в синод, тобто в колегію єпископів.

5. Висновок

Висвячений єпископ, щоб мати змогу виконувати свою службу, повинен бути інтронізований і отримати документ про передачу йому єпархії. Грамота канонічного поставлення нового єпископа надається від голови помісної Київської Церкви, що зі своїм синодом має керуватись правилами власної Церкви.

XI. Роль єпископа Риму, крієлосу, протосиєкела, вірних у поставленні єпископа

1. Вступ

Для остаточного з'ясування теми необхідно також визначити ту можливу роль, яку відігравали інші постаті у номінації візантійсько-католицького єпископа в українсько-білоруській Церкві.

2. Єпископ Риму

Роль Римського Архієрея у поставленні єпископа Київської Церкви простежується в різних джерелах. Замоївський синод наголошує, що «Святіший Отець є головою і князем решти єпископів». Тому єпископи, дізнавшись про смерть Папи Римського, повинні відправити із своїми підлеглими похоронну відправу й просити Бога за щасливий вибір нового понтифіка¹⁰⁹.

Львівський синод 1891 р. з цього приводу постановляє:

«Все, отже, що Католицька Церква, чи то через торжественне рішення, чи через звичайне і прилюдне вчення, як об'явлене Богом, подає до вірування, в це віримо, торжественною Ісповіддю це визнаємо і назчаємо; власне це, що було вирішено на Вселенському Ватиканському Соборі в догматичних постановках про католицьку віру, про Церкву і про Папу Римського, і його повну, найвищу, значимію і безпосередню владу та управління над усіма і кожним окремим пастирем і вірним, і його непомильний авторитет у вченні, коли говорить із катедри»¹¹⁰.

¹⁰⁸ Київський Епистоляр 1423 р. // МАРУСИН. - С. 39-40.

¹⁰⁹ Замоївський синод. - С. 242.

¹¹⁰ Тет. 1. - Гл. 2 // Чинність. - С. 74.

«Отже, цілковита самоуправа Церков, котрі різняться чи то обрядом, чи мовою, чи національністю, мусить бути зовсім виключена із цієї форми церковного правління»¹¹¹.

Але, говорячи про єпископа, той же Львівський синод зазначає:

«Як Римський Архидієєць поставлений на найвищу спостережну точку, звідси може наглядати за Господнім виноградником, що простягається по цілій Вселенній... так єпископ поставлений Святим Духом дивитися за окремим виноградником, який через Господній наказ йому доручили стерегти»¹¹².

Згідно канонічними джерелами Київської Церкви, архієпископ-митрополит Київський дбає про всю помісну Церкву та після вибору синодом трьох кандидатів номінує одного з них єпархіальним єпископом від імені єпископа Риму. Але на практиці, про що йшлося в другому розділі, римський понтифік користувався звичайним правом поставлення єпархіального єпископа Київської Церкви. Самоуправління, гарантоване Східним Церквам від апостольських часів, було дуже обмеженим.

3. Кринос, протосинокел та вірні

Кринос, протосинокел та інші священники чи монахи, а також вірні не мають право голосу в номінації їхнього пастиря. Нам не вдалося виявити свідчень про таку практику, а окремі винятки лише підтверджують це правило.

4. Висновок

У призначенні єпископів об'єднаної Київської Церкви, крім архієпископа-митрополита, брали участь єпископи, зібрані в синод¹¹³, прототроній¹¹⁴, а також єпископ Риму.

XII. Роль світського володаря в номінації єпископа

1. Вступ

Роль володаря, ким би він не був, у єпископських номінаціях на вакантні єпархії залежить від рівня розвитку того народу, який репрезентує місцеву Церкву, державного устрою та конкретного історичного періоду. Ми не розглядатимемо детально це питання,

¹¹¹ Тит. 2. – Гл. 1 // Чужоїсть. – С. 190.

¹¹² Тит. 2. – Гл. 3 // Чужоїсть. – С. 194.

¹¹³ Дев. Стр. 134-136 цієї праці.

¹¹⁴ Дев. Стр. 132 цієї праці.

ХІІІ. Висновки

Єпископ об'єднаної Київської Церкви був дієвим учасником двох вимірів Церкви — вселенського в помісності та партикулярного, тому залишення ним єпархіального осідку призводить до структурних змін на місцевому рівні та в масштабах помісної Церкви. Голова цієї Церкви, тобто архієпископ-митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, повинен скликати всіх єпископів на виборчий синод. З іншого боку, ніхто з єпископів без поважних причин не може самоусунутиися від колегіального життя своєї Церкви у такий важливий момент. Відбувається інформативний процес, ініційований Інституцією, що вибирає кандидата-єпископа, тобто синодом. Якості, необхідні для кандидата в єпископат, це — гідність, побожність, руський обряд, висока освіченість, вік не менше 40 років, не перебування у шлюбі (може бути нежонатий або вдівець), священство. Спосіб вибору на єпископа — колегіальний на вселенському рівні помісної Церкви так, як він був кодифікований впродовж століть різними нормативними актами. Синод вибирає трьох кандидатів, після чого голова Церкви призначає одного з них. Архієпископ-митрополит особисто надсилає номінаційну грамоту після призначення синодом єпископів. Архієпископ-митрополит Києва, Галича і всієї Русі приймає присягу та висвячує кандидата на єпископа однієї частини своєї Церкви. Це його визначене й постійне право, привілей і обов'язок. Церковна апостольська спадкоємність (влада освячення) єпископа об'єднаної Київської Церкви передається зі свяченням від голови Церкви за згодою синоду і від імені єпископа Риму, через благодать Святого Духа. Юридична апостольська наступність (влада юрисдикції) передається через церковну апостольську спадкоємність, рішенням голови помісної Київської Церкви за згодою синоду і від імені єпископа Риму. Отже, грамота канонічного поставлення нового єпископа походить також від архієпископа-митрополита першого престолу. В різні історичні періоди через архієпископа-митрополита єпископи, зібрані в синод, і особливо прототроній, а також єпископ Риму брали безпосередню участь в єпископському ставленні.

Владика-пастир рятує від страти мечем трьох мужів

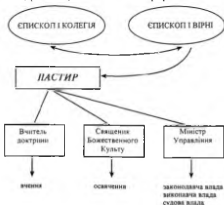
Клеймо з ікони «Св. Миколай з житієм». Кінець XVI - початок XVII ст., походить із села Рихтині.

РОЗДІЛ IV

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЄПАРХІЯЛЬНОГО ЄПІСКОПА В ТРАДИЦІЇ ОБ'ЄДНАНОЇ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

I. Вступ

Різні права та обов'язки єпископа поділяються таким чином: обов'язки єпископа відносно своїх співбратів-єпископів, членів тої самої помісної Церкви; єпископ у виконанні своєї служби пастиря Церкви як такої, а на сам кінець — як вчителя, святителя, та міністра управління. Оскільки йдеться про одну й ту ж особу, то в тексті також не знайдемо такого чіткого розрізнення між різними службами, виконаннями за допомогою дарів Святого Духа, отриманими єпископом під час рукоположення як пастиря Христової Церкви так, як це показано графічно.

Це пояснюється тим, що в практичному житті, у різних діях пастир може виконувати різні служби одночасно.

II. Владика у єпископському сопричасті

1. Вступ

Із Конгар пише, що єпископи повинні здійснити:

«На рівні спільнот, з яких кожна на місці здійснює таїнство Заповіту в Ісусі Христі, пошук і прожиття правди єдності єдиного божественного життя у всіх. Ідентичність визнаної віри та уділених Святих Тайн у місцевих, відносно автономних спільнотах, вираз і творить сопричастя».

Продовжуючи свою думку, відомий теолог додає, що таке сопричастя втілюється у жестах солідарності між владиками, що представляють чи уособлюють свої єпархії; сопричастя між єпархіями здійснюється в сопричасті між єпископами¹:

«Згода і солідарність у вірі, а також щодо найважливіших правил церковного життя: вони здійснюються, а разом і реалізуються завдяки контактам».

Важливими є передусім прями й особисті контакти, з відвідуваннями, гостинністю, зборами, синодами:

«Синоди є важливим засобом досягнення єдності Церкви через єпископів. Не маючи змоги особисто брати участі у синодах чи у певному рішенні, прийнятому за їх відсутності, єпископи "приймають" ці рішення, приєднуючись до них, і так реалізують волю сопричастя»².

2. Практика відносин між єпископом та синодом

Берестейський синод 1590 р. реформував практичні правила сопричастя між єпископами і зобов'язав єпископів збиратися на синод кожного разу, коли синод проголошений архієпископом-митрополитом, інакше будуть покарані. Пошук та зміцнення угоди братньої любові між єпископами є постійним завданням, що потребує їх особистої присутності³.

Єпископ зобов'язаний прибути на синод під загрозою штрафу. Якщо ж не з'явиться через хворобу, під час наступного засідання повинен присягти на правдивість своїх слів. Коли ж владика

¹ II Ватиканський собор, в догматичній конституції «Про Церкву, а за тем же часіє єпископів» вказує на спільноту єпископів як на одну з основних форм спільноти Церкви. Див. також: TILLARD J.-M., *Синоди в Церкві: Гісториологія і теологія*. — Париж, 1969 — С. 252-254, де цитуються Афанасій, Златоуст, Лавр, Нікитич, Шансон та інші.

² CONGAR Y., DUPUY R., *L'Episcopat e le sinodi universali* // *Biblioteca di cultura religiosa* / Ser. 2 — Roma, 1965. — T. 94. — С. 265-266.

³ Берестейський синод 1590 р. // DUB. — С. 4.

проігнорує виклик і не захоче дати підтвердної присяги з поясненням причини відсутності, то в такому разі буде усунений, хоча він має право оборонятися.

3. Синод як місце братерства

Роком пізніше Берестейський синод 1591 р. говорить про синод саме як про місце братерства:

«Послуж тому, хто головує за чином, повинен повністю зберігати нижчий у відносинах з вищим, архієпископ-митрополит — у відносинах з екуменічним патріархом, єпископи з архієпископом, архимандрити з єпископами... Якщо нижчі чини були чимось ображені вищими, у таких випадках звинувачення проти них повинно подаватися до архієпископа, а проти архієпископа — загальному синоду»⁴.

«Бачучи, що в останніх часах звійшло у звичку кидати наклепи одні на одного і бігти зі скаргами до святішого патріарха без волі і відома архієпископа, — а як результат цього з'являються офіційні патріарші документи, звернені до архієпископа і єпископів, з усуненням з посади, улагод в не-благословення або прокляття, — синод, передбачаючи похму злочи і спільності до ала, вирішив: якщо хтось отримав такі офіційні документи від патріарха проти митрополита і єпископів, це означає що кидють на них наклеп за їхніми плечами, такі офіційні документи не повинні мати жодної сили і не можуть нічим нікому зашкодити без всього і відкритого обговорення з боку синоду»⁵.

Щоб синод був місцем, де можна розв'язати більшість наявних проблем, кожний єпископ повинен брати зі собою на синод усіх архимандритів, ігуменів, протопресвітерів та інших священників, освічених у божественній науці, навіть під загрозою усунення. Без сумніву, ці останні мали дорадчий голос. Вирішальне слово залишалося за митрополитом та єпископами.

4. Періодичність синодальних зустрічей

Згідно з приписами святих канонів, провінційний синод повинен проводитися у певних визначених інтервалах часу. Ця практика не утавердилася в Київській Церкві, де синоди проводилися час від часу. Часто відбувалися виборчі синоди. Єпископи також збиралися, щоб святкувати урочистості, засуджувати еретиків, вести мову про дисциплінарні питання й усувати злочинання. Під польським пануванням виборчі синоди, як

⁴ Берестейський синод 1591 р. — Кан. 17 // ЖУКОВИЧЬ, Берестейський Собор 1591. — С. 59-60.

⁵ Берестейський синод 1591 р. — Кан. 20 // ЖУКОВИЧЬ, Берестейський Собор 1591. — С. 62.

правило, не скликалися; король сам номінував єпископів, яких митрополит затверджував. З приходом в руські землі Константинопольського патріарха Єремії II практика проведення синодів у Київській Церкві відновилася. Починаючи з 1589 р., бачимо цілу низку синодів, що допровадили до унії Київської Церкви з Римом. Берестейський синод 1590 р. вирішує:

«Цим нашим листом постановляємо провадити собори і синоди ми самі і все духовенство нашої святої Східної Католицької Церкви щороку...»⁶.

У 1626 р. єпископи скоригували це рішення:

«Проводити загальний собор кожні чотири роки в часі та місці, вказаному митрополитом; про час і місце єпископи повинні бути повідомлені за чверть року перед тим»⁷.

5. Синод як суд для єпископів

Лише синод може судити єпископа. Відомо багато таких випадків у давній Київській Церкві⁸. У 1590 та 1593 рр. Берестейські синоди розглядали суперечку єпископа Львівського і Кам'янець-Подільського Гedeона Балабана з Львівським Ставропігійським братством. Єпископ був усунений від сопричастя. Після проголошення унії на Берестейському синоді 1596 р. єпископи Гedeон Балабан та Михайло Копистинський були усунені з катедр та позбавлені сопричастя. Перед Кобринським синодом 1626 р. папа Урбан VIII підтвердив право митрополита «накладати кари» на єпископів, які не дотримуватимуться приписаних норм⁹.

Синоди та прямі контакти між єпископами помісної Церкви — необхідні складові для здійснення єпископського сопричастя.

III. Пастірські функції єпархіального єпископа

1. Вступ

Спираючись на матеріали Львівського синоду 1891 р., митрополит Андрей Шептицький визначив пастірські функції єпископа:

«Як Святіший Отець покликаний до найвищого надзору, звіден можна спостерігати за виноградином Господніх військ, дислокованим по всій землі, так єпископ встановлений Святим Духом сторожем

⁶ Берестейський синод 1590 р. // DUB. — С. 8.

⁷ Кобринський синод 1626 р. — С. 14; DUMYD. — С. 64.

⁸ Дел.: STASIW, *Metropolia Halicka*. — С. 218, 222-229.

⁹ DPR. — T. I. — С. 458-459.

окремого виноградника, за яким Господь доручив йому доглядати. Як спостерігач, він мусить чувати день і ніч, щоб ніхто чужий не завдав шкоди винограднику, і тим більше, він своїм сторожними мусить затримувати ворога далеко від виноградника і своєчасно віддавати плоди з Господнього виноградника.

Крім того, єпископ є пастирем тої частини стада Господнього¹⁰, яка йому особисто була довірена Господом. Як такий, на прикладі самого Христа Господа не відмовляється дати душу свою за овець своїх, якщо це буде потрібно; день і ніч, як вже було сказано раніше, сторожачи, щоб оберігав їх від вовка, щоб завів їх на найгірші пасовища і віддала від шкідників. Він зобов'язаний особисто «скріплити слабкого, лікувати неміцного, перев'язати пораненого, повернути пропалою безвісти, шукати загубленого, вести без жорстокості і насилля» (Єз 34:4).

Крім того, єпископ є Ангелом своєї Церкви, як сказано у книзі Одержання. Такий, повинен вільно сторожити від імені Бога свою Церкву і обороняти її від підступів Сатани та його ангелів, з розсудливою обережністю, і то не зневажлива та неохоче, щоб випадково не натрапити на такі самі погрози, що Господь таким ангелам через слугу свого, пророка Нового Заповіту Святого Івана Євангеліста об'явив (Од 3 і 4).¹¹

Від тієї миті, як єпископ прихилив свою голову до волі Божої, між ним і його місцевою Церквою утворюється «найсильніший зв'язок, який може існувати, тому що сформований рукою Христа», що потім зміцнюється і освячується спільною кров'ю, спільним життям і спільною працею. З цієї миті єпископ через уповноваження Христа має бути не лише братом, а й пастирем та батьком; він усім своїм серцем має жити лише для свого християнського народу, і всією своєю душею працювати, жертвуватись повністю для свого стада і, якщо необхідно, дати своє життя¹².

2. Взаємне пізнання

Через кілька років після Львівського синоду, в дусі його постанов, новий єпископ Андрей Шептицький у пастирському посланні «Християнська робота» дає наступні пояснення своєї майбутньої пастирської діяльності: владика повинен знати своє стадо, відвідувати міста і села, спілкуватися з людьми, щоб знати їхні потреби і в разі необхідності їм допомогти. Людям також треба знати єпископа, щоб йти за його голосом та приймати з

¹⁰ Відомо, що територія, якою послуговувався Львівський синод 1861 р., ідентична тій, яку використовувала Другий Ватиканський собор, що трактує єпархію як «epos populi Dei». Пор.: Христос Господь. - № 22; Світове Народя. - Роз. II.

¹¹ Львівський синод 1861 р. - Тет. 2. - Роз. 3 // Чистота. - С. 195.

¹² Дяк. ШЕПТИЦЬКИЙ А. Християнська робота. Дя і Пастирська Люба стасова сповідування. - Жовна, 1903. - С. 34.

його рук благодать і мир, які Христос дає через нього¹³, а для цього посланництва єпископ мусить вітшатися повагою і мати свободу дій.

Ще задовго до цього Замоївський синод звернув увагу на те, що єпископ повинен пізнати своїх овечок¹⁴.

3. Особисте зобов'язання

Андрей Шептицький на початку свого пастирського служіння як голова Київської Католицької Церкви, архієпископ-митрополит Львівський, дуже адекватно охарактеризував особисте зобов'язання єпископа при виконанні своїх функцій:

«Я знаю, що тримаю в руках владу, дану мені самим Богом і змітиму користуватися такою владою, коли буде потрібно. Знаю також, що сама влада не вистачає мені для досягнення мети і сповнення того, що маю намір робити. І через це моя праця для народу і для Вас, Преосв. Отці, не буде лише виконанням єпископської влади, тим менше лише бюрократичним урядуванням. Проводюючи, сповідаючи і катедризуючи особисто, намагатимусь завжди робити більше від того, що є моєю суцільною обов'язком...»¹⁵.

4. Спасіння душ

Єпископ мусить дбати про спасіння власної душі, а також душ християнського народу, стада та овечок Христа, довірених йому Богом¹⁶.

5. Єкуменізм

Бельський синод 1590 р. висловився за те, щоб єпископ об'єднаної Київської Церкви дбав в особливий спосіб про приведення стада до мирного співжиття та єдності¹⁷. Сама структура Церкви, з паралельною нез'єднану ієрархією, змушує єпископа з постійною увагою дбати про відносини з нею та співпрацювати там, де можливо, для досягнення повної єдності, якої вимагає Христос. Це прагнення чітко простежується у програмному документі з'єднаної Київської Церкви, яким є постанови Берестейського синоду 1595 р.¹⁸

¹³ Див.: ШЕПТИЦЬКИЙ А. *Листь Пастирській до Вереги Архієпископа*. – Жовква, 1901. – С. 3-9.

¹⁴ Замоївський синод 1720 р. – Тет. VI // *Додаток до чинностей*. – С. 192.

¹⁵ ШЕПТИЦЬКИЙ А. *О достоїнстві і обов'язках священства. Листь Пастирській до єпископів євangelічного Архієпископа Львівського*. – Жовква, 1901. – С. 24-25. Це – початок пастирської праці, на якій акцентував увагу Львівський синод 1891 р., похвалений тут Шептицьким. Синод обговорює це питання в 7 загальному, 3 разі.

¹⁶ Бельський синод 1590 р. // *DUB.* – С. 8.

¹⁷ *DUB.* – С. 8.

¹⁸ *DUB.* – С. 74.

6. Місіонерський дух

Згідно з Берестейським синодом 1590 р., післяввицтвом єпископа є:

«...вибір, покликання і уповноваження, власне сказано, з дарами влади і управління, які їм належні, без шкоди для духовних дарів, що супроводжують формальне уповноваження апостолів»¹⁹.

Отже, єпископ є апостолом, про що св. Павло згадує у листі до римлян: «Управитель Христа між поганями, виконуючи святу службу проповідування Євангелія Божого, щоб жертва поган була приємною, будучи освяченою Святим Духом» (Рим 15, 16). Тому єпископ мусить внести свій вклад у поширення слави Божої в Святій Церкві, а також поза нею, приводячи до віри тих, які ще позбавлені такої благодаті.

7. Територіальна юрисдикція

Принцип, згідно з яким єпископська юрисдикція є територіальною, дуже чітко виражений у постановах Берестейського синоду 1590 р.:

«Кожний мусить перебувати у своїй єпарії, ніхто з нас не може втручатися у справи іншого. Не можемо висвячувати священників, дияконів чи піддияконів для інших єпарій, не можемо посвячувати церков, не можемо давати антиміасія, навіть у випадку потреби йти вікнати чи хрестити, і не можемо обговорювати жодної справи в жодний спосіб в іншій юрисдикції, не можемо приймати священників з інших юрисдикцій без листа екскардиції і благословення, згідно з правилами святих отців...»²⁰.

8. Сталість

Єпископ прив'язаний до визначеної спільноти вірних у певному місці. Берестейський синод 1591 р. постановляє:

«Єрархи не можуть перескакувати без причини з одного собору в інший. Це має бути дієним для будь-якого ієрархічного святителя, згідно з правилами святих апостолів і богоносних отців»²¹.

¹⁹ Берестейський синод 1590 р. // ДУБ. – С. 5-7.

²⁰ Берестейський синод 1590 р. // ДУБ. – С. 5-7.

²¹ Берестейський синод 1591 р. – Кан. 3 // ЖУКОВИЧУВ, Брестський собор 1561. –

Канони забороняють єпископу залишати головне місто своєї єпархії та переходити в будь-яку іншу церкву владництва²².

9. Обов'язок резиденції

Один раз отримавши єпархію, єпископ не може відмовитись від неї та залишити, коли захоче, хіба що у випадку хвороби чи якоїсь іншої поважної причини, та й то за присудом митрополита. Він зобов'язаний старанно опікуватись стадом Христа, вірним Йому. Єпархіальний єпископ не може з власної волі залишати свою єпархію на довгий час. Канони постановляють, що владика не повинні перебувати поза межами своєї єпархії понад два чи три місяці, не отримавши заздалегідь дозволу від предстоятеля, обов'язково з вагомої причини. Відсутність владика, навіть із запорукою предстоятеля, в жодному випадкові не може перевищувати п'яти місяців. В разі порушення цієї вимоги на єпископа накладаються різні покарання²³.

Отже, єпископи, покликані до сталого проживання з огляду на обов'язок стеретти паству, повинні резидувати творчо, а не бездіяльно. Саме вони мають бути прикладом, та знати, як «пасти», навчати, удіяти. Святі Тайни, працювати, словняти свою службу²⁴.

10. Внутрішня структура єпархії

Андрей Шептицький пояснює внутрішню організацію єпархії таким чином:

«Єпископ не може особисто в кожному селі рідити, наїмати і поширювати Божу благодать через Святі Тайни, у кожному селі становити парохія, які у свою чергу повинні наїмати вірних, вести їх шляхом спасіння і організувати і нахалувати все згідно з волею Божою у церкві і між людьми. Як апостолам допомагали учні Христа, так і єпископу допомагають священники, з яких кождий у своїй церкві є господарем Божого дому, на місці Господа Бога»²⁵.

Цей уступ допомагає нам краще зрозуміти внутрішній устрій єпархії, побачити співучасників та засоби спасительного послання мства місцевого єпископа. Тими співучасниками можуть

²² Дев. Стр. 189 цієї праці, а також наступну армітку.

²³ Львівський синод 1891 р. – Тет. I – Роз. 7 // Додаток до чинностей. – С. 322-325. Правила ранніх соборів говорять, що єпископи не можуть перебувати більше ніж три тижні поза своєю єпархією (Сардинійський. – Кан. 11, 12), в разі, коли не отримують дозволу предстоятеля. Коли в добровільній відсутності затримують більш ніж на місяць без поважної причини, єпископа позбавляють його єпархії (Першої і Другої. – С. 16).

²⁴ Закарпатський синод 1720 р. – Тет. VI // Додаток до чинностей. – С. 226.

²⁵ ШЕПТИЦЬКИЙ А. *Листа Пастораль до Варшави Архієпископа*, твір цит. – С. 25-26.

бути єпископ-помічник, єпархіальний синод, крилос, протосинкел, єпархіальне управління, протопресвітери, парози, священники, монахи і миряни, а засобом — пастырське відвідування.

А. Єпископ-помічник

За візирем давніх хорєпископів номінуються єпископи-помічники, звані вікаріями. Їх вибирають і поставляють так само як інших єпископів. Вони носять титул єпископа одного з головних міст єпархії або давньої, вже неіснуючої єпархії. Але це не дає їм права самостійної влади на дану округу. Вікарії позбавлені низки повноважень, заздалегідь передбачених законом; перебувають у залежності від єпархіального єпископа, виконують його доручення у літургичних та адміністративних справах чи інші розпорядження актуального владика єпархії, помічниками якого вони є. У надзвичайних випадках ці доручення надаються грамотою номінації архієпископа-митрополита²⁶.

Б. Єпархіальний синод

Єпархіальний синод — збір священників місцевої Церкви, покликаний надавати допомогу єпархіальному єпископові для добра цілої єпархіальної спільноти. Згідно з приписами, синод проводиться один раз на рік, хоча в дійсності він відбувається в проміжку від одного до трьох років. Лише місцевий єпископ може скликати єпархіальний синод, він же очолює цей збір, однак може уповноважити до цього протосинкела. На єпархіальний синод мають бути запрошені як учасники (вони зобов'язані брати в ньому участь): крилошани собору, професори теології й катехити вищих шкіл, протопресвітери й представники духовенства з кожної округи, і стільки єпархіального духовенства, скільки цього забажає єпископ. На єпархіальному синоді єдиним законодавцем є місцевий єпископ, тоді як інші члени синоду мають виключно дорадчий голос²⁷. Львівський синод 1891 р., кодифікуючи законодавство щодо єпархіальних синодів, не згадує мирян, що беруть участь у цих зібраннях²⁸.

²⁶ Див.: БАЧИНСЬКИЙ. — С. 305-310. Як ми вже зазначили в розд. II, синоди Риму також покликували багатьох єпископів-помічників, але в дійсності ця практика не була запроваджена в світлі самої восточної конституції «Deo et Romanis Pontificibus», яка передувала конгресу Риму в справі єпископських номінацій.

²⁷ Чисельність. — Тит. XIV. — С. 253-256; ASZ. — Тит. VI. — С. 122.

²⁸ Ми все в переконанні, що в мирян беруть участь в єпархіальному синоді, оскільки представники мирян були на провінційних синодах, як, наприклад, на Львівському синоді 1891 р.

В. Крилос

Спочатку крилоси створювали єпископи з місцевого духовенства²⁹. Затвердження з боку якоїсь іншої церковної або світської влади не було необхідним. Перша капітула «*more Cleri Ritus Latini*» (за значам духовенства латинського обряду) була особисто створена в 1598 р. прототронієм, єпископом Володимирським, Ілатієм Потієм³⁰. Інші єпископи також засновували крилоси. Очевидно, першим ієрархом, хто попросив затвердження свого крилосу (заснованого 1687 р.) з боку Риму, був Кипріян Жоховський. Під впливом контрреформаційного законодавства Тридентського собору і вимог самих східних єпископів право утворювати єпархіальні крилоси перейшло до Апостольського Римського престолу³¹.

Крилос має власні статuti. Формується з визначеного числа членів — прелатів і крилошан, призначених на необмежений термін. Конституція капітули та число членів регулюється статутами. Римський Архієрей номінує як першого достойника архипресвітера; хартофілакса самостійно призначає єпископ з-поміж членів крилосу. Крім того членом крилоса мусить бути парох собору. Прелатів і крилошан номінує єпископ після того, як вислухав пораду цілого крилосу, з-поміж кандидатів — неодружених священників або світських вліців, які вирізняються побожністю, вірністю Церкви, вірцевим життям, знанням і досвідом у справах Церкви. Посади в крилосі йдуть у такій послідовності: архипресвітер (перший достойник, голова), архидиякон (декан), скевофілакс (сторож), схолярх (схоластик) і хартофілакс (канцлер). Архипресвітер зобов'язаний скликати крилос, очолювати його та визначати питання для обговорення або приймати ці пропозиції від крилошан. Єпархіальний єпископ може скликати крилос, щоб отримати пораду або згоду ухвалити якесь рішення, може давати пропозиції, вислуховувати думки крилошан і згідно з ними вирішувати справи. На засіданнях крилосу єпископ займає перше місце, однак не голосує³².

Катедральний крилос — священна колегія єпархіального єпископа, яка бере участь в урочистих діях для прилюдної слави Божої і допомагає владі в управлінні єпархією. Це об'єднання духовних осіб, що формують раду чи сенат єпископа при катедрі. Крилос повинен брати участь в архієрейських Службах Божих,

²⁹ Див. фундаційну грамоту на створення Львівського крилосу у 1539 р. // KARASIEWICZ — С. 100-102; Пор.: MAKUCH — С. 94-96.

³⁰ MAKUCH — С. 97.

³¹ MAKUCH — С. 98-112.

³² Див.: Устави Капитули Церкви Митрополітної Львівської // Додаток до чинностей, — С. 404-443; СІС. — 1983. — Кан. 502-510.

давати ширшу пораду єпископові у веденні єпархіальних справ. Члени крилосу зазвичай є також урядовцями або дорадниками єпархіального управління, членами суду та єпископської курії. У деяких випадках, наприклад справах, що стосуються самого крилосу й церковних дібр, згода крилосу зобов'язує єпископа. Коли катедра стає незаміщеною й відсутній єпископ-коад'ютор, крилос вибирає свого синкела для управління єпархією аж до номінації наступного владника. Крилос діє згідно з власними статутами, апробованими Римським апостольським престолом³³.

Г. Протосинкел

Якщо єпархіальний владника не в змозі особисто керувати своєю єпархією, то зобов'язаний поставити протосинкела або урядовця, який би допомагав в урядуванні цілою єпархією. Протосинкел є особисто номінований єпископом і так само може бути ним усунений. Він має ту саму виконавчу владу, що й єпархіальний єпископ. Згідно з правом, єпископ і протосинкел мають ті самі юридичні повноваження. Протосинкел наділений правами, наданими йому єпископом в акті номінації. Якщо документ складений за повною формулою, протосинкел отримує виконавчу владу в межах всієї єпархії, що, згідно з правом, належить самому єпархіальному єпископові. Владика може надати протосинкелу також інші прерогативи, які підтверджуються спеціальним мандатом. Протосинкел втрачає свої повноваження з номінацією нового єпископа; його усувають декретом єпархіального єпископа або через добровільну відмову, а, крім того, коли єпископський престол стає незаміщеним. Протосинкел мусить бути єпархіальним священиком, віком не менше двадцяти п'яти років, не повинен виконувати ніяких парохіальних функцій, ані бути крилошанином-сповідником. Він не може бути спорідненим з єпископом, а також походити з того самого міста. Протосинкел повинен бути доктором або ліценціатом з канонічного права, особливо ж у разі, коли єпископ не має такого академічного ступеня. Якщо ж у катедральному крилосі знаходиться така людина з відповідними рисами, допускається, в окремих випадках, її номінація на це місце³⁴.

Замовський синод 1720 р. дозволяє призначати церковними урядовцями ченців у разі відсутності світських священиків. Урядовців номінують для кожної єпархії також тоді, коли єпископ

³³ Дят. ПЕВЦОВ В. Г., *Литература по церковному праву*. – Санкт-Петербург, 1914. – С. 904. Пор.: БАЧИНСЬКИЙ. – С. 283-303.

³⁴ БАЧИНСЬКИЙ – С. 310-318. Значення посади протопресвітера в об'єднаній Київській Церкві новим трактується в сайті: СІС. – Кан. 473-481; ССЄО. – Кан. 245-251.

має декілька катедр. Щоб бути номінованим на урядовця, необхідно володіти тими самими якостями, що й єпископ³⁵.

Г. Єпархіальне управління

Крім капітули-крилоса, в єпархіях функціонує також духовне єпархіальне управління для попереднього розгляду різних єпархіальних справ (адміністративних, дисциплінарних, економічних, судових, подружніх та їм подібних), які підлягають остаточному рішенню єпископа. Цей орган подібний до єпархіального управління у православних єпархіях. Єпархіальне управління має лише дорадчий голос, тому єпископ не зобов'язаний обґрунтовувати свої рішення, коли вола не погоджуються з висновками владики. Єпархіальне управління складається з урядовця (П голови), заступника, відвідувача монастирів, помічників та дорадників; їх номінує або розпускає особисто єпископ. Як правило, єпархіальне управління складається з тих самих осіб, що й крилос, але можуть бути номіновані інші ієреї чи навіть миряни.

До єпархіального управління належить єпархіальна канцелярія на чолі з хартофілаксом (канцлером), секретарем, нотарем, архівістом, писарями і водіями. Як вища установа, єпархіальне управління має широкі повноваження. Вона видає всі декрети загального порядку та приписи єпархіальному духовенству, які стосуються парохіального управління, школи та навчання релігії³⁶.

Особливість єпархіального управління полягає в тому, що її члени стають нелегітимними у разі смерті або демісії єпархіального владики чи протосинкела; новий єпископ чи тимчасовий наступник, приймаючи управління єпархією, відразу ж формують нове єпархіальне управління³⁷.

Д. Протопресвітери

Для ретельнішого контролю за парохіальними церквами та причетом, що у них служать, владикою в окрузі єпархії номінуються протопресвітери, або декани. Це парохі, визнані єпархіальним єпископом відповідними до цієї посади, які визначаються чесністю, побожністю й знанням. Вони мають обов'язок оберігати доктрину віри, звичаї та дисципліну духовенства, особливо щодо відправи Служби Божої, уділення Святих Тайн, відвідування хворих, проповідування Слова Божого,

³⁵ Завацької сноска 1736 р. – Тит. VII // Додаток до чинностей. – С. 242-243.

³⁶ БАЧИНСЬКІЙ. – С. 316-318.

³⁷ ПЕНЦОВ В. Г. *Лекції по церковному Праву*. – С. 90.

навчання релігії у школах, старанного ведення парохіальних книг та відповідного управління церковними добрами.

Протопресвітер може бути законно наділений іншими повноваженнями від єпархіального владика, котрий може також і звільнити його з посади. Протопресвітер зобов'язаний офіційно відвідувати раз на рік усі парохії, публічні й приватні каплиці та інші релігійні дома, що підлягають єпископові його округи.

Протопресвітер на території довіреної йому округи відповідальний за те, щоб духовенство щороку брало участь в окружних зборах. Він отримує миро³⁸, посвячене єпископом у Великий Четвер, і роздає його парохам. Бере участь у поставленні, а також поворонах кожного пароха своєї округи. Його влада — це посередництво між єпархіальним управлінням та окружним духовенством. Декрети й приписи загального порядку, які надсилає єпархіальне управління, переходять через протопресвітера. Нарешті, протопресвітер повинен інформувати єпископа про стан своєї округи — мусить складати письмові звіти (особливо коли справа стосується важливих питань), доповідати про окружні збори³⁹.

Е. Парохи

Парох, згідно з Львівським синодом 1891 р., — це співпрацівник єпархіального владика в чуванні над душами, якому як пастирю довірена локальна спільнота, зібрана в парохію під владою правлячого єпископа.

Єпископ діє про свій народ через підлеглих священників, тобто парохів. Пароху довірена певна усталена частина стада вірних, власним пастирем душ яких є владика.

Парох як учитель зобов'язаний проповідувати Боже Слово та навчати катехизму. Як проповідник, діє про навчання вірних правдам віри. У неділі й приписані свята, під час проповідей на Літургії і катехитичних навчань після Вечірні, а також в інших відповідних обставинах прагне, щоб євангельська благовість дійшла до його вірних. Як катехит, повинен проводити свою діяльність з усіма, а не тільки з молоддю⁴⁰.

Як служитель, парох править і жертвує Службу Богу у неділі та в приписані свята, окрім того, співає Утреню й Перший Час,

³⁸ Див. Службу.

³⁹ Чинство. — Тит. VII. — Роз. 1. — С. 200-202; АЗС. — Тит. IX. — С. 127-128; БАЧИНСЬКИЙ. — С. 319-322; Для порівняння з теперішніми нормами див.: СІС. — Кан. 553-555; ССЄО. — Кан. 278-278.

⁴⁰ Про катехизм «Пастирські листи Єго Православительства Като Іосифа Свєдєратовича» див.: Додаток до чинностей. — С. 326-328.

а після обіду Вечірню. Проводить також інші відправи за Типіконом, виходячи з потреб вірних в храмі і поза ним.

Як особа, що розподіляє Божі таїнства, парох зобов'язаний уділяти Святі Тайни вірним кожного разу, як цього проситимуть, або коли бачить в цьому потребу, завжди з обов'язковою пошаною, вірою й побожністю, яка належиться святым речам. В особливий спосіб парох повинен виявляти дбайливість і бажання в уділяванні якнайчастіше Святих Тайн Євхаристії та Покаяння. Ця старанність повинна проявлятися і до дворик у Ідніх катах.

Як пастир, стежить за чистотою морального життя свого стада і особисто відповідальним за те, щоб християнський дух перебував у суспільстві, зі спонукуванням до християнських подруж, з постійною, розважливою і здоровою боротьбою проти будь-якого виду соціального гріха. Він повинен вести свій народ до спасіння, бути вчителем для молодих, батьком бідних, порадником засмучених і дворик, покровителем сиріт і вдів, оборонцем пригноблених, засновником християнських організацій і сторожем християнських звичаїв.

Священник зобов'язаний перебувати в парохії, щоб мати змогу належно виконувати своє служіння. Ця служба настільки зобов'язуюча, що парох не зможе послідовно сповняти її без постійного життя в молитві і близькості з Христом.

У кожній парохії повинні бути парохіальні книги, тобто книга хрещених і миропомазаних, шлюбів, померлих. Крім того, необхідна книга подружніх оголошень, відправлених Богослужінь, протокол чинностей та список парохіян. Парох дбає, щоб такі книги були ретельно зредатовані й старанно зберігались. У парохії мусить бути також архів, в якому зберігаються парохіальні книги разом з іншими важливими документами. Також повинно бути все необхідне для гідного й повного відправлення цілого літургичного року.

Там, де парох не може сам збати про парохію, єпископ призначає йому парохіального вікарія, який не має звичайної влади у парохії, а підпорядкований пароху. Це співпрацівник, з яким парох поділяє частину Господнього виногради́нка, і вони разом несуть всі труднощі й почесні⁴¹.

⁴¹ Дка: Чинність. – Тит. VI, VII, VIII. – С. 202-208; АЗС. – Тит. IX. – С. 127-128. Сучасні парох, які не відраховуються від постинва Завоїського і Лядського єпископа, отубіковано у: СІС. – Кан. 313-323; ССЕСО. – Кан. 379-383. Пер.: БАЧНИСЬКІЙ. – С. 322-380.

11. Відвідування

Щоб пізнати духовні потреби своїх вірних і реальний стан своєї локальної Церкви, єпископ, як найвища духовна особа, відповідальна за своє стадо, повинен відвідувати свою єпархію⁴².

А. Ціль відвідування

Відвідуючи єпархію, без сумніву можна пізнати мирян і священників. При цьому відбувається також посланництво для спасіння душ. У такий спосіб єпископ контактує безпосередньо з народом, проповідуючи і сповідаючи, а також, в особливий спосіб, допомагає священникам духовними вправами, скріпляючи взаємне розуміння, солідарність, братню любов між ними. Єпископ також просить допомоги у священників для виконання нових парохів і виконує ще один свій обов'язок: оберігає літургічну єдність⁴³.

Б. Періодичність відвідування

Замойський синод зобов'язав здійснювати пастирські відвідування особисто чи через спеціального делегата кожні два роки⁴⁴. Львівський синод продовжив термін візитації до п'яти років, з огляду на велику територію та нечисельність єпископів (три). Через це протопресвітер мав відвідувати щороку підлеглі йому парохії та складати письмовий звіт місцевому ієрарху. Львівський синод 1891 р. постановив:

«Що стосується канонічного відвідування єпархії цей Синод має намір змінити це, що приписує Замойський синод, щоб єпископ особисто або через візитатора, які повинні спеціально бути ним номіновані щороку робив відвідни, або задля реальності території, по крайній мірі що два роки, щоб: через просторість наших єпархій канонічне відвідування відбувалося що п'ять років єпископом або іншими. Синод це дозволяє, вважаючи тим більше, що єпископи вже через своїх деканів, немов через своїх заступників, відвідують цілу єпархію, тобто через окружні візити, що відбуваються принаймні раз на рік у кожній парохії. Єпископи повинні наказати, щоб звіт такого окружного відвідування повинен відразу їм передатися через декана і, не зволікаючи, повинні зобов'язати себе оминати всілякі надужиття, якщо такі мали місце»⁴⁵.

⁴² Замойський синод 1720 р. – Тет. VI // ASL. – С. 119; Додаток до чинностей. – С. 236.

⁴³ ШЕПТИЦЬКИЙ А., О канонічній візитації. *Послання Пастирские до Духовенства епархіальныя ієрархіи*. – Житомир, 1902.

⁴⁴ Замойський синод 1720 р. – Тет. VI // ASL. – С. 119; Додаток до чинностей. – С. 236.

⁴⁵ Львівський синод 1891 р. – Тет. VII. – Рев. III. – № 2 // Чинности. – С. 196.

В. Об'єкт і предмет візитації

Єпархіальний єпископ має дуже точний перелік того, що треба відвідати, а також зобов'язання, які мусить виконати під час своїх пастирських візитацій. Він повинен відвідати всі церкви чи каплиці, які в будь-який спосіб дбають про спасіння душ, всі адміністрації добродійних установ і лікарні⁴⁶.

Що стосується монахів, то місцевий єпископ зобов'язаний відвідати чоловічі монастирі, якщо вони не зібрані в згромадження (пальського або патріаршого права), та всі жіночі монастирі. Може відвідувати всі неєпархіальні монастирі в тому разі, коли цей обов'язок не виконаний компетентним візитатором за шість місяців після попередження єпископа⁴⁷.

Г. Як треба проводити відвідування

Під час відвідування єпископ повинен дотримуватись вказівок Замойського синоду щодо способу проведення візитації. Крім того, мусить детально розпитати про майно церкви та записати зібрану інформацію в спеціальну книгу⁴⁸.

Г. Особиста поведінка єпископа під час відвідування

Візитації повинні відбуватись якнайшвидше, без зайвих затримок. Єпископа має супроводжувати обмежене коло осіб, і він покликаний показувати приклад тверезості, стриманості, скромності, покори, мусить їсти в міру і просто. Не може приймати нічого більше від потреби, жодної добровільної пожертви. Якщо ж це зробить, зобов'язаний віддати адвічі більше впродовж того ж місяця, під карою заборони виконання єпископських обов'язків у разі неповернення датку⁴⁹.

12. Священоси

Єпархіальний владика з особливою дбайливістю опікується священниками, яких слухає, обороняє і дбає про їхні права так, щоб вони добре виконували обов'язки свого стану та володіли необхідними засобами для підтримки свого духовного та інтелектуального життя⁵⁰. Єпископ допомагає забезпечити їхнє чесне

⁴⁶ Замойський синод 1720 р. – Тит. VI // ASZ. – С. 119-123; Додаток до чинностей. – С. 239.

⁴⁷ Замойський синод 1720 р. – Тит. VI // ASZ. – С. 120; Додаток до чинностей. – С. 239.

⁴⁸ Замойський синод 1720 р. – Тит. VI // ASZ. – С. 121-122; Додаток до чинностей. – С. 240-241.

⁴⁹ Замойський синод 1720 р. – Тит. VI // ASZ. – С. 121-122; Додаток до чинностей. – С. 240.

⁵⁰ ШЕНТИЦЬКИЙ А., *О достоинстве и обязанностях священника. Даръ Пастырскій до священнаго священства Архидіакона Давидова.* – Женева, 1901.

утримання, вирішує матеріальні проблеми священників у разі потреби⁵¹.

Єпископ не має права приймати священників з інших юрисдикцій без листа екскардинації і благословення, виданого владикою єпархії, звідки ці парохі походять, згідно з правилами святих отців⁵².

13. Монахи

Стосовно монашого життя Берестейський синод 1595 р. постановляє:

«Архимандрити, ігумени, монахи та інші монастирі підлягають послухові єпископу єпархії, в якій живуть, за давньою традицією; тому що у нас є лише один устав, якого дотримуються всі єпископи. Так звані провінціали у нас не існують»⁵³.

У той час не існувало згромаджень на латинський зразок. Крім того, єпископ мусив стежити і не дозволити світським людям управляти та користуватися монастирями, що траплялося неодноразово⁵⁴.

Було багато зловживань, і митрополит Рутський розпочав реформу монахів; вони продовжували підлягати місцевому єпископу⁵⁵, який мав права щодо них⁵⁶.

1. Єпископ дає дозвіл засновувати нові монастирі, келії та будь-яке помешкання для монахів.

2. У дєпятиках і літургичних збірках та інших відправах у церквах і монаших каплицях треба згадувати єпископа.

3. Єпископ має право відвідувати особисто або через делегата монастирі чи інші монаші місця і перевірити, чи у них добре дотримуються дисципліни та порядку церковних відправ, приписаних спільним монашим правом, типіками або власними конституціями.

4. Єпископ повинен дбати й контролювати, чи чесно, тобто згідно з церковними канонами, користуються тогочасними добрими монастирів.

⁵¹ Кобринський синод 1626 р. – Кан. 6 // ДУМНО. – С. 61-62.

⁵² Берестейський синод 1590 р. // ДУБ. – С. 6.

⁵³ Берестейський синод 1591 р. – Кан. 19 // ЖУКОВИЧЬ, Берестейський собор 1591. – С. 61.

⁵⁴ Берестейський синод 1590 р. // ДУБ. – С. 6.

⁵⁵ Новоторонська (василіанська) конгрегація 1617 р. Пар.: АСЗР. – № 7/8.

⁵⁶ *De Monachico Statu*. – Пар. 18. – Ч. 2. – С. 9; Пар.: VOJNAR M., *De Regimine Basilianorum Basilianorum a Metropolitana Josepho Valentin Lutskij institutum*. – Romae, 1948. – Т. 1. – С. 28-29.

5. Єпископ може прийняти датки чи харчі від монастирів, де "типії" це приписують.

6. Єпископ затверджує і благословляє вибраних монахами ігумена.

7. Права єпископа щодо монахів-священників:

а) якщо нічого не передбачено типіками, лише місцевий єпископ має право перевіряти кандидатів, запропонованих настоятелем, і підносити їх до гідності диякона чи священника;

б) оскільки вони є кліриками, єпископ має пряму юрисдикцію над ними, як і над іншими священниками.

в) єпископ може призначити такого монаха до зовнішньої служби, якщо в цьому є потреба і це не суперечить конституції власного монастиря.

8. Єпархіальний суд приймає апеляції монахів. Священників або монахів, які вчинили якийсь злочин, повинен судити єпархіальний суд, а не світський⁵⁷.

До цих берестейських приписів Кобринський синод додав:

«Монахи нашого згромадження не можуть бути прийняті нашими єпископами без чіткого дозволу, виданого листом від настоятеля»⁵⁸.

Більшість ченців об'єднаної Київської Церкви були васклянами. Такі монахи приєднали до західної організації певного типу, і 1882 р. вони її отримали завдяки папі Леву XIII⁵⁹. Львівський синод 1882 р. про васклян пише так:

«Також якщо цей Чин з конституцією «Singulare presidium» є вільний від юрисдикції управляючих єпископа, через великі вигоди, які можуть принести для Церкви з обов'язкового контакту між одним та іншим духовенством, Синод доручає управляючим єпископам виявляти прихильність і протекцію для Чину зі свого боку, і доручає настоятелям монастирів показати себе добровольцями у надяванні духовної допомоги єпископам, даючи дозвіл своїм підлеглим на проповідкування Слова Божого, а найбільше для слівді молодого духовенства»⁶⁰.

Щодо жіночих монастирів, то вони безпосередньо підпорядковані юрисдикції єпархіального єпископа.

⁵⁷ Берестейський синод 1591 р. – Кан. 21 // ЖУКОВИЧЬ, Брестський собор 1591. – С. 63.

⁵⁸ Кобринський синод 1626 р. – Кан. 12 // ДУМЫД. – С. 61-62.

⁵⁹ Див.: DPR. – Т. 2. – С. 454-458.

⁶⁰ Львівський синод 1891 р. – Тит. X. – № 1 // Чиності. – С. 238.

14. Миряни

Миряни часто організовувалися в братства, які, однак, не завжди підпорядковувалися місцевим єпископам. Після унії Київської Церкви з Римом ситуація змінилася, і Берестейський синод 1595 р. зобов'язав братства підпорядковуватися місцевим єпископам⁶¹.

Єпархіальний владика повинен відвідувати братства та контролювати їхню діяльність. З цією метою Замойський синод 1720 р. приготував запитник, щоб допомогти єпископові у відвідуванні братств⁶².

Львівський синод 1891 р. на відміну від попередньої традиції, розглядає світську спільноту з іншої перспективи. Він не говорить більше про братства, які ще існують і відіграють певну роль у мирянському житті, а натомість наголошує на адрі суспільства – сім'ї, спеціально зупиняючись на ролі батька сім'ї⁶³. Львівський синод не згадує про відповідальність єпископа щодо сім'ї, однак звертає увагу на первинні відносини між християнською сім'єю та Богом. Синод збільчує роль домашньої Церкви і наголошує, що кожна сім'я – це свого роду Церква Христова⁶⁴.

IV. Обов'язок навчання єпархіального єпископа

1. Вступ

Єпископ – перший учитель правдивої віри, сторож її чистоти, вартинник її утвердження та поширення у довірчій йому окрузі.

Як головний учитель Церкви, він перший повинен сумлінно поширювати слово правди (2 Тим 2,15), особисто проповідувати Слово Боже, безперервно відкривати, забороняти, молитися, переконувати, навчати тих, хто погано поводиться, деколи навіть під загрозою церковних кар⁶⁵. Владика має владу передавати право церковного вчення у своїй єпархії компетентним особам (2 Тим 2,2). Також мусить навчати самих вчителів і духовенство, особливо проводити службу вчителя в Божественних відправах у приписані дні⁶⁶.

⁶¹ Берестейський синод 1595 р. – Кан. 26 // DUB. – С. 73.

⁶² AS2. – С. 159-173.

⁶³ Львівський синод 1891 р. – Тет. IV. – Рів. IX // Чистота. – С. 151-152.

⁶⁴ Актуальність Львівського синоду особливо помітна, якщо порівнювати його з рішенням II Ватиканського собору; див.: *Світло Народу* та декрет про апостолат мирян *Апостольство Ділячіо*. – № 11.

⁶⁵ Собор Перший і Другий. – Кан. 9.

⁶⁶ Апостольські правила. – Кан. 58; VI Волинський. – Кан. 18.

Як наглядач за поширенням християнської освіти серед свого стада, єпископ повинен дбати, щоб у його єпархії проповідувалось Слово Боже і християнський народ навчався у вірі і пошані до Божественного закону. Цього він вимагає від священників і наглядає за виконанням⁶⁷.

2. Проповідування

Однією з головних служб, які єпископ мусить виконувати, є проповідування Євангелія. Він є передусім проповідником. Якщо існує законна перешкода для проповідування єпископа, то він мусить прийняти компетентного проповідника. Владика повинен дбати, щоб по цій єпархії правильно виконувались накази та канони, які стосуються служби слова, проповіді та катехитичної формації. Це необхідно для того, щоб до усіх була доведена правдива християнська наука⁶⁸.

3. Освіта

Багато синодів ухвалювали різні постанови відносно освіти. Замойський синод приписує єпархіальному владці мати при собі досвідченого теолога, який йому стане порадником у пастирській дбайливості⁶⁹.

Єпископ мусить дбати, щоб сім'ї священників були зразковими, та:

«...попередити священників, щоб навчали власних синів вже від молодості, так в науках, як і в традиціях, що торкаються священничого стану»⁷⁰.

Єпископ може відкрити друкарню для видання священних книг, однак мусить взяти на себе контроль за публікацією богослужбових книг іншими організаціями, наприклад, братствами. Книги треба друкувати «уважно і з великою обережністю», за умов належного нагляду⁷¹.

⁶⁷ ПЕВЦОВ В. Г. *Лекции по церковному Праву*. – Кан. 54-55.

⁶⁸ Люблінський синод 1691 р. – Тит. I. – Род. 7: «О проповедании слова Божия» // *Доклады до чинностей*. – С. 320-322, 325-326.

⁶⁹ Замойський синод 1720 р. – Тит. VI // *ASZ*. – С. 119; *Доклады до чинностей*. – С. 298.

⁷⁰ Кобринський синод 1628 р. – Кан. 3 // *DUMYD*. – С. 81-82.

⁷¹ Берестейський синод 1561 р. – Кан. 11 // *ЖУКОВИЧЬ*, *Берестейський собор 1561*. – С. 53; Берестейський синод 1585 р. – Кан. 37 // *DUB*. – С. 73.

Крім того, єпископи мають право відкривати школи, семінарії в місцях, які вважають відповідними й зручними, та утримувати ці установи під своїм контролем⁷².

4. Семінарії

Єпархіальному владіці найбільше залежить на заохоченні покликань до духовного стану, передусім через відповідні установи. Якщо єпархіальний єпископ вважає доречним, нехай засновує малу семінарію⁷³.

Єпископ має турбуватись про заснування вищої єпархіальної семінарії чи аналогічної установи, а коли цього не може, мусить вислати кращих юнаків до вищої загальноцерковної семінарії. Львівський синод довіряє цю вищу семінарію піклуванню архієпископа-митрополита та всіх єпископів.

V. Святительські функції єпархіального єпископа

1. Вступ

Єпископат – стан, вищий від священства, який охоплює всі три ступені. Єпископат – це також джерело священства, яке передається іншим через владуку. Виключно йому належить влада висвячувати на інші ступені священства та на посади церковної служби. Освячення мира теж належить до прерогативи єпископа. З цієї причини єпископ зветься також святителем і має владу відправляти всі священнічі служби повсюдно в межах єпархії.

Владика є у своїй єпархії є головним наглядачем за порядком, встановленим церковною Божественною службою. Вирішує всі непорозуміння щодо Літургії і має право в будь-яких надзвичайних обставинах призначати спеціальні молитви, хресну дорогу, накладати на своє стадо час покути і т. д.

У виконанні літургійної служби йому надаються інші припідєї, вказані у літургійних приписах⁷⁴. Єпископ мусить стежити за літургійною одноформністю згідно з рішеннями, прийнятими синодами його помісної Церкви.

⁷² Берестейський синод 1580 р. // DUB. – С. 6; Берестейський синод 1591 р. – Кан. 14 // ЖУКОВИЧЬ, Берестейський собор 1591. – С. 58-59; Берестейський синод 1595 р. – Кан. 27 // DUB. – С. 73.

⁷³ Львівський синод 1821 р. – Тет. VIII. – Роз. I. – № 8 // Часопись. – С. 208-221; ASL. – Тет. XV. – С. 144-147.

⁷⁴ ПЕВЦОВ В. Г. *Литургия на церковном Простр.* – С. 58-59.

2. Святі Тайни

А. Миропомазання

Згідно з Замойським синодом, парох має «надзвичайне право і можливість, уповноважену єпископом, за дозволом Апостольського престолу» уділяти у видимий спосіб, переважно відразу ж після хрещення, тайну миропомазання⁷⁵. Священники отримують миро для миропомазання від єпископа або протопресвітера, а протопресвітери – від архієпископа або єпископа⁷⁶. Єпархіальний владика повинен освячувати святе миро щороку у Великий Четвер і роздавати його всім парохам.

Б. Євхаристійна відправа

Єпископ має бути центром євхаристійної відправи у своїй єпархії. Тому Кобринський синод наказує:

«Щоб всіма зберігалася одноформність у відправленні Святої Літургії, щоб ніхто з висвячених не відходив від власного єпископа, поки не проживе (з ним) у відправленні Божественної Літургії і аж доки не навчиться уділяти Найсвятіші Тайни»⁷⁷.

Якщо єпископові ніщо не перешкоджає, він зобов'язаний відправляти літургійні служби в катедральному соборі на урочисті свята, особливо у Страшний тиждень⁷⁸. Отже, центром літургійних відправ в єпархії є владика, який служить у своєму катедральному соборі і мусить сповнити всі святі дії відповідно до літургійних канонів свого обряду, для наслідування іншими

В. Священниче свячення

Єпископ має дуже обережно підходити до Свячень. Передусім він зобов'язаний дізнатися якнайбільше про життя, звички, освіту та інші характеристики кандидата. Через це кандидат мусить пройти комісію екзамінаторів, уповноважених єпископом. Владика висвячує тих, які з'явилися на екзамен комісії. Остання має вирішувати розважливо, з суворістю і зрілістю, без огляду на якесь очікування, премію чи страх. Рішення треба видавати після

⁷⁵ ASE. – С. 82.

⁷⁶ Берестейський синод 1591 р. – Кан. 9 // ЖУКОВИЧЬ, Берестейський собор 1591. – С. 53.

⁷⁷ Кобринський синод 1826 р. – Кан. 11 // ДУМЫД. – С. 63-64.

⁷⁸ Замойський синод 1720 р. – Тит. VI // ASE. – С. 118; Додаток до чинностей. – С. 236.

ретьельного з'ясування відомостей про сім'ю, особу, вік, освіту, звички, науку та віру кандидата, згідно з Тридентським собором.

Кандидат також зобов'язаний представитись протопресвітеру за два місяці до свячення. Протопресвітер тоді публічно оголошує в парохії про намір кандидата, щоб дізнатися про його народження, вік, звички та життя, а потім надсилає результати розслідування до єпархіального єпископа.

Після з'ясування життя та звичок кандидата владики особисто перевіряє кандидата щодо його знання та церковного досвіду. Ця перевірка має стосуватись також Святих Тайн, їх уділення та інших парохіальних обов'язків.

Єпископ повинен простежити, щоб кандидат провів шість тижнів при катедральному соборі. Тут кандидат проводить духовні справи в ізоляції протягом 8 днів під керівництвом священника, номінованого єпископом, і готується до екзаменів. Кандидат має отримати посвідчення від керівника, призначеного єпископом, що провів шість тижнів встановленої інтенсивної підготовки, відбув духовні справи. Без цього рішення про придатність до священства кандидат не допускається до іспитів.

Треба звернути увагу на проміжки для свячень між різними церковними ступенями. Між чтецтвом і піддяконатом немає ніякого проміжку, між піддяконатом і дияконатом — один день, між дияконатом і священством — вісім днів. Дияконат і священство, крім того, мають бути уділені в приписані святкові дні.

Крім того, кандидат у дияконат чи священство мусить висповідатись перед свяченням, відмовити «Вірую» за приписом Урбана VIII; для східних — присягнути на вірність і послух Римському Архієпископі та своєму єпископові, що оберігатиме церковне майно, довірене йому та що постійно перебуватиме у тій самій Церкві.

Єпископ відповідає за призначення священника та його утримання, мусить мати реєстр, де записує ім'я та прізвище, імена батьків, вік, майно або титули висвяченого, день, місяць і рік свячення.

Існують також інші видані синодами приписи, на які єпископ звертає увагу перед свяченням кандидата до священства. Вони полягають у тому, щоб не висвячувати священників, дияконів чи піддяконів для інших єпархій⁷⁹ або за платню, та щоб шукати достойного кандидата⁸⁰.

⁷⁹ Берестейський синод 1560 р. // ДУВ. — С. 8.

⁸⁰ Берестейський синод 1561 р. — Кан. 2 // ЖУКОВИЧЬ, Престейський собор 1561. — С. 51-52.

берестейський синод 1591 р. говорить:

«Не висвячувати священників протопсалтів⁸¹ без офіційних документів поручення і підмоги протопресвітера, тому що тайкома входить в духовенство особи, які мають різні вади»⁸².

Інші синоди наказують не висвячувати власних підданих в іншій єпархії без дозволу місцевого єпископа, навіть якщо би йшлося про звільнене з-під юрисдикції місцевого владики місце або інший єпископ володів би якимсь монастирем, майном чи помешканням у цій єпархії⁸³.

У власній єпархії не можна висвячувати священників з інших єпархій, без дозволу й відпускового листа їхніх владик⁸⁴.

Одружені кандидати можуть бути допущені до священства⁸⁵.

Г. Сповідь

Щодо тайни покаяння лише Львівський синод зауважує, що священники повинні отримувати дозвіл від місцевого єпископа, щоб сповідати в жіночих монастирях⁸⁶.

3. Інші дії Божественного культу

А. Церкви

Замойський синод 1720 р. доручає єпископам посвячувати церкви «ті, що збудовані, і ті, що мають бути збудовані»⁸⁷. Однак треба завжди враховувати засторогу Берестейського синоду 1590 р.: не посвячувати церкви для інших⁸⁸.

Львівський синод 1891 р. постановляє, що благословення фундаментів церкви чи самої вже збудованої церкви, вітара, дахівців, дзвонів, цвинтарів може виконуватись будь-яким

⁸¹ Див. Савик.

⁸² Берестейський синод 1591 р. – Кан. 8 // ЖУКОВИЧЬ, Берестейський собор 1591. – С. 53.

⁸³ Замойський синод 1720 р. – Тет. III. – № 7 // АСЛ. – С. 101; Додаток до чинностей. – С. 225.

⁸⁴ Замойський синод 1720 р. – Тет. III. – № 7 // АСЛ. – С. 101; Додаток до чинностей. – С. 225.

⁸⁵ Львівський синод 1891 р. – Тет. II. – Роз. VI. // Чинності. – С. 101-103; Замойський синод 1720 р. – Тет. III. – Роз. VII // АСЛ. – С. 99-108; Додаток до чинностей. – С. 224-230.

⁸⁶ Львівський синод 1891 р. – Тет. II. – Роз. IV. – № 4 // Чинності. – С. 98.

⁸⁷ Замойський синод 1720 р. – Тет. VI // АСЛ. – С. 122; Додаток до чинностей. – С. 241.

⁸⁸ ДУВ. – С. 6.

священником, який має спеціальний документ від єпархіального владика⁸⁹.

Б. Антимінси⁹⁰

Згідно з Львівським синодом 1891 р., благословення антимінса, чаші, кивота, дискоса, ложечки належить саме єпископові.

Далі синод робить застереження:

«Але в деяких випадках, за спеціальним уповноваженням єпарха, це можуть робити прості священники. Про це право треба завжди просити».

Львівський синод не уточнює, в яких випадках єпископ не може давати такого уповноваження⁹¹. Зокрема, владика не може давати антимінсів для інших поза своєю єпархією⁹².

4. Святі місця та трапи

Згідно з Берестейським синодом 1595 р.,

«собори і парохіальні церкви мають підлягати уряду і управі єпархіальних єпископів»⁹³.

Єпархіальний владика має право звільнити від посту⁹⁴. Він може також призначити пости з пільгових мотивів.

VI. Апарат управління єпархіального єпископа

1. Вступ

На синодах Київської Церкви управління єпархіальним владикою розглядали переважно з пастырської точки зору, як таке, що реалізується через законодавчу, виконавчу та судову владу. Єпископ виконує законодавчу владу особисто; виконавчу — як особисто, так і через протосинкелів чи синкелів; судову — як особисто, так і через судового синкела та судді⁹⁵.

⁸⁹ Львівський синод 1891 р. — Тит. III. — № 4 // Чужості. — С. 108. Пор.: ШЕПТИЦЬКИЙ А., *Львівські єпархиї при польському Царстві*. — Львів, 1901. — С. 2: «Лише єпископ може посвячувати церкву. Якщо він не може цього робити особисто, дозволяє священнику, поки він не приде сам, щоб поблагословити церкву, і вислав антимінс, на якому можна правити Службу Богу».

⁹⁰ Див. Селець.

⁹¹ Львівський синод 1891 р. — Тит. III. — № 5 // Чужості. — С. 107.

⁹² Берестейський синод 1595 р. // DUB. — С. 6.

⁹³ Берестейський синод 1595 р. — Кан. 29 // DUB. — С. 64.

⁹⁴ Львівський синод 1891 р. — Тит. XI. — № 5 // Чужості. — С. 242.

⁹⁵ Пор.: ССБО. — Кан. 191.

Управлінські повноваження над підлеглими полягають як у праві створювати нові закони, так і в повноваженнях, які з цього права випливають – судити і карати.

2. Законодавче служіння єпархіального єпископа

Єпископ особисто здійснює законодавчу владу. Оскільки він має узгоджувати свої дії із канонами Вселенської і помісної своєї Церкви, то повинен сприяти формуванню спільного уставу для цілої Церкви – з відповідними заходами. Єпископ особисто виконує цей обов'язок втілення законодавчої влади. Він може також скликати єпархіальний синод для обговорення стану справ із дотриманням церковних законів, але синодальні декрети можуть бути оприлюднені й мати законну силу тільки після їх апробації владикою. Окрім єпархіального синоду, виключно владика може запровадити окремі закони для всієї канонічної території своєї єпархії⁹⁰.

3. Судова влада єпархіального єпископа

Єпископ – це звичайний суддя першої інстанції у всіх церковних (спірних та карних) справах на території своєї єпархії.

А. Єпархіальний суд

Щоб виконувати свою судову владу, єпархіальний владика повинен встановити церковний єпархіальний суд, який має складатися з голови, аудиторів і одного нотаря чи секретаря.

У карних справах проти священиків, крім аудиторів, єпископ призначає вісім священиків «доброї слави», чотирьох з яких номінує для всіх справ⁹¹. Єпископ призначає також судового синкела⁹².

Для розгляду справ, у яких йдеться про уневажнення церковного шлюбу, єпархіальний владика призначає оборонця подружнього зв'язку, який перед кожною судовою справою присягає, що захищатиме подружній зв'язок.

Для оборони справедливості й дотримання закону в карних справах єпархіальний єпископ номінує священика – захисника справедливості. Він стежить, щоб справи про церковні злочини, вчинені духовенством єпархії, були скеровані до суду. Якщо

⁹⁰ Дяк: БАЧИНСЬКИЙ. – С. 269-270.

⁹¹ Починаючи для церковних судів (Держави Австрійської) // Додаток до чинностей. – С. 317.

⁹² Законовий синод 1720 р. – Тит. VII // АЗС. – С. 125-126; Додаток до чинностей. – С. 342-343.

захисник справедливості виявив якісь відхилення від судової процедури, він зобов'язаний подати апеляцію до вищої інстанції.

Щодо обсягу своїх повноважень, то суд компетентний у кожній церковній (спірній або карній) справі.

Юрисдикції єпископського суду підлягають усі католики — миряни, духовенство і ченці (якщо вони не виключені з-під юрисдикції), які проживають, мають майно або провадять якусь діяльність чи вчинили злочин на території єпархії.

Апеляційний суд другої інстанції — це митрополітський суд.

Присуд, виданий єпископом з поінформованим сумлінням, має бути апеляований до Риму⁹⁹.

Б. Адміністративний суд

Для менш важливих справ єпископ або єпархіальне управління можуть видати вирок адміністративним шляхом. Саме владика вирішує, чи справа має бути передана йому, єпархіальному управлінню або суду для провадження канонічного процесу¹⁰⁰.

4. Санкції в єпархії¹⁰¹

Церква має право й обов'язок притягати до карних санкцій вірних, які здійснили злочин. Турбота про дисципліну та виправлення духовенства і (в означених випадках) вірних, які підлягають юрисдикції єпархіального владика, вимагають нагляду за їхнім способом життя та використання засобів, покликаних запобігти й усунути злочин. Отже, єпископ володіє винятковим правом ініціювати та вирішувати справи всіх вірних у релігійно-моральних питаннях, накладати порушникам духовні кари (таємні або публічні) для їх наступного виправлення.

Серед покарань насамперед застосовують попередження, а вже згодом — покутні засоби й догани. Єпархіальний владика зобов'язаний застерегти та попередити того, хто має намір вчинити злочин. Застереження й докори повинні бути задокументовані. Якщо попередженням неможливо відновити справедливість, єпископ або єпархіальне управління наказують суду видати позасудовий декрет з переліком карних заходів і застереженням про можливий судовий процес у випадку

⁹⁹ Львівський синод 1891 р. — Тет. XIII: Поучені для церковних судів

// Додаток до чинностей. — С. 519-528.

¹⁰⁰ Львівський синод 1891 р. — Тет. XIII: Поучені для церковних судів

// Додаток до чинностей. — С. 517-528; Чинності. — С. 252-253.

¹⁰¹ Дяк: КОРЧАЛІН К., Карні право Української Католицької Церкви. Історико-правничий огляд. Вид. 2. — Рим, 1991.

непослуху. Якщо навіть це не допомагає, то ініціюється судовий процес¹⁰².

Щодо карних засобів до духовних осіб Берестейський синод 1591 р. постановляє:

«Єпископи, маючи під своєю владою ігуменів, протопопесвітерів, священників і дяконів, за їхні злочини не можуть довести їх до знеможення, посадити у в'язницю з тортюрами, і в такий спосіб здійснити жорстокість до них, а вони лише мають, за правдами святих отців і апостолів, покарати їх тимчасовим усуненням. Але якщо хто-небудь, будучи усуненим, протриває владі і продовжує відправляти, і всупереч покуті та усуненню, виконує інші священні дії, він, навіть якщо і був невинним, через свій непослух, після належного і ймовірного пояснення та свідчення про свій непослух має бути усунений на синоді від (священного) стану»¹⁰³.

Замойський синод наполягає на необхідності санкцій, де це доречно, і наказує:

«До єпископського обов'язку належить не лише виступати, а також упорядити, що означає відновлення церковної карності, очищення і виправлення злочинів; скріплення добрих нагородами, стримування поганих карами.»¹⁰⁴.

Одночасно Замойський синод радить єпископові бути радше батьком, ніж суддею, придушувати зло, а не грішника, з виправним духом, а не духом помсти, і перш ніж котось карати, треба спочатку провести розслідування¹⁰⁵.

Замойський синод наполягає на тому, що єпископ не може карати важкими присудами, якщо перед тим не застосовував легких покарань¹⁰⁶.

Що стосується характеру санкцій, то синоди наполягають на утриманні єпископа від биття священників¹⁰⁷. Священників і духовних осіб, які здійснили певний злочин, передбачається судити єпархіальним судом, а не світським¹⁰⁸. Єпископи або їхні візитатори мають право накладати покарання на священників, винних у злочинах, згідно з церковними канонами¹⁰⁹.

¹⁰² Львівський синод 1691 р. – Тет. XIII // Поручення для церковних судів // Додаток до чинностей. – С. 599-603.

¹⁰³ Берестейський синод 1591 р. – Кан. 5 // ЖУКОВИЧЬ, Брестейський собор 1591. – С. 33.

¹⁰⁴ Замойський синод 1720 р. – Тет. VI // Додаток до чинностей. – С. 236-237.

¹⁰⁵ Замойський синод 1720 р. – Тет. VI // Додаток до чинностей. – С. 237.

¹⁰⁶ Замойський синод 1720 р. – Тет. VI // Додаток до чинностей. – С. 237.

¹⁰⁷ Замойський синод 1720 р. – Тет. VI // Додаток до чинностей. – С. 237.

¹⁰⁸ Берестейський синод 1595 р. – Кан. 21 // DUB. – С. 72.

¹⁰⁹ Берестейський синод 1595 р. – Кан. 26 // DUB. – С. 73.

Синоди також говорять про свободу єпископа у реалізації свого служіння управління і твердять, що у виконанні «святої духовної судової влади» над своїми підлеглими владиці не можуть завадити світська влада та миряни¹¹⁰.

VII. Переміщення єпархіального єпископа

У багатотомовій історії Київської Церкви можна зустріти декілька випадків переміщення єпископів, але це траплялося дуже рідко, оскільки уважалося дуже серйозним заходом.

Берестейський синод 1591 р. забороняє переміщення владики без поважної причини і покликається на давні канони, згідно з якими лише вища інстанція може вирішувати цю справу. Переміщення не може відбутися з волі народу, духовенства чи самого єпископа¹¹¹.

Після Берестейської унії митрополит використовував владу переміщення єпископів з одного осідку в інший. Зокрема, митрополит Йосиф Рутський перевів 1633 р. Рафаїла Корсака, свого коад'ютора, з Галицької єпархії до Пінсько-Турівської. Митрополит Антоній Селява 1654 р. перевів Андрія Квашинна-Золотого зі Смоленської архієпархії на Пінську єпархію. У 1697 р. митрополит Київський, Галицький і всієї Руси Лев Шлюбич-Заленський переміщує Мартина Білосора з Пінської єпархії до Полоцької архієпархії. У 1730 р. митрополит Атаназій Шептицький переводить єпископа Теофіла Гудебського з Пінської катедри до Володимирської. А 19 грудня 1748 р. Конгрегація Поширення Віри видає декрет, в якому право переміщення з однієї єпархії до іншої закріплює за Римським Архієпископом¹¹². Через це подальші зміни осідків єпископів відбувалися через звернення до Римського престолу¹¹³.

Першим і, напевно, єдиним архієпископом, хто після чергового втручання Конгрегації Поширення Віри вирішив скористатися давніми правами митрополитів Київських, Галицьких і всієї Руси,

¹¹⁰ Зависокий синод 1720 р. – Тит. VI // *Додаток до чинностей*. – С. 228; Берестейський синод 1591 р. – Кан. 28 // *DUB*. – С. 73.

¹¹¹ Берестейський синод 1591 р. – Кан. 3 // *ЖУКОВИЧЪ, Брестскій соборъ 1591*. – С. 52. Згідно з давніми канонами, переміщення єпископів в якомусь разі не могло відбуватися з волі мирян, духовенства чи єпископа. Див.: *Картузський*. – Кан. 48 // *Discipline Antiqua*. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 264; *Сардинський*. – Тт. 1-2 // *Discipline Antiqua*. – Т. 1. – 2. – С. 150-181; *Антіохійський*. – Кан. 21 // *Discipline Antiqua*. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 131; *Ніжнійський I-II*. – Кан. 15 // *Discipline Antiqua*. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 36-37; *Халедонський*. – Кан. 5 // *Discipline Antiqua*. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 74. Лише вища інстанція могла вирішувати про переміщення єпископів: *Алостерський*. – Кан. 14 // *Discipline Antiqua*. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 14.

¹¹² STASIW, *Mitropolis Najświętszy*. – М. 80. – С. 217.

¹¹³ STASIW, *Mitropolis Najświętszy*. – С. 218-218.

був Ясон Смогожевський, який у 1784 р. перемістив, без попереднього узгодження з Римом, єпископа Холмського Максиміліана Рила до Перемишля¹¹⁴. Реагуючи на цей вчинок митрополита папа Пій VI декретом Конгрегації Поширення Віри від 27 лютого 1785 р. «содорожив» ситуацію. В іншому документі тієї ж Конгрегації, з апробацією Римського Архидієка, стверджувалось, що переміщення може виконуватись лише Румською Церквою, «і приватно передано до Митрополита»¹¹⁵.

VIII. Припинення повноважень єпархіального єпископа

1. Вступ

Влада єпископа, як правило, закінчується із його смертю. Демісія, переміщення або усунення — дуже виняткові події, з якими також втрачається влада юрисдикції над визначеною єпархією.

Отримавши одного разу єпархію, владика не може без поважної причини, підтвердженої предстоятелем відкинути номінацію і залишити свою канонічну територію коли хоче. Єпископ зобов'язаний старанно охороняти довірене йому стадо Христове¹¹⁶.

2. Демісія, переміщення, усунення єпископа

Демісія може статися з особистих мотивів єпископа, як от хвороба чи божевілья, публічний злочин чи розпорядження предстоятеля. Такі акти демісії єпископа зі свого пастирського осідку мали місце в історії Київської Церкви¹¹⁷. Переміщення владики вже обговорювалось нами попередньо. Що стосується усунення, то ми віднайшли лише справи митрополита Онисифора Діачки (1579-1588), усуненого патріархом Єремією II 6 серпня 1589 р., оскільки був одружений вдруге, та єпископів Балабана й Копистинського, позбавлених своїх катедр Берестейським синодом 10 жовтня 1596 р., у розпал полеміки щодо унії з Римом¹¹⁸.

3. Смерть єпископа

Смерть владики позбавляє єпархію її пастиря, й осідок стає вакантним. У таких випадках синоди спочатку приписують

¹¹⁴ CHOMA J., *Maximilianus Ryla Episcopus Chabrenus et Peremyshlensis (1739-1793)* [Excerpta ex Dissertatione ad Lauream in Facultate Theologica]. — Roma, 1883. — С. 39-41.

¹¹⁵ STASIW, *Metropolia Halicka*. — С. 317 (№ 83).

¹¹⁶ Берестейський синод 1591 р. — Кан. 3 // ЖУКОВИЧЬ, *Брестский соборъ 1591*. — С. 59.

¹¹⁷ Див. ASCPF. — Т. 5. — С. 187-191, де йде мова про арешта єпископа Йосифа Горбачьового.

¹¹⁸ Пар.: Стр. 83 цієї праці.

молитву, щоб потім з'ясувати, хто керуватиме спархією в духовних і дочасних справах. Львівський синод 1891 р. постановляє, що коли єпископ помирає, треба негайно відправити похоронну службу, і додає:

«Що стосується майна покійного єпископа, замість порядку, приписаного Замойським синодом, треба прийняти припис нового закону, як пояснено раніше в розділі про митрополитів, і як чітко вказано в статутах Капітул»¹¹⁹.

У статутах Львівського крилосу зазначено:

«Коли митрополитичий престол спорожніє, єпископська судовість переходить до капітули, — на основі виразного веління Апостольського престолу, незважаючи на будь-які суперечні устами, — яка виконує це тимчасово, аж поки не буде призначений новий архієпископ-митрополит, оскільки це необхідно для тимчасового керування архієпархією і для збереження стану Церкви.

З цією метою капітула повинна, за приписом Тридентійського собору (Засідання 24, розділ 16, о нспр), до восьми днів призначити урядовця, або вікарія, щоб управляти архієпархією в духовних справах, а також економа чи адміністратора для дочасних діб, який повинен вести справи, що належать до митрополитичого столу і доходу.

Якщо капітула захоче, може затвердити генерального вікарія, якого залишиє архієпископ. Про смерть архієпископа-митрополита і про вибір адміністратора, як в духовних справах, так і дочасних, треба попередити уряд.

Кандидат на капітулярного вікарія для духовних справ, крім інших характеристик, яких вимагають святи канони, має також вирізнятись церковним безженством. Його вибере капітула в звичайний спосіб на засіданні з таємним голосуванням і абсолютною більшістю голосів, тому що було б цілком неслаложно, щоб від імені капітули призначати на виконання управління архієпархією того, хто був би вибраний лише з відносною більшістю голосів, якого велика частина капітули вважала б менш відповідним для обіймання такого чину.

Права та обов'язки, які вікарій повинен виконувати від імені капітули, встановлені церковними канонами. Тут треба лише зазначити, що капітула йому повинна підкорятися як законному настоятелю в справах управління архієпархією, але не в капітулярних справах.

Влада і судовість капітулярного вікарія закінчується лише тоді, коли буде затверджено і канонічно встановлено нового архієпископа, тоді також юрисдикція самої капітули більше не триває.

Адміністратор майна має бути встановлений до восьми днів з абсолютною більшістю голосів таємним голосуванням.

На ньому лежать обов'язок старанно дбати про майно митрополичого престолу, будівлі, нерухомості і прибутки після отримання ним списку майна, так щоб ні в кого не виникло ніякої підсари. Він має подати точний звіт про прибутки урядові, в якості адміністратора релігійного фонду цілої провінції»¹³⁰.

IX. Висновки

Сопричастя між єпископами здійснюється через згоду та солідарність у вірі, а також у пошані до найважливіших правил церковного життя; воно також реалізується через контакти. Єпископи мають збиратися на синод, коли їх запрошує голова помісної Церкви. Владики повинні виявляти послуг архієпископові-митрополиту. Лише синод може розв'язувати суперечки між єпископами. Некоректно звертатися до вищої від помісної Церкви влади, попередньо не пройшовши інстанцію архієпископа-митрополита чи синоду.

Крім обов'язку єпархіального владика дбати про сопричастя між співбратами-єпископами, ми розглянули його пастирські права та обов'язки як вчителя, святителя й міністра управління. Багато функцій єпископа делеговано його співпрацівникам, без яких він не може обійтися. Тому цих співпрацівників ми і розглядаємо як помічників єпископа у виконанні своєї служби. Усі їх обов'язки ґрунтуються на рішеннях синодів об'єднаної Київської Церкви, але треба взяти до уваги сучасні підходи, багато з яких співзвучні постановам II Ватиканського собору.

Переміщення єпископів практикувалися дуже зрідка, оскільки вважалися не дуже бажаними. Завершення повноважень єпархіального владика настає з його природною смертю або пов'язано з іншими винятковими подіями, як от демісії, переміщення або усунення. Переведення та завершення повноважень єпархіального єпископа звільняють його від обов'язків і прав, які перелічені у цьому розділі.

¹³⁰ Уставы Калитеры царя Митрополитовъ Львовскъ // Довідник до чинностей. – С. 430-440. Пер. офіційної латинської переклад: Constitutiones Capituli Ecclesiae Metropolitanae Leopoldensis // ADSL. – Appendix 34. – С. 360-361.

**Владика-пастир повертає родної сина,
викупленого з неволі**

Клеймо з ікони «Св. Миколай з житієм». Кінець XVI - початок XVII ст., походить із села Рихтинці.

ВИСНОВОК

Дана праця розглядає юридичні повноваження єпископа об'єднаної Київської Церкви у період від Берестейської унії аж до кінця ХІХ ст. на основі різних синодальних актів тієї ж Церкви.

Автор звернув увагу на такі важливі моменти:

- систематизація та аналіз документів двадцяти синодів Київської Церкви;

- класифікація єпископів Київської Церкви зі спеціальною увагою до прототронія та екзарха Константинопольського патріарха, а згодом екзарха всієї Русі;

- наголошено, що архієпископ-митрополит Київський, Галицький і всієї Русі відігравав ключову роль у єпископському поставленні як за участю синоду, так і за втручання світської влади. Канонічно голова Київської Церкви завжди затверджує владик, які законно вибрані синодом або презентовані світською владою. Лише за втручання Римського Архієрея роль голови Київської Церкви трансформується;

- вивчення прав і обов'язків єпархіального єпископа показує, наскільки актуальною є постать владика Київської Церкви, особливо в світлі рішень Львівського синоду, який своїми новаторськими підходами випередив рішення ІІ Ватиканського собору, зокрема в пастирському плані;

- наявність теологічного контексту в різних синодальних актах важлива передусім тим, що дає розуміння нової еkleзіологічної свідомості, в контексті ІІ Ватиканського собору (стержневим елементом якої є поєднання студій з канонічного права із соборовою еkleзіологією), а також відділяє право структурального типу від права нормативного типу;

- єпископська колегіальність і таїнственне розуміння влади – дві фундаментальні тези ІІ Ватиканського собору про природу і функції єпископського служіння – також присутні й наголошені у синодальних актах Київської Церкви;

- видання та наукове опрацювання різних за змістом та формою текстів постанов синодів Київської Церкви полегшить подальше їх дослідження. Зібрані воедино, вони сприятимуть більш вираженому переосмисленню тисячолітньої історії розвитку та модифікації помісної своєсправної дисципліни в Київській Церкві.

ДОДАТОК І

КОМПЕНДИУМ СИНОДАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Передмова

У цьому Додатку не подаємо всі обговорені нами синодальні документи, а лише ті з них, які розпорошені по різних виданнях чи збірках, до того ж переважно малодоступних дослідникам.

1. Белзький синод — 1590 р.

Єпископи вирішують прийняти унію з Римським престолом.

Текст польською мовою, датований в Бересті 24 червня 1590 р., міститься в: DUB. — С. 7-8; HARASIEWICZ M., *Annales Ecclesiae Ruthenae*. — Leopoli, 1862. — С. 162-163; ZOCHOWSKI C., *Colloquia lubelskie*. — Lublin, 1680. — Арк. 32.

Текст сучасною українською мовою, перекладений Великим, міститься в: ВЕЛИКИЙ А. Г., *З літопису християнської України*. — Рим, 1971. — Т. 4. — С. 20-21.

2. Берестейський синод — 1590 р.

Єпископи вирішують збиратися щороку на провінційний синод у Бересті. Постановляють здійснити ряд організаційних заходів для покращення управління Київською Церквою згідно з Божественними законами.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 20 червня 1590 р., опубл. у: DUB. — С. 5-7; АЗР. — Т. 4. — С. 34; MCS. — Т. 1. — С. 249.

3. Берестейський синод — 1590 р.

Провінційний синод вирішує покласти край помилкам та еретичним поглядам, що з'явилися серед населення.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 20 червня 1590 р., наведено в: MCS. — С. 246-247; АЗР. — Т. 4. — С. 30; *Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей российскихъ при московскомъ университетѣ* — Москва, 1889. — Т. 1. — С. 42.

4. Берестейський синод – 1590 р.

Провінційний синод позбавляє Гедеона Балабана прав на монастир св. Онуфрія.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 22 червня 1590 р., міститься в: DUB. – С. 254-257; *Акты южно-западной Руси* // Зібрав А. С. ПЕТРУШЕВИЧЬ. – С. 133; *Памятники*. – Т. 3. – С. 46-55.

5. Берестейський синод – 1590 р.

Провінційний синод вирішує, що право патронату над монастирем св. Онуфрія належить Львівському братству.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 22 червня 1590 р., опубл. у: DUB. – С. 258-261; *Памятники*. – Т. 3. – С. 56-65; *Акты южно-западной Руси* // Зібрав А. С. ПЕТРУШЕВИЧЬ. – С. 129.

6. Берестейський синод – 1590 р.

Єпископ «метелицький» Теофан і єпископ Львівський Балабан, – учасники провінційного синоду, – укладають 28 червня 1590 р. угоду в присутності світського судді.

Текст староукраїнською мовою, датований 3 січня 1591 р., наведено в: АЮЗР. – Ч. 1. – Т. 1. – С. 269-273.

7. Берестейський синод – 1591 р.

Провінційний синод вирішує, що єпископи повинні вибиратись тільки на елекційних синодах з наступною номінацією королем; що парохів вибирають у парохії, після чого їх затверджує і висвячує місцевий єрарх; що кандидатів у єпископи можна вибирати також зі «священничого стану». Із єпископських кандидатів шляхтичів треба вибирати переважно вдівців і неодружених, побожних і високої моральності осіб. Синод ухвалив цілу низку рішень стосовно організації церковного управління митрополічною та єпархіальною Церквою, парохією, монастирями. Синод вважається найвищим органом влади помісної Церкви. У цьому контексті було вирішено, що патріарші ухвали щодо судових справ без їх попереднього розгляду синодом недійсні. Синод запропонував трактувати свої рішення, після їх перегляду світською владою, як державні законодавчі акти. Судові повноваження провінційного синоду полягають в апеляції у судових церковних справах. Митрополит повинен представляти скарги єпископів королю. Синод намагався виробити рекомендації щодо відносин між місцевим єрархом та братствами, канонічно залежними від патріарха. Синод розглянув питання церковного

навчання, видання церковних книг, у т. ч. братських шкіл, заторкнув справи щодо Святих Тайн і обрядів.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 26 жовтня 1591 р., опубл. в: ЖУКОВИЧЪ П. Н., Брестский соборъ 1591 года (по новооткрытой грамотѣ, содержащей дѣянія его) // *Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ*. — Санкт-Петербургъ, 1907. — Т. XII. — Кн. 2. — С. 65-71.

8. Берестейський синод — 1591 р.

Провінційний синод приймає розкаєння ієромонаха Іоана, втягненого в суперечку за володіння монастирем св. Онуфрія.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 26 жовтня 1591 р., міститься в MCS. — С. 317-318.

9. Берестейський синод — 1591 р.

Провінційний синод затверджує привілеї, надані патріархом Львівському братству й монастирю св. Онуфрія, та санкції проти єпископа Балабана.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 27 жовтня 1591 р., наведено в MCS. — С. 319-321.

10. Берестейський синод — 1593 р.

Митрополит Михайло Рагоза відмовляє в сопричасті Львівському єпископові Балабану, який не з'явився на провінційний синод, щоб виправдати свою поведінку в суперечках між ним та Львівським і Рогатинським братствами.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 27 червня 1593 р., міститься в MCS. — С. 475-476.

11. Берестейський синод (I) — 1594 р.

Єпархіальний синод унормував практику розлучень.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 28 січня 1594 р., опубл. в: АЗР. — Т. 4. — С. 66-67.

12. Берестейський синод (II) — 1594 р.

Провінційний синод апробує статuti Львівського та Рогатинського братств.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 24 червня 1594 р., наведено в MCS. — С. 516-519; АЗР. — Т. 4. — С. 67-69.

13. Берестейський синод (II) — 1594 р.

Провінційний синод усуває Гедсона Балабана від єпископства.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 1 липня 1594 р., наведено в: MCS. — С. 520-524.

14. Сокальський синод — 1594 р.

Лист митрополита Михайла Рагози до канцлера Яна Замойського про умови, на яких руська ієрархія готова прийняти унію з Римським престолом.

Текст староукраїнською мовою, датований у Новгородку груднем 1594 р., міститься в: MCS. — С. 550; АЗР. — Т. 4. — С. 79; DUB. — С. 35-36.

15. Сокальський синод — 1594 р.

Настанови провінційного синоду щодо унії Київської Церкви з Римським престолом.

Текст староукраїнською мовою, датований у Новгородку груднем 1594 р., опубл. у: MCS. — С. 554-556; АЗР. — Т. 4. — С. 79; DUB. — С. 36-38.

16. Берестейський синод (III) — 1594 р.

Провінційний синод повторно підтверджує попередні рішення владики про усунення Гедсона Балабана від єпископства.

Текст староукраїнською мовою, датований у Новгородку 28 вересня 1594 р., міститься в: MCS. — С. 538-544.

17. Торчинський синод — 1594 р.

Умови провінційного синоду щодо унії Київської Церкви з Римським престолом.

Текст староукраїнською мовою, датований у Торчині 2 грудня 1594 р., опубл. у: MCS. — С. 550-552; АЗР. — Т. 4. — С. 77.

Текст латинською мовою наведено в: DUB. — С. 32-34.

Польськокомовний текст міститься в: ASV. — А.С. — I-XVIII. — № 1731.

Текст у перекладі на сучасну українську мову опубл.: ВЕЛИКИЙ А. Г., *З літопису християнської України*. — Т. 4. — С. 37-41.

18. Львівський синод — 1595 р.

Єпископ Балабан та інші учасники спархіального синоду вирішують прийняти унію з Римським престолом.

Текст староукраїнською мовою, датований у Львові 28 січня 1595 р., міститься в: DUB. — С. 43-44; АЗР. — Т. 4. — С. 84; MCS. — С. 563.

19. Берестейський синод – 1595 р.

Умови провінційного синоду для прийняття унії Київської Церкви з Римським престолом.

Текст польською мовою, датований у Бересті 11 червня 1595 р., наведено в: DUB. – С. 61-67; HOFMANN G., *Ruthenica // Orientalia Christiana*. – Romae, 1924-25. – Т. 3 (2). – С. 142-149.

Текст латинською мовою міститься в: DUB. – С. 67-65; ASV. – A.A. Arg. I-XVIII. – № 1858 (charta). – Арк. 1-4; THOMAS A JESU, O. Carm. *Disc. De procuranda salute omnium gentium*. – Antverpijs, 1613. – Кн. VI. – С. 328-333; *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae / Coll.* THEINER A. – Т. 3. – С. 234-237; HARASIEWICZ M., *Annales Ecclesiae Ruthenae*. – Leopoli, 1862. – С. 178-181; ASV. – *Fondo Borghese*. – Ser. III. – Т. 67 A. – Арк. 90-92; HOFMANN G., *Ruthenica // Orientalia Christiana*. – Romae, 1924-25. – Т. 3 (2). – № 12. – С. 149-158; MUN. – Т. 1. – С. 89-91.

Текст сучасною українською мовою в перекладі А. Великого, опубл. у: ВЕЛИКИЙ А. Г., *З літопису християнської України*. – Т. 4. – С. 42-66.

20. Берестейський синод – 1595 р.

Лист єпископа Київської Церкви до папи Климента VIII про унію Ізміх Церков.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 22 червня 1595 р., міститься в: DUB. – С. 449-450.

Латиномовний текст наведено в: DUB. – С. 79-81; ASV. – A.A. Arg. I-XVIII. – № 1732. – Арк. 1-2, 6; BARONIUS, *Annales eccl.* – Т. 7 (додатки). – С. 682-683; THOMAS A JESU, O. Carm. *Disc. De procuranda salute omnium gentium*. – Antverpijs, 1613. – Кн. VI. – С. 326-327; MIGNE J. P., *Theologiae cursus completus*. – Paris, 1841. – Т. 5. – С. 506-508; THEINER A., *Die neuesten Zustände der Kath. Kirche beider Ritus in Polen und Russland*. – Augsburg, 1841. – С. Doc. 10-12; *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae / Coll.* THEINER A. – Т. 3. – С. 237-238; HARASIEWICZ M., *Annales Ecclesiae Ruthenae*. – Leopoli, 1862. – С. 193-195; HOFMANN G., *Ruthenica // Orientalia Christiana*. – Romae, 1924-25. – Т. 3 (2). – № 12. – С. 139-142.

21. Новгородський синод – 1596 р.

Рішення провінційного синоду про позбавлення священства Стефана Зкманія, Василя та Герасима.

Текст староукраїнською мовою, датований у Новгородку 27 січня 1596 р., міститься в: MCS. – С. 693-695; АЗР. – Т. 4. – С. 125-126.

22. Берестейський синод – 1596 р.

Провінційний синод підтверджує приєднання Київської митрополічної провінції до Римської Церкви.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 8 жовтня 1596 р., опубл. у: MCS. – С. 746; АЗР. – Т. 4. – С. 139-141; *Dodatek tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej*. – Lwów, 1858. – № 21; HARASIEWICZ M., *Annales Ecclesiae Ruthenae*. – Leopoli, 1862. – С. 321-234; DUB. – С. 359-362.

Латиномовний текст наведено в: ASV. – AA Arg. I-XVIII. – № 1847; *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae / Coll.* THEINER A. – Т. 3. – С. 266-267; MUN. – Т. 1. – С. 176-180.

Текст сучасною українською мовою міститься в: ВЕЛИКИЙ А. Г., *З літопису християнської України*. – Т. 4. – С. 118-121.

23. Берестейський синод – 1596 р.

Провінційний синод позбавляє сопричастя Гедеона, єпископа Львівського.

Текст староукраїнською мовою, датований у Бересті 9 жовтня 1596 р., міститься в: MCS. – С. 754; АЗР. – Т. 4. – С. 146; DUB. – С. 362-363.

24. Берестейський синод – 1597 р.

Стислий лист, в якому нунцій звітує про єпархіальний синод, де духовенство склало визнання католицької віри.

Текст італійською мовою, датований в Янові 27 січня 1597 р., опубл. у: DUB. – С. 436.

Павлова² та «Сборник Памятников по истории Церковного Права» Бенешевича³.

Текст «Евхологіона, або Требника митрополита Київського» староукраїнською мовою, опубл. у: МАРУСИН М., Чини Святительських Студій в Київському Евхологіоні з початку XVI ст. — Рим, 1966. — С. 30-46. Італійський текст наведено в: DUMYD M., *La figura giuridica del vescovo della Chiesa unita di Kyiv sulla base dei suoi sinodi (1589-1891)*. — Lviv, 1999. — С. 181-191⁴.

² Памятники древнерусского Канонического Права // Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою археографическою комиссією / Збр. А. С. ПАВЛОВА: Выд. 2. — Санкт-Петербург, 1908. — Т. VI. — С. 437-464.

³ БЕНЕШЕВИЧЬ В. Н., Сборник Памятников по истории Церковного Права, преимущественно русского канона древнейшею Церквю Рускою: — Петроградъ, 1914. — Вып. II. — С. 26-41. Бенешевич опереться на три рукописи.

⁴ Марусин опублікував і прокоментував частину цього тексту. Бенешевич пише, що це лише «легітимна под рішч чина». Пор.: ГРУШЕВСЬКИЙ М., *Исторія України-Руси*: Вид. 2. — Львів, 1905. — Т. 3. — С. 281-282; ГРУШЕВСЬКИЙ М., [ред. на книгу], *Историческое описание архиепископств со половины XVI столетия, по списку со конца XVI столетия, составленъ и прокомментованъ А. С. Петрушевским*. — Львів, 1901 // ЗНТШ. — Т. 54. — Род. «Библиографія», — С. 11-13. Крім цього, варто зауважити статтю ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С., *О способа избранія и поставленія въ епископскій и священническій чинъ наъ вѣрскихъ мѣстъ въ XVI столетіи на Южной Русі // Богословскій Вѣстникъ*. — Львовъ, 1900. — Т. 3. — С. 81-88; ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С., *О способа избранія и поставленія епископа // Богословскій Вѣстникъ*. — Т. 3. — С. 155-165; ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С. *Варшавскіе діалоги новопоставленнаго русскаго епископа прѣдъ Київскимъ митрополитомъ, начавша съ половины XIV столетія, діалогіе // Богословскій Вѣстникъ*. — 1901. — Т. 3. — С. 98-101. Три статті Петрушевска избрані в ПЕТРУШЕВИЧЬ А. С., *Австро-польское описание митрополита со половины XVI столетия, по списку со конца XVI столетия*. — Львовъ, 1901. Пор.: Archivium Patriarcale Sanctae Sophiae. — Commissio Liturgica. — Т. 130. — С. 218-227.

Вибори на єпископа відбуваються в такий спосіб:

1. Скликання синоду

«Митрополит скликає всіх підлеглих йому єпископів у межах своєї митрополії. Ті з них, що не можуть прийти на такі вибори у вказане місце і день, чи з причини поважної хвороби, чи з іншої поважної необхідності, яку повинні знати всі люди, нехай вишлють грамоту, власноручно написану, у якій буде подано, що вони приймають все те, що зробить синод, або ж кого зібрані боголюбиві єпископи оберуть кандидатом на свячення, то і він буде притримуватися того ж вибору, та не відділятиметься від своїх братів у всьому, що вони вирішать за традицією святих Апостолів і Богоносних Отців.

Але якщо хтось, без поважної хвороби чи якоїсь іншої необхідності, як сказано, залишиться і не прийде на ці вибори, і не послухається свого настоятеля, і відділиться від братів, і оволодіє ним диявольська гордість, і впаде в яму непослуху чи увійде в змову з князями і іншими властями, той відхлякється від власних обітів, даних на своїх свяченнях, того божественні правила і закони Божої Церкви позбавляють честі та саму єпископа і він буде вигнаним з числа і збору єпископів, тому що сам відділиться від них»³.

2. Інформативний процес

«Так нехай буде. Єпископи повинні завжди збиратися в місці, де перебуває митрополит. Скликає їх до себе, і сидячи сам з ними, і також з кращими своїми крилошанами, доповідає їм про вакантну єпархію. Тому що необхідно вибрати єпископа, щоб був гідним і відповідним для цього обов'язку. І попередивши їх, давши вказівки і поблагословивши, відпускає їх. Вони встають, вклоняються йому і виходять.

Йдуть до визначеного місця, в якийсь притвор чи церковний приділ, а з ними книгохранитель⁴ чи хтось із вишого духовенства, і секретар митрополита з ними, і там, ставши перед Іконою Христа, єпископ найвищого ступеня бере епітрахиль, маючи у правій руці кадильницю з ладаном всередині і кадить Ікону Спасителя та інших Святих, потім єпископів, які стоять з правого боку, потім також з лівого боку, і вкінці знову Ікону Спасителя, і починає так: *Благословенний Бог наш*. Почало обичне і тропарі *Нехай буде благословенний Христос Бог наш*, а відтак

³ МАРУСИН. – С. 31.

⁴ Слово, пов'язане з іноків, пов'язане у Словарі.

Слава і нині: Коли зійшов, змішав ти язyki. Потім єпископ читає екстенію* посиленого благання, з моліннями за митрополита, за князя і за всіх благовірних князів наших і закінчує цей короткий молебень* відпустом: *Бачиши язyki возняні*.

І після молитви збираються самі єпископи, як було написано вище, і книгохранитель чи один з вищих і старших кліриків митрополита, вірний секретар, і ніхто інший не може тут бути, ані десь поблизу, щоб не слухати того, що говорить. І знову перший єпископ починає говорити, чи де хто знає достойного на таке місце, потім також і другий так продовжує, потім і всі єпископи за порядком, багато про це сказавши і пом'янувши багатьох, із всіх названих вони вибирають найкращих⁷.

3. Вибір

Єпископський вибір відбувається так⁸:

«Книгохранитель наказує присутньому секретареві записати ті три імена, які єпископи вибрали, кожного з єромонахів, за іменем; потім найстарший єпископ, що вищий від інших за ступенем, запечатує такого листа, і всі передають його книгохранителю, і кожний, вставши, йде відпочивати. Книгохранитель несе і дає листа митрополитові і йде собі. Він же, увійшовши у замкне місце, де творить молитву, кладе запечатаного листа перед іконою Спасителя чи перед іконою Матері Божої, багато молиться, старанно і зі сльозми, закрившись сам один; потім бере листа, відкриває, і так, прочитавши три імена, вибирає одного з них, кого хоче.

Після вибору єпископа йде акт проголошення⁹ імені кандидата¹⁰.

4. Порядок проголошення¹¹

«Готують його до свячення в якійсь церкві, аказаній святителем, крім катедральної церкви. І одягається у всі ризи священника, і стоїть перед вівтарем у Царських пратах, обернений лицем на схід. Посланець святителя, щоб сповістити йому, зайшовши до церкви, стоїть (і ще інші з ним, священники та диякони)¹². Стоячи при центральному вівтарі, виголошує: *Благословен Бог наш Далі начало обичие** і тропарі* храму і

⁷ МАРУСІЯ. – С. 31-32.

⁸ Ізбрані – вибр.

⁹ Благовістіє – проголошення.

¹⁰ МАРУСІЯ. – С. 32.

¹¹ «Новоназва» означається «проголошення» або «благовістіє».

¹² Додати до тексту з: ВЕНГІШЕВИЧЬ.

святого, якого є день, і богородичні¹³. Опісля звичайна ектенія *Помилуй нас, Боже* і аполізі¹⁴, а після аполізу *меморіаліття*.

Після закінчення кандидат трохи виходить з Царських врат, тримаючи руки на грудях у формі хреста під фелоном¹⁵, злегка нахиливши голову; посламець, висланий, щоб сповістити його, приходить і стає в тому місці, де читець читає Апостола, дивляться на нього і каже наступне: *Наш преосвященний¹⁶ владика, митрополит Київський і всієї Руси (ім'я), і разом з ним божественний і священний собор покликують твою святість, на єпископство міста (назва), Богом спасеного. Кандидат відповідає: Якщо наш преосвященний владика, митрополит Київський і всієї Руси (ім'я), і разом з ним божественний і священний собор присудили, що я достойний на дану службу, дякую і приймаю, і не когось нічого супротивного. І так, злегка нахиливши голову, повертається до вітара, знімає ризи і виходить¹⁵.*

Потім відбувається обряд цілування.

5. Обряд цілування¹⁷

«Якщо є час, чи цього дня, чи наступного, чи коли вирішук митрополит, єпископи збираються в митрополита, скільки з них прийшли і зібраних тут для цього висвячення. І митрополит сідає на визначеному місці, або в притворі церкви, або в нартексі¹⁸, там де хори, на своєму кріслі¹⁹. Також єпископи сідають, кожний на своє місце відповідно до свого ступеня, у своїх мантиях²⁰ зі смугами, як і митрополит. Після того книгохранитель чи архидиякон веде кандидата і ставить його на кінці єпископських сидінь у центрі. А кандидат тут стоїть, робить три глибокі поклони до митрополита і поступово наближається до нього. Він наближається до митрополита, що сидить і тримає в лівій руці посох²¹, з опущеною правою рукою, яка лежить на правому коліні, і він робить легкий поклін, цілує праве коліно²² святителя і також руку, що спочиває на ньому, потім праву щоку; потім повертається до єпископів, спочатку тих, що справа, і вітається з ними поцілунок в уста, наближаючись від найстаршого до останнього, потім наближається до єпископів з лівого боку, робить те саме; і трохи відступаючи назад, знову робить поклін, як раніше. Його садять трохи нижче від єпископів, на окремому кріслі. А після цього одним з дияконів готується кація²³, тобто ручна кадильниця, і ладан; і несе її до святителя, який благословляє також ладан, і диякон кадить образ святої ікони, яка

¹³ Аполізі – віступ.

¹⁴ Преосвященний – титул, що надається єпископу.

¹⁵ МАРУСИН. – С. 32-33.

там є, після того праве крило єпископів, потім ліве. Співаці співають: *Пресвященному (ім'я) митрополиту Київському і всієї Руси мноюю літа*. Після того, вставши, кожен йде до себе.

Нехай буде відомо, що перший обряд, який проходить під час сповіщення, і також цілування, відбуваються перед Літургією, о другій годині дня»¹⁶.

6. Документ про вибір синоду

«На зібранні єпископи пишуть три імена ієромонахів, які були вибрані, і заявляють у цьому листі: ... року Індикта, ... місяця, і число дня та назва за величчям блаженнішого (ім'я) митрополита Київського і всієї Руси, сівши, боголюбиві єпископи (імена), маючи зі собою волю і згоду боголюбивих єпископів руських, які не прийшли (імена), у всечесному соборному храмі Пречистої Богородиці, у місті (ім'я) Богом береженому, вибрали в найсвятіше єпископство, і пишуть імена трьох»¹⁷.

7. Порядок і устав малого входу

«Порядок і устав¹⁸ малого входу відбувається так: в день, встановлений митрополитом, єпископи збираються о другій годині дня в соборі і чекають на мить. Тим, кому доручено готувати в подібних випадках, роблять так: всередині церкви, ввійшовши в царські двері, перед амвоном, готують підвищення з престолом для митрополита.

З правого боку від трону митрополита – крісло для князя, нижче від ступенів підвищення. Також з двох сторін ставлять довгі лави, щоби могли поміститися і сісти єпископи. Перед амвоном, на підлозі церкви, образ орла з простертими крилами, а під його ногами – ім'я міста. Митрополит виходить зі своєї келії і йде до церкви, а перед ним йде читець, одягнений у свій стихар*, свічконосець із запаленою великою восковою свічкою... і один його священник. Зайшовши до церкви, піднімається на підвищення, приготоване для нього, і сідає на свій престіл. Дзвонять у дзвони. Отримавши благословення від митрополита, священники йдуть одягатися до вітара (пресвітерія), а дякони одягаються коло трону внизу. Єпископи у вітарі одягаються поверх мантий в білі фелони* без омофорія* і чекають. Митрополит, стоячи на підвищенні, на своєму орлі, одягається у всі святительські ризи, в той час як співаці співають якийсь стих.

¹⁶ МАРУСИН. – С. 33-34.

¹⁷ ВЕНЕШЕВИЧЬ. – С. 31.

¹⁸ Устав – правило.

Одягнувшись, сідає на престолі; співці співають тричі: Іс подла еті деспота*.

Митрополит висилає архидиякона з іншими дияконами, що йдуть до віятаря, де сидить кандидат, одягнений у всі священні ризи, беруть його і ведуть до приготованого місця, де лежить зображений орел*, ставлять біля орла і вручають йому сповідування віри, написане на листках. Він робить легкий поклон в сторону митрополита, що сидить на своєму троні, як приписано, і князя по його правниці, і також єпископам на своїх місцях, читає своє сповідування перед всіма:

Ісромонах (ім'я), з Божої благодаті вибраний для святого єпископства (назва), пишу це власною рукою і власним розумом визнаю перед Богом і Його вибраними ангелами, правдиву і незалляману християнську віру, якої є признаюч: В ім'я Отця і Сина і Святого Духа, єдиного Божества, тобто: Вірую в єдиного Бога, Отця Вседержителя, Творця неба і землі, всього видимого і невидимого. Вірую в єдиного Господа, Ісуса Христа, єдиногородного Сина Божого, родженого від Отця перед всіма віками: Світло від Світла, Бога істинного від Бога істинного, родженого, не сотвореного; єдиносущного з Отцем; що через Нього все сталося. Він заля нас, людей, і нашого ради спасіння зійшов із небес, і воплотився з Духа Святого і Марії Дви, і стався Чоловіком. І був розп'ятий за нас за Понтія Пилата, і страждає, і був похований; і воскрес на третій день згідно з Писанням; і вознісся на небо і сидить праворуч Отця. І вдруге прийде зі славою судити живих і мертвих, а Його царству не буде кінця. Вірую в Духа Святого, правдивого живостворяючого, що від Отця ісходить, що з Отцем і Сином рівнопоклоняний і рівнославний, що говорив через пророків. В єдину, святу, соборну і апостольську Церкву. Визнаю одне хрещення на відпущення гріхів. Очікую воскресіння мертвих і життя будучого віку. Амінь.

До цього приймаю сім святих вселенських соборів, які збралися на оборону правдивих рішень: визнаю, як ними встановлено, любити і дотримуватися святих канонів і правил, які були встановлені нашими святими отцями, в різних часах і роках: всі ті, що вони приймали, приймаю і я, і всі ті, що вони відкинули, відкидаю і я. Також визнаю захищати церковний мир, в згодний спосіб в цілому моєму житті не думати нічого супротивного; в цілому слухаюсь і підкоряюсь Преосвященному владіці, моєму митрополиту Київському і всієї Русі (ім'я). Обіцяю зі страхом Божим і боголюбивою волею керувати переданим мені стадом і зберігати себе чистим від будь-якого злого наміру, скільки матиму сил. Ще визнаю з цим моїм писанням, що не дам нічого з цієї старкії, і не дозволю нікому нічого міняти; і приймаю про це навчання апостолів і отців, крім осудів і засуджених в святій митрополії правил. Цим визнаю, що митрополитичий престіл матиме податок з цілої моєї округи; буду дбати про це незмінно; і не творитиму нічого за волею царя, чи великого князя, чи багатьох князів, чи багатьох людей, навіть із загрозою смерті, якщо будуть

наказувати мені служити чи творити щось в чужих єпархіях і владі, крім єпископства, даного мені владыкою моїм пресвященнішим митрополитом Київським і всієї Русі (ім'я); або коли поїду в якусь чужу країну, не правити Літургії без дозволу митрополита, і не висвячувати ні священика, ні диякона в чужій окрузі. Також обіцяю, коли буду закликаний тобою, пресвященнішим митрополитом Київським і всієї Русі (ім'я), прийти без жодного слова, і обіцяю, навіть якщо князі мене затримують, навіть якщо магнати мене затримують, слухати твоїй наказ, мій владыко, митрополите всієї Русі. *Ще обіцяю це: не хотіти приймати іншого митрополита, крім того, якого дасть Константинополь, як спочатку ми прийняли. З цим визнаю не дозволяти нікому з нашої православної віри в цілій моїй окрузі творити подружжя з вірменами, родичатися чи брататися, так також і з латинянами; і якщо пресвітер з моєї округи це зробить потай від мене, то я скажу це моему владыци митрополиту. Якщо зроблю щось таке без наказу і без офіційного документа митрополита або переступлю щось, навіть одну річ, яка написана вище, буду позбавлений мого сану без жодного слова. Все це написано моєю рукою і підписано так: Ієромонах (ім'я), з Божої благодаті покликаний до святого єпископства (назва), підписав власною рукою»¹⁹.*

8. Порядок висвячення на єпископа

«Після співу Трисвятого» святитель піднімається на сходнику перед вітарем; двоє з присутніх тут святителів приводять того, що має бути висвячений, і він стає з правої сторони. Книгохранитель стає з лівого боку і простягає йому папір, на якому написано... Якщо немає книгохранителя, його замінює архидиякон і виголошує: *Будьмо уважні!* Святитель, так щоб його чули всі присутні, читає написане: «Присуд і постанова боголюбивих єпископів. Божественна Благодать, що завжди недужних оздоровляє і те, що їм недостає, доповняє, поставляє (ім'я) благоговійного священноієрея єпископом Богом береженого міста (назва). Отже помолімося за нього, щоб зійшла на нього благодать Святого Духа». І коли всі співають тричі: *Господи помилуй*, святитель відкриває Євангеліє, яке підтримують також інші співсвятителі, кладучи його на голову і потилицю кандидата. Потім робить три знаки хреста над його головою, кладучи на нього руку, так молиться: *Владыко, Господи Боже наш, що через Твого славного апостола Павла встановив устав ступенів і чинав, щоб працювати та служити Твоїм чесним і пречистим Тайнам у Твоєму святому жертвоєнику — спочатку апостолів, потім пророків, а врешті, вчителів. Ти сам, Господи всього, і цього вибраного і допущеного до свя-*

¹⁹ ВЕНЕШЕВИЧЬ. — С. 32-33.

гельського ярма і єпископської гідності, через мою руку, гримника, і інших єпископів-співсвятителів, тут присутніх, скрини осяянням, силою, ласкою Твого Святого Духа, як Ти скринив апостолів і пророків, і як Ти помазав царя і осяятии святителя. Зроби його службу бездоганною. Прикраси його усякою чистотою, щоб він був святим, щоб бути гідним просити того, що є необхідне для спасіння народу і щоб бути вислужаним Тобою. Виголошення: Тому що осячене Твоє ім'я і прославлене царство Отця, і Сина, і Святого Духа, нині і повсякчас, і на віки вічні. А після Амінь один із співсвятителів каже наступні прошення тихим голосом, так щоб інші співсвятителі могли почути і відповісти²⁰. У той час, як відбуваються ці благання, святитель, тримаючи руку на голові висвячуваного, так молиться: *Господи, Боже наш, тому що людська природа не може витримати суті Твоєї Божества, у своєму провидінні Ти установив вчителя з нашого ж людського стану, щоб перебувати при Твоєму престолі до кінця, щоб приносити Тобі жертву. Ти, Господи, що вибрав цього Твого слугу, як будівника Твоїй владичій благодаті, зроби, щоб він уподібнився до Тебе, правдивого Пастиря, що дає своє життя за Твоїх овець, проводирем світих, світлом тих, що у темряві, наставником нерозумних, світлом у світі. Так, щоб після того як протікуться в цьому житті за душі, йому довірені, міє стати не осоромившись перед Твоїм судом і отримати велику нагороду, яку Ти приготував для тих, які терплять за проголошення Твого Євангелія. Виголошення: Так як Тобі належить мати милосердя і спасати, Боже наш, і віддаємо Тобі славу, Отцю, і Сину, і Святому Духові, нині і повсякчас, і на віки вічні. А після Амінь піднімає Євангеліє і кладе його на святу трапезу. Потім одягає омофор²¹ на висвячуваного, кажучи: "Аксіос!" і так само співслужителі і співці повторюють трічі те саме виголошення. Потім святитель та інші єпископи цілують висвяченого. Після звичних виголошень йдуть до сідалниці. Висвячений сідає першим по праву руку від святителя і виголошує «Мир всім» на читання Апостола. Раніше за інших причащається найдорожчого Тіла і Крові Христа. І він дає Причастя святителю та іншим»²².*

²⁰ Відповідно до тексту Бенешевича, тут дійсно слідує октенія ярма, але зі специфічними прошеннями за новоствореного єпископа: «За (м'я) сьогодні висвяченого єпископа і за спасіння його Господній помиліся», та: «Щоб чоловіколюбче Бог дарував йому новозарване та свободні від слуги святельства, Господній помиліся».

²¹ Дяк. Святий.

²² БЕНЕШЕВИЧ. – С. 37-39. Пор.: МАРУСИН. – С. 39, який пише про висвяченого, що «від час Святого Причастя причащається Найсвятішим Тілом і Кров'ю Христовою першим після євтрополита...».

При передачі цього єпископського свідчень я користувався рукописним перекладом іронеяка Олівера Ренна, Ретора Пальської Греції, в збіжжю Румунської Колегії в Римі.

9. Чин інтронізації

«Після Святої Літургії митрополит і всі інші єпископи знімають священні ризи, а новий єпископ чекає в ризах на обряд інтронізації. Перед іконостасом, з боку протезу²³, тобто з лівої сторони, готують архиерейський престол і два старші крилошани супроводжують нового єпископа та садять його на престол. У цю мить протопресвітер з правого боку, а другий пресвітер із старших священників з лівого боку, допомагають йому встати і сісти, кажучи: *Іс полла еті деспота**. І знову піднімають його і садять, кажучи так само, і також третій раз його садять і, трохи віддаляючись від трону, співають (ін'я) *Священному Єпископу Богом спасеного міста (назва) многая літа*. Це ж співають і співці. Згадані крилошани знімають з нього всі ризи, а після цього прислужник з митрополітної келії одягає на нього параман²⁴ зі смугами, а також наложує на нього ікону, потім мантию зі смугами, і протопресвітер з іншими його приймають і ведуть до митрополита і єпископів...»²⁵.

10. Прийняття нового владика в синоді єпископів

«Потім у день, який визначить митрополит, збираються до нього єпископи після утрені, о другій годині дня; він сідає там, де звичайно сидить з єпископами. Митрополит сідає на своє місце, єпископи — на свої місця по обидва боки, новий єпископ не заходить, а чекає назовні; книгохранитель чи архидиякон виходить з іншими дияконами, яких призначив митрополит, і, взявши нового єпископа, ведуть всередину, а він, увійшовши в двері, тричі кланяється митрополитові, робить це поступово, наближаючись до нього, і цілує праве коліно митрополита, а також праву руку, що спочиває на коліні, і після того праву щоку і, трохи віддаляючись, знову кланяється. Співається *многаліття* митрополитові, і новий єпископ цілує всіх інших єпископів, що стоять по правій і лівій боки, і тоді сідає на визначене для нього місце між єпископами»²⁶.

Ця урочистість означає офіційне прийняття нового єпископа в синод, тобто в колегію єпископів.

²³ Протеза — жертванка.

²⁴ В оригінальному тексті «парамантиса». Походить від слова «парамантиса», що в свою чергу висте від «параман, параманд, парамандія», з грецької παρα-манос. Див. Словник.

²⁵ МАРУСИН. — С. 38.

²⁶ МАРУСИН. — С. 39-40.

Владика-пастир зцілює біснуватого

Клеймо з ікони «Св. Миколай з житієм». Кінець XVI - початок XVII ст., походить із села Рихтичі.

СЛОВНИК*

Антимінос - τὸ ἀντιμόσχιον, антиміносъ. Це квадратний кусень полотна або шовку, на якому зображено поховання Христа з іншими емблемами, а на чотирьох кутах намальовані чотири євангелісти. З лицьового боку у ньому знаходяться мощі, зашиті в мішечок. Єпископ посвячує цю тканину разом з миром у Великий Четвер і сам вкладає мощі святих усередину. Потім він робить запис на тканині про посвяту ним давнього антиміносу, щоб виконувати на ньому безкровну жертву Служби Божої в церкві. Як свідчить сама назва (з anti та з лат. mensa), антимінос спочатку використовувався лише тоді, коли треба було відправляти богослужбу на непосвяченому вівтарі. Без антиміноса не можна відправляти Служби Божої, якщо немає вівтаря, якого єпископ особисто не посвятив; коли ж є такий вівтар, тоді антимінос не потрібний. Тепер антимінос вживається майже завжди, і в подорожі священик ним користується як переносним вівтарем, оскільки він замінює вівтар, посвячений єпископом.

Апостол - ἀπόστολος. 1. Послання. Текст, взятий з Послання та Діянь апостолів, який читається під час Літургії перед Євангелієм; під час його читання священик сідає поруч з престолом єпископа (сідалище). 2. Одна з біблійних книг, що використовується для всіх відправ. Включає Діяння апостолів і Послання. Вони поділені на глави та стихи, або зачала, призначені для читання на кожний день року. Є таблиця, що вказує поділ читань на різні дні: від Пасхи до П'ятидесятниці – Діяння апостолів, з понеділка П'ятидесятниці до Великої суботи – Послання; читання відбувається у сталій спосіб. Апостол читають піддиякони або нижче духовенство.

* Основними джерелами для укладення даного словника були: *Codex de Diritto Canonico: Testo ufficiale e versione italiana*. – Roma, 1983; DE MEESTER P., *Studi sul Sacramento eucaristico secondo il dato bizantino*. – Roma, 1947; *Liturgia bizantina-slava di san Giovanni Crisostomo*. – Milano, 1938; ROTY M., *Discipline Rome-Français des temps en usage dans l'Église Russe. Les rites, leurs usages et augmentés* // *Leipzig de l'Institut d'Études Slaves*. – Paris, 1902. – № 4. Інші джерела: BROGI M., *Monite vescovili nelle Chiese Orientali Cattoliche* // *Rivista*. – Wien, 1903. – № 7. – С. 124-141; ВЕЛИКИЙ А. Г., *Энциклопедия православной Уралии. Церковно-топографический указатель в 2-х тт.* – Рязань, 1998-1977; CODIFICAZIONE CANONICA ORIENTALE: Forst. – [Capitolo 1]. – Ка. IX: *Discipline Générale Antique* // P. P. JOANNOU. – Roma, 1963-1964. – Т. 1-2.

Архидиякон - ἀρχιδιάκονος. Посада декана в єпархіальному крилосі. Почесний титул, наданий членові чернечого духовенства; перший дякон монастирської церкви. Світське духовенство також отримує цей почесний титул, – титул прото-диякона.

Архиерей - єпископ, владика. Архиерей походить з і староукраїнського архиерея, архієрея, що взято з грецької ἀρχιερεύς - «первосвященник», вищий ступінь ієрархії Христової Церкви. Вже у Старому Заповіті Мойсей з волі Ягве висвятив на службу первосвященника Арона (Вих 28; Лев 8); надалі генерація первосвященників продовжувалась аж до Ісуса Христа, Великого Первосвященника, який прийшов з Неба (Євр 4,14), заснувавши на землі свою Церкву, та передавши своє первосвященство апостолам і їх наступникам, єпископам.

Архипресвітер - ἀρχιεπίσκοπος. Посада президента в єпархіальній капітулі. Архипресвітер повинен скликати крилос, очолювати його та визначати питання для обговорення чи приймати їх за пропозицією інших членів.

Єпископ. Польське слово, що в різних авторів вказує на єпископа латинського обряду.

Благовірний. Той, хто добре вірить. Титул, що надається Божому народу.

Благовість - благовістіє. Єпископська номінація називається благовість.

Боголюбивий. Той, хто подобається Богові.

Боголюбний. Той, хто любить Бога. Титул, що надається єпископам.

Богородицний. Носитель Бога.

Богородичний - θεοτοκίον. Гімн в честь Матері Божої, що дотримується всіх груп тропарів, за винятком свят в честь Христа. У ньому, крім прославлення Матері Божої, міститься догматичне навчання про Христа.

Відпуст - ἀπόλυσις. Останнє благословення, завершення. Благословення наприкінці відправ, виголошене священником при царських дверях. Відпусти відрізняють за днями і відправами: Великий відпуст поміщають наприкінці важливіших відправ (Вечірня, Утреня, Літургія).

Вікарій Генеральний. У сучасній термінології генеральний, або офіційний вікарій називається протосинкелом. Див. Синкел.

Владика - єпископ, архиерей. Походить від кореневої частини слова «влад» (vold), що тотожне словам власть, володіти, волость. Владика = θεοπατήρ, пан, урядник; найвищий урядник, голова держави, архиерей; єпископ, священник під час Літургії. Пан. Влада. Володіння.

Гетьман - Hauptmann, отаман. Голова. Протягом XVI-XVII ст. головною командуючий війська польського та Великого князівства Литовського. Гетьманам, призначеним довічно, допомагав «польний гетьман»; його відзнакою була булава. Після ліквідації Української Гетьманської держави в 1764 р. назва означала лише найвищого офіцера козацьких корпусів. Вибраний голова українських козаків.

Грамота Офіційний документ. Вид юридичного акту, укладається державною і церковною владою та приватними особами.

Двері царські - святі двері. По центру іконостаса відкриваються царські двері. Позаду дверей у святилищі є завіса. Лише єпископ, священники та диякони, одягнені в літургійні ризи, можуть переходити через святі двері. Відкривання дверей символізує відкривання Царства небесного. У випадку, коли вище духовенство не одягнене в літургійні ризи, воно переходить, як і нижче духовенство, через бічні двері.

Експекатива У Київській та Латинській Церквах Речі Посполитої, передусім у XVI ст., за життя єпископа визначеного місця, призначався інший дійсний владика, який очікував на смерть свого попередника, щоб заволодіти його «духовними хлібами». Іноді експекативи не були цілком платонічними, оскільки номіновані втручалися в урядування єпархії, привласнювали собі частину церковних дібр, тому такі номінації називалися експекативою. Див. Хліб духовний.

Епітрахиль - епітрахίλιον. Священнича риза, пошита з шовкової стрічки, кінці якої з'єднані спереду. Це той же орар диякона, що з лівого плеча, позаду шиї (звідси його назва), спадає на праве плече.

Ектенія загальна Серія молитов-прохань, що виголошуються переважно дияконом. Сугуба ектенія – загальна молитва або молитва настоювання, і на кожне прохання народ тричі відповідає: Господи помилуй!

Єпископ. Слово єпископ (ἐπίσκοπος, від ἐπισκοπέω – наглядати, сторожити) рівнозначне інспекторові, наглядачеві, сторожеві, спостерігачеві, і в такому значенні є загальнозживаним; у I-II ст. н. е. згадані єпископи були громадськими урядовцями на острові Родос. У перекладі Септуагінта ця назва означає губернатора (Суд 9,28), префектів (II Езд 11,9), суддів (Іс 60,17), королівських послів (I Мк 1,46), самого Бога (Йов 20,20; Мудр 1, 6). У Новому Заповіті слово ἐπίσκοπος вживається лише п'ять разів, з яких чотири вказують на настоятелів християнської спільноти (Ді 20,28; Фл 1,1; I Тм 3,4; Тит 1,7), один раз означає Ісуса Христа (I Пт 2,25: «episcopus animarum postquam»). У патристичній літературі на

початку II ст. набули широкого вжитку такі терміни на означення єпископа: єпископ, архиєрей, владика. Єпископ є членом народу Божого, який отримав дар Духа Святого через апостольське спадкоємство, у рамках церковної традиції, щоб виконувати спеціальну службу пастиря народу Божого в місцевій Церкві.

Зеон - τὸ ζέον, ἡ ζέσις. теплота. Тепла вода, що вливається в чашу перед Причастям. Зеон символізує Кров Христову, яка оживлена божеством, та що Святий Дух невід'ємний від богочоловічої особи Спасителя. Теплота дається тим, які приступають до Причастя.

Єромонах - ἱερομόναχος. Монах-священик. У сучасній канонічній термінології розрізняють ченця, монаха і члена спільноти посвяченого життя.

Ізбраніє. Вибори.

Інформативний процес. Пошук кандидатів на церковну посаду та дослідження їхніх чеснот згідно з вимогами, встановленими самою Церквою.

Іє полаа еті деспота «Многая літа» грецькою мовою, що виконується співцями в архиєрейських відправах; слова є звичайною транскрипцією від εἰς πολλά ἔτη, *зеотота*.

Катці - τὸ κατσί, τὸ κασίον. Термін походить від грецького καθίστον θηριότρονον. Це кадильниця без ланцюга, оснащена ручкою та оздоблена брязкальцями. Використовується також старовірами.

Каштелян. У Польсько-Литовській державі службова особа, яку номінував король або князь для управління замком та навколишніми поселеннями. Призначався у кожне воєводство заступником воєводи. Каштелянові належала військова та поліцейська влада. Мав також право брати участь у королівській раді (сенаті). У XIII ст. його повноваження перейшли до королівських старост, а на початках XVIII ст. посада каштеляна була остаточно ліквідована.

Кринос. Священна колегія єпархіального єпископа, яка бере участь в урочистих діях для прилюдної слави Божої і допомагає владі в управлінні єпархією. Спочатку криноси були засновані єпископами за участю місцевого духовенства. Підтвердження з боку якоїсь іншої церковної або світської влади не було необхідним. Перша капітула після укладення Берестейської унії «more Cleri Ritua Latini» була створена в 1598 р. з ініціативи прототронія, єпископа Володимирського, Іпатія Потія. Інші єпископи теж засновували капітули. Під впливом контрреформації Тридентського собору і за напо-

ляганням самих українців, право фундації єпархіальних капітул перейшло до Римської Апостольської столиці.

Мантия - *μαντιόσ*. Широкий плащ, відкритий спереду і з'єднаний під підборіддям та колінами. Для єпископів виготовляють мантию пурпурового або фіолетового кольору (може мати брязкальця в місцях з'єднання) для ченців – чорного кольору.

Миро - *μύρον*. Суміш олії та ароматичних речовин, поблагословлена та освячена єпархіальним владикою у Великий Четвер з особливими молитвами та урочистою церемонією.

Молебен - відправа. Служба, відправлена залежно від обставин чи потреб вірних загально або кожному зокрема.

Набедреник. Праве коліно, тобто набедреник, чи *epigonatio* – картон, покритий полотном, вишитий і прикрашений хрестом та підвішений за два кути. Це перша відзнака священника, який носить його з правого боку на висоті коліна. Символ меча Слова Божого.

Нартекс. Портик, підтримуваний колонами, прибудованими до фасадів християнських базилік. Призначався для покутників та катехуменів.

Начало обичає - початкові молитви Літургії, Вечірні та Часів.

Номінація світська - презента Своєіб отримати церковну посаду шляхом представлення гідної особи з боку світської влади місцевому єпископові з метою отримання відповідної посади у парохії. Світський уряд, отримавши від Церкви привілей, номінує єпископів, але в цьому разі номінат не отримує, без церковного затвердження, жодної духовної влади.

Номінація церковна - проголошення, благовість. Законний, дійсний, повний, вирішальний та вільний акт, яким уповноважена церковна влада вибирає певну особу на посаду або надає їй гідність. Коли церковній номінації передувє втручання світської влади, яка отримала даний привілей від Церкви, то в такому разі церковний акт називається підтвердженням.

Омофор - *το όμοφόριον*. Довга й широка стрічка з дорогої тканини чи з білої вовни, прикрашена вишитими хрестами. Це невід'ємна частина літургійного одягу всіх архиєреїв візантійських Церков, яка спускається одним кінцем з-перед, другим з-заду. Означає заблукану вівцю, яку віднайшов добрий пастир, положив на плече і повернув до отари – Церкви.

Оредець. Під час єпископської архиєрейської Літургії між іконостасом та кріслами, які займають владики, на підлозі розстеляється килимок, на якому зображено стіни міста з трьома воротами, з яких витікають три ріки, а над містом літає орел з розгорнутими крилами й ореолом. Килим

розстеляється так, щоб хвіст орла дивився на святиню, а голова була звернена до єпископів. Звідси й назва «орелець» (ὄρεσός), дана цьому киличку. Мури символізують місто, де осідає єпископ. Три ріки означають харизму доктрини, яку повинен мати пастир Церкви, а орел, прикрашений ореолом і оточений блискучими променями, – це символ святого апостола Івана, званого апостолом-теологом. На цьому киличку той, кого мають висвятити, читає своє визнання віри, і всі його слухають. Відтепер, як єпископ, він постійно служить на орельці.

Отвуст - відпуст. Останнє благословення, відпускання вірних.
Див. Відпуст.

Параман - параман, параманд, парамандія, з грецького παραμανήνας. Каптур – прямокутник з тканини, прикрашений вишивкою у формі хреста та знаряддями Страстей і його носять монахи на підряслинку. Для єпископа, який, згідно зі східною традицією, є монахом, додаються стрічки, що символізують дари Святого Духа.

Помісна - своєправна. Назва, рівнозначна термінові автокефальний. Окрема Церква, учасниця Вселенської Церкви, яка живе у вірі за визначеним обрядом, який охоплює декілька єпархіальних спільнот, ієрархічно об'єднаних під проводом спільного Голови, законно вибраного. Він зі своїм синодом є вищою інстанцією для всіх справ адміністративного, законодавчого та судового характеру тих же спільнот, у рамках спільного права для всіх Церков, визначеного канонами та підтвердженого екуменічними соборами.

Посох - ραββος. жезл, патерика, патериця. Пастирська палиця. Пастирський посох в українській Церкві не такий високий, як у латинській, і завершується кулею з хрестом й двома зміями з головами спереду – символом пастирської могутності та мудрості.

Поцілунок. Наприкінці Утрені, під час співу стихир, служителі в святині обмінюються поцілунок зі словами: «Христос посеред нас!» – «Є і буде!». Також під час виголошення Символу віри служителі роблять поцілунок миру.

Підтвердження. 1. Акт, що вимагає підтвердження від патріаршних синодів про вибори єпископа. Якщо не просити підтвердження, вибраний ієрарх втрачає всі права, отримані ним під час виборів. Він не набув *ius in se*, – повного права на посаду, а тільки *ius ad se*, тобто право займати посаду, право на те, щоб, наприклад, Римський Архієрей перевіряв його гідність, або чи дотримана визначена процедура у виборах і, насамкінець, затвердив вибір. 2. Юридичний документ, що надає

законному і дійсному, але тимчасовому акту вирішальної сили й тягlosti. 3. Що стосується соборів і синодів, то підтвердження надає їхнім декретам і канонам вартості верховних та вселенських законів. 4. Треба чітко розрізняти підтвердження, стисло церковний акт, та ратифікацію світською владою церковних рішень.

Праге коліно. Дня Набедреник.

Пресвященний Титул, що надається єпископові.

Провізія Процедура надання церковної влади, тобто попереднє введення у виконання єпископських повноважень у даному місці над частиною народу Божого. Інтронізація. Встановлення.

Проскомидійник - *προσκομιδῆς*. 1. Апсида, розміщена на північ від престолу, де готуються частини жертви. 2. Бічний віктар, розміщений у цій апсиді, на якому відбувається приготування частини жертви. 3. Ліва частина іконостаса.

Протопресвітер - *πρωτοπρεσβυτερος*, *протопрей*. Почесний ступінь священника. Зазвичай наглядає над іншими священниками одного сільського округу чи міста. Протопресвітер – титул, що надається окремим протопрейам, кращим з числа білого духовенства.

Протопсалт - *πρωτοψαλτης*. Перший співець або дяк, той, хто дирижує двома хорами.

Прототронія. Перший єпископ між суфраганамі архієпископа-митрополита певної церковної провінції, перший між рівними. Після смерті голови митрополії прототронія повинен скликати й очолити елекційний синод для провізії митрополитичого осідка. В об'єднаній Київській Церкві цей титул пов'язаний з Володимирською і Берестейською єпархією.

Сейм. У даній Польщі сейм – палата депутатів із законодавчою владою. Сеймик був збором місцевої шляхти.

Символ віри. Нікейський символ. Вірую.

Синкел - *σινκελλος*. У минулому єпископи мали звичай тримати близьких співпрацівників-монахів, які жили тоді в тій келії, що й єпископ. Їх очолював протосинкел, *πρωτοσινκελλος*, який обіймав посаду першого секретаря єпископа. Якщо синкели знаходилися при патріархові, то вони супроводжували його в поїздках, завжди під проводом протосинкела. У сучасному східному церковному словнику це слово тлумачиться як єпископський вікарій.

Скевофилт. Посада сторожа в єпархіальній капітулі.

Сколіарх. Посада школаста в єпархіальній капітулі.

Собор. 1. Церковний збір. 1. Помісний собор: збір ієрархів місцевої, автокефальної, самоуправної Церкви чи однієї церковної провінції. Синод; Собор національний, провінційний, єпар-

хіяльний. 2. Вселенський собор: екуменічний. 3. Рада, колегія церковників, зобов'язаних вибирати чи допомагати настоятелю в його обов'язках. Капітула 4. У календарі: Синакса — назва різних свят, що відзначаються в день після великих свят, на честь одного з двох персонажів. Собор Пресвятої Богородиці ἡ Σύναξις τῆς Θεοτόκου; 26 грудня. II. Культове місце:

1. Єпископська церква, де знаходиться владича катедра. 2. Почесний титул, наданий для єпископської церкви, внаслідок чого її ректор часто отримує титул протопресвітера. Базилика.

Сопрестоліє - σύμβροχος. Сопрестоліє. Пресвітерське скідання, пресвітерська лавка. Знаходиться разом з єпископським престолом, продовжена вправо і зліво для духовенства в кінці святинища.

Ставропігія - σταυροπήγιον. Винятковий привілей. Привілей, узгоджений з деякими монастирями, залежними не від місцевого єпископа, а безпосередньо від вищої церковної влади. Назва походить від звичаю в час заснування монастиря ставити хрест, який символізує церковну владу.

Стихар - στουχάριον. Літургійний одяг, спільний для всіх чинів, походить від назви одягу священників Старого Заповіту. Довга туніка, що спадає донизу, як правило із шовку, з вишивкою внизу. Колір стихаря не повинен бути обов'язково білим, переважно кольору риз служителя. На спині завжди є хрест, котрий символізує чистоту й духовну радість.

Стільчик. Крісло без спинки та підставок для рук.

Типікон - τυπικόν. Літургійна книга для всіх відправ, подає детальні правила для служби, описує навечеря; пояснює, як узгоджувати служби рухомих свят і пам'ять святих із нерухомими святами; визначає правила монашого життя. Перший типікон був святого Сави з VI ст., Устав Єрусалимський. Доповнений у VIII ст. святим Іваном Дамаскином. Опинившись знову в Константинополі, був перекладений на старослов'янську мову у XV ст.

Требник - εὐχολόγιον. Літургійна книга, яка подає різні, в т. ч. другорядні відправи. Требник охоплює: обряди Святих Тайн, крім Пресвятої Євхаристії і Священства; молитви на різні потреби: відправи і молитви на прохання парафіян (треби), наприклад, молебні, служба поховання та інші служби мертвих, освячення води та різних предметів, якими користуються вірні. Існують два види Требників, — Великий і Малий.

Трисвяте - τρισάγιον. Заклик, у якому тричі повторюється слово «святий»: Святий Боже, Святий Кріпкий, Святий Безсмертний, помилуй нас.

Тропар - тропáрею. Поетичний твір, який у своїй основі оспівує святкові події або життя шанованого святого.

Указ Остаточний наказ. Державний акт. Едикт володаря.

Устав - Правило. Дія. Типікон.

Фелон - фeлoнoв. Широкий круглий плащ без рукавів з вирізом попереду, який покриває ціле тіло. Типовий літургійний одяг священника. Малий фелон у давнину носили єпископи чи інші достойники; це мала мантия, що покриває плечі та частину тіла.

Хартофілак - хартофілаксь, сторож книг, канцлер. Посада в єпархіальній капітулі. Хартофілак керує єпархіальною канцелярією при консисторії.

Хіротонія Вибір піднесеною рукою. Висвячення вишого духовенства, тобто дияконів, священників і єпископів, називається хіротонією – хeрoтoнiя, і відбувається в святині під час Літургії: для диякона – після освячення дарів (під час молитви свячення клякає на одне коліно); для священника – після великого входу (на колінах); для єпископа – після читання Апостола (Євангеліє тримається розкритим на голові у висвяченого єпископа). Покладення рук завжди робить єпископ.

Хліб духовний Впродовж багатьох століть єпархії, парохії та монастирі Київської Церкви, Римо-католицької Церкви Речі Посполитої, як і інші Церкви, врегульовували свою діяльність системою договорів, призначених на утримання церковних структур й духовенство зокрема. У XVI – початку XVII ст., коли особливого розвитку набуло право світського патронату, система «духовних хлібів» перетворилась на форму контролю над Церквою з боку королівської влади і шляхти. Майже все XVI ст. Київською Церквою керували особи, поставлені польськими королями. Високими церковними гідностями в той час нагороджували навіть людей, далеких від церковної діяльності, наприклад військових чи шляхтичів, які прагнули в такий спосіб скористатися «духовними хлібами», тобто рухомим і нерухомих майном Київської Церкви.

Церква місцева Дія. Єпархія.

Церква своєсправна Дія. Помісна.

Четві-Мінеї Збірка житій святих, упорядкованих за днями року.

Поділені на дванадцять томів, кожний для окремого місяця.

ТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Абсолютна більшість** 191-192
Автократія 133
Автономія 61, 104, 112, 115
Авторитет 39, 43, 53, 66, 68-70, 72-74, 77, 80, 82, 93, 113, 124, 144, 156, 159
Адміністратор епохи 117, 126, 132, 191-192, митрополії 114-115, 118, 121
Акт 48, 64, 66, 79, 135, 144, 196, 215-216, вибору єпископа 142, демсії 190, безжовтця законодавчий 68, 196, 218, канонічний 61, номінації 171, нормативний 160, офіційний 63, проголошення 142, 204, синоду 34, 53, 62, 64, 70, 72-77, 86, 92, 98, 104, 138, 193, унії 83-84, 119, хіротонії 148, церковний 102, 215, 217, юридичний 102, 144, 213
Актиміс 65, 167, 185, 211
Апелляція 68, 71, 74, 178, 187, 196
Апостол 105, 108, 133, 145, 150-151, 167-168, 188, 203, 205, 207-209, 211-212, 216, 219
Апостолат 167
Апостольська спадкоємність 153, 160, 214
Апостольське наступництво 154, 160, передавання 107, 154
Апробація 87, 93, 97, 102, 186, 190
Архідиякон 145, 150, 155, 205, 207, 210, 212
Архiepархія 39, 121, 189; 191
Архiepіскоп 39, 56, 65, 67, 79-80, 82-83, 85, 88-89, 91, 94, 112, 115, 117-118, 120, 122-127, 147, 163, 182, 191, митрополит 30, 34, 67, 69, 75, 82, 85, 89, 94, 97, 102-103, 111, 113-114, 118, 121; 123-125, 127-133, 135, 139; 141-144, 147-149, 151-154, 157-160, 162-163, 167, 169, 181, 191, 193, 201, 217, титулярний 89, 97, 125, 127
Архiepей 30-31, 38, 42-43, 47, 52, 79, 83, 95-96, 98, 102, 105-106, 113, 127, 156, 170, 183, 189-190, 193, 212, 214-216
Архiepандрит 50, 65, 67, 71, 74-75, 77, 79-80, 82-83, 85, 89, 91, 94, 103, 122, 163, 177
Архiepесвітер 170, 212
Архiepіст 172
Архiepітура 56
Аудитор 186
Базиліка 215, 218
Бідний 174
Більшість 55, 58, 112, 138, 163, 178, 181, 192
Благословення 78, 97, 163, 167, 177-178, 184-185, 201, 203-206, 212, 215-216, Вогню 80
Бог 29, 53, 105, 108, 129, 140, 142, 145, 150, 155-156, 165-166, 168, 179, 203-208, 210, 212-213
Божевілья 190
Брат 53, 99, 133, 165, 203
Братія любов 103, 162, 175
Братство 44, 48, 50-51, 65, 67-69, 71, 74, 77, 80, 82, 94, 97, 116, 164, 179-180, 196-197
Булла 59, 95, 113, 115, 148, номінації 149
Вакантний 117-118, 123, 131-132, 134, 137, 141-142, 147, 157, 191, 203
Василіани 56-57, 59, 91, 94-95, 138-139, 148-149, 178
Введення, дня. Интронізація
Відв'язство 141
Великий вхід 219
Великий Четвер 173, 182, 211, 215

- Вечіря 173-174, 212, 215
 Вибір 49, 118, 122, 129-130, 132, 137, 141-144, 156-157, 167, 191, 204, 206, 216, 219
 Видання книг 95, 180, 193, 195, 197
 Вишгородянк Господній 156, 164-165, 174
 Виправлення 187-188
 Висячення 44, 51, 65, 113, 121, 126, 129-131, 135, 138, 140, 142-143, 145, 147, 149-155, 158, 160, 167, 181-184, 196, 201, 205, 208-209, 219, св'ящителів 150-151
 Виконання 175
 Вітатр 145, 150, 184, 204-208, 211, 217
 Відвідування 121, 173, 175-176, братства 179, канонічне 175, митрополита 117, монастиря 119, 176-177, округи 175, пастирське 165, 169, 175, хворих 172
 Відвідувач монастиря 172
 Відлучений від співрочастя 69, 82
 Відлучення 107
 Відносини єпископів з братствами 82, 186, з мірними 109, з Римом 99-100, зі синодом 103, 116, 163, з Церквою 107, 166, між собою 116, 163
 Відповідальність 116, 118, 173-175, 179, 183
 Відпуст 134, 204, 212, 216
 Відсутність 65, 71, 75, 109, 141, 162, 168, 171
 Відьятійський 37-38, 44, 57, 59, 97, 111
 Війна 152
 Вікарій 114, 169, 191, 217, апостольський 130, генеральний (дня Протосинкел) 191, 212, євхарх 119, капітулярний 191, парохіальний 174, Христа 158
 Віра 38, 42, 50, 55, 87, 92, 94, 97, 117, 135, 137, 143, 150, 162, 167, 172-173, 179-180, 183, 190, 207, 216, бітльмська 49, грецька 46, 53, 85, католицька 125, 156, 200
 Вірний 29-30, 42, 44, 48, 50, 52, 56, 60, 65, 106, 109, 142, 156-159, 167-168, 173-175, 187, 215-216, 218. (невірний) 127
 «Вірую» 183, 207, 217
 Влада 33-34, 41, 44, 50, 100, 106, 108, 113, 115, 119, 121-122, 131, 134, 141, 143, 147, 154, 158-159, 166-167, 174, 192, 196, 208, 213, 219, непосередня 156, Верховна 29, 87, виконавча 107, 161, 171, 185, військова 214, державна 41, 213, духовна 154, 158-160, 215, євхарха 101, єпископська 34, 61, 109, 130, 153, 158, 166, 174, 179, 181, 188, 190, 193, 195, законодавча 107, 161, 185-186, 217, капітулярного вікарія 191, компетентна 132, 144, королівська 219, любові 109, 127, митрополита 114, 116, 122-124, 143, 158, 164, 189, місцевого ієрарха 80, над'єпископська 113, Найвища 29-30, 156, освітлююча 154, 160, папська 46, 154, патріарха 111, повна 144, 152, 156, політична 158, полицейська 214, протопресвітера 173, протосинкела 171, самоуправління 156, світська 31, 54, 67-68, 80, 102, 118, 134, 142, 144, 146, 158-160, 170, 189-190, 193, 196, 214-217, синоду 100, судова 107, 158, 161, 185-186, слідного священника 95, тимчасова 130, Церковна 29, 31, 108, 118, 131, 144, 171, 213, 215, 217-218, цивільна 31, чому 111, християнці 108, 125-126, 154, 160, 190
 Владика 39, 47-48, 55, 64-66, 68-70, 73, 75, 79, 103, 105-107, 114, 117, 121-122, 129, 131, 152, 162, 165, 168-169, 171, 173, 176-177, 179-187,

- 189-193, 198, 208, 212-215,
 правлячий 126,
 пресвященний 145, 205
- Власність 80
- Волиї 172
- Володар 38, 150, 157-159, 218
- Воля Божа 106, 108, 165, 168
- Вселенськість, вселенський 34,
 48, 104, 106-107, 109, 132,
 144, 154, 156, 159, 186, 207,
 216-217
- Встановлення (поставлення) 142,
 144, 149, 154, 173, 181, 183,
 191-192, 206-207, 214, 217,
 219, єпископа 107-108, 119,
 131-137, 147-148, 153, 156-
 158, 160, 191, 193, канонічне
 156, 160, 191
- Втручання 55, 99, 102, 129-130,
 144, 189, 193, 215
- Вчитель 29, 31, 109, 150-151,
 161, 173-174, 179, 192, 208-
 209
- Гетьман 50, 53
- Гідність єпископська 30, 102,
 134, 136-138, 141-144, 148-
 150, 203, 209, митрополіча
 114, 138, патріарша 113, 119
- Голова синоду 45, 61-63, 91, 93,
 96-97, 102, 163
- Голова Церкви 30-31, 33, 61,
 94, 112, 116, 118, 133, 149,
 152-154, 156, 159-160, 166,
 192-193, 216
- Голос вирішальний 103, 107,
 163, порадчий 163, 169, 172,
 співвирішальний 148
- Голосування таємне 192
- Греко-католик, греко-
 католицький 59-60, 97
- Грешник 150, 188
- Дбайливість 174, 176, 180
- Дбання за душами 166, 176
- Декал, див. Протосинкел
- Декрет 33, 51, 96-98, 102, 118,
 123, 189-190, 217,
 єпархіальний 171-173,
 поапостольський 187,
 синодальний 186,
 Флорентійський для вірменів
 95
- Делегат 94, 117, 135, 149, 177,
 апостольський 140,
 королівський 89, народний
 108, палський 83, 102,
 спеціальний 175
- Демісія єпископа 131-132, 141,
 172, 190, 192
- Держава 37-41, 43, 49, 53, 106,
 122, 129, 131, 159, 212-214
- Дискос 185
- Дисципліна 33, 44, 81, 116, 177,
 193, грецька 136,
 духовенства 53, 65, 172, 187,
 західна 55
- Дисциплінарна автономія 33,
 104
- Дисциплінарне питання 100, 163
- Диякон 145-146, 150, 155, 167,
 178, 183, 188, 204-208, 210,
 212-213, 219
- Добро єпархії 213, матеріальне
 51-52, монастирів 177,
 церковне 132, 143, 171, 173,
 191
- Доброчинна діяльність 108
- Договір 219, Люблінський 1569
 р. 44, Переяславський 1654 р.
 34, Торунський 1595 р. 51
- Дозвіл 83, 87, 168, 177-178,
 184, з Риму 92-93, 97, 182
- Доктор 171
- Доктрина 31, 161, 216, віри 172
- Документ 31, 44, 46-47, 59, 64,
 66, 71, 73, 75, 79, 103, 114,
 121, 134, 139, 163, 166, 171,
 174, 190, канонічний 132,
 літургійний 132, номінації
 148, 172, офіційний 133,
 143, 163, 184, 208, 213,
 передачі 155, палський 44,
 113, 153, патріарший 163,
 синоду 30, 66-68, 74, 81-82,
 94, 142, 193, 195, 201,
 спеціальний 185, унітарний 75,
 юридичний 201, 216
- Дорадник 91, 171-172
- Достойник 137-138, 143, 147,
 170, 219
- Дух виражений 188, помсти 188,
 Святий 29-30, 34, 80, 107-
 108, 127, 150-151, 154, 156,
 160-161, 164, 167, 207-209,
 214, 216
- Духовенство 42, 49, 51-53, 58,
 65, 67-69, 71, 74, 80, 83, 85,

- 94, 97, 101, 103, 118, 137, 139, 142, 164, 169, 172-173, 178-179, 184, 186-189, 200, 218-219, біле 85, 91, 103, 138, 217, више 134, 203, 213, 219, греко-католицьке 59, 97, спархіальне 117, 169, 172, латинське 51, 170, місцеве 112, 170, 214, молоде 178, нежонаті 51, нижче 211, 213, окружне 173, парохіальне, 140, світське, 139-140, 143, 212, чернече (монаше), 139, 143, 212
- Духовна справа 175, 183, кара 187
- Духовний хліб 130-131, 213, 219
- Душа 105, 108, 151, 165-166, 173, 175-176, 209
- Евзарх 30, 34, 45, 47, 64-65, 67, 71, 73, 75, 94, 99, 102-103, 111, 118-120, 127, 193
- Евзархат 115, 118-120, 126
- Екскардинація 167, 177
- Екуменізм 33, 49, 166
- Евангеліє 29, 106, 150-151, 167, 180, 208-209, 211, 219
- Євхаристія 174, 184, 218
- Єдине Христове Тіло 108
- Єдність 42, 46, 49, 87, 93, 99, 107, 109, 143, 162, 166
- Єзуїт 59, 83
- Єктенія велика 134, 204, загальна 213, зямчайна 145, 205, сугуба 213
- Єпархія 30-31, 38-39, 49, 54-55, 57-59, 63, 65, 68-70, 87, 91, 93, 95, 106, 108, 112, 114, 116-122, 125-127, 131-132, 134-135, 137, 141-142, 146, 148, 152, 155-158, 162, 167-172, 175, 177, 179-187, 189-191, 203, 207-208, 213-214, 219, митрополіа 59
- Єпископ 29-31, 33-34, 38, 43-53, 55, 57-61, 63-71, 73-75, 77-83, 85, 87, 89-94, 97-101, 103, 105-210, 211-219, грецького обряду 44, 52, 111, 152, делегат 149, спархіальний 116, 122, 133, 157, 164, 168-172, 176, 178-179, 181, 183, 185-187, 189-190, 192-193, 214, кандидат 141-142, 144, 147, 159, католицький 55, коад'ютор 115, 122, 134, 131, 171, куріальний 121-122, латинський 67, 75, 83, 106, 111, 127, 152, 212, майбутній 117, 135, митрополіт 103, 114, 129, місцевий 68, 71, 80, 82, 124, 130, 132, 168-169, 176-179, 184, 215-218, найстарший 141, 204, новий 50, 57, 67, 69, 75, 129, 154-156, 160, 165, 171-172, 210, об'єднаний 52, 87, 89-90, покійний 133, 191, польський 51, помічник 93, 122, 126-127, 152, 169, православний 54, 85, 87, 90, римський 42, 99, 135, Риму 154-155, 157, 160, сусідній 117, 120, суфраган 121, 143, титулярний 94, 111, 124-129
- Єпископат 29, 60, 108-107, 109, 118, 134, 136-141, 146, 159, 181
- Єпископська конференція 79
- Єпітрахія 134, 203, 213
- Єресь 54, 82, 93
- Єретик 41, 100, 152, 163
- Життя 29, 56, 60, 130, 136, 138, 151, 165, 170, 179, 182-183, 190, 207, 209, 213, 218, божественне 162, в молитві 174, акутрішнє 60, 94, духовенства 97, економічне 59, інтелектуальне 176, канонічне 113, колегіальне 134, 159, культурне 59, моральне 174, пасторальне 55, 100, політичне 59, 159, посвячене 214, релігійне 57, 59, спільне 165, суспільне 60, християнське 99, церковне 30, 33, 104, 107-108, 134, 162, 192, чернече 140, 177, 218
- Заборона 45, 51, 53-55, 58, 63, 65, 70-71, 75, 80, 89-90, 92, 119, 148, 168, 176, 179, 189
- Закон 33, 39, 58, 71, 102, 104, 139, 139, 169, 173, 180, 186, 191, 193, 195, 203, 217

- Законодавець 169
 Законодавство 61, 140, 169-170
 Законодавчий 68, 101, 107, 161, 185-186, 196, 215-217
 Заслання спархіяльне
 єпископське 63, капітулі 191, крилосу 170, об'єднаних єпископів 52, синоду 62, 91, 94, 162
 Заснування монастирів 177, 218
 Застереження 80, 96, 185
 Затвердження 59, 96, 113, 115-117, 121, 125, 139, 143-144, 146-147, 153, 170, 196-197, виборів 144, влади 146, єпископа 31, 101, 130, 163, 191, 193, ігумена 178, номінації 148, дійсне 130, синодом 139, унії з Римом 48, 101, церковне 144, 215
 Заклик справедливості 186-187
 Збори єпископів 130, 133, 142-143, 203, окружні 173, синодальні 66, 75, 162
 Звернення до Риму 80, 113, 121, 144, 189
 Звинувачення (обвинувачення) 69, 71, 82, 163
 Звичай 47, 80, 87, 95, 121, 139, 144, 147, 153, 170, 174, 188, 217-218
 Звичка 163, 172, 182-183
 Згода 39, 42, 45, 48, 53-54, 73, 85, 89, 109, 124, 129-130, 139, 142, 153-154, 158, 162, 170, 192, 206, крилосу 171, народу 108, синоду 160, сопричастя 162
 Злочин 58, 178, 187-188, публічний 190, церковний 186
 Зміни 98, 120, 139-140, політичні 58, соціальні 56, структурні 132, 159
 Зміцнення віри 117, угоди братньої любові 103, 162
 Ігумен 74, 77, 85, 89, 91, 97, 103, 163, 177-178, 188
 Ієрарх 112, 132, 143, 167, 170, 216-217, місцевий 67-68, 80, 175, 196
 Ієрархія 29, 41-42, 44-45, 47, 49-51, 54, 60, 80, 93, 98, 105, 109, 119, 166, 198, 212
 Ієромонах 141-142, 197, 204, 206-208, 214
 Ікона 134, 141, 146, 155, 203-205, 210
 Іконостас 154, 210, 213, 215, 217
 Імператор 38, 131, 139, 148, 157-158
 Імперія 37, Австрійська 115, Астро-Угорська 148, Російська 56-57
 Інституція церковна 31
 Інтронізація 131, 154, 157, 210, 217
 інформативний процес 131, 134-136, 141, 203, 214
 Інформація єпископа 131, 173, 176, синоду 33, 78, 131, 141
 Інша спархія 65, 167, 183
 Ісповідь монаша 139, торжественне 156
 Ісповідь еті деспота 155
 Йосифітизм 58
 Кадильниця 134, 146, 203, 205, 214
 Календар 52, 218
 Кальвінізм 46, 51
 Кандидат 95, 170, 178, 214, на єпископа 67-68, 109, 118, 129-131, 133-138, 140-148, 150, 153, 157, 159-160, 191, 196, 203, 205, 207-208, на священника 44, 182-184
 Канони 102, 112, 123, 138, 143, 168, 180, 216-217, давні 64, 129, 138, 189, літургічні 182, святі 100, 139, 163, 191, 207, церковні 118, 177, 186, 188, 191
 Канцелярія спархіяльна 172, 219
 Каплиця 173, 176-177
 Кара 49, 103, 116, 119, 162, 164, 168, 176, 179, 186-188
 Кардинал 43, 119, 121
 Катедрa єпископська 39, 66, 71, 74, 135, 142-143, 146, 156, 164, 170-172, 189-190, 218
 Катедральна церква 144-145, 204

- Катедральний 112, 118, 170-171, 182-183
- Катехитична формація 180
- Католик, католицький 30, 43-44, 46-47, 50-51, 55-59, 101, 105-106, 115, 125, 156, 164, 166, 187, 200
- Католикос 112
- католицизм східний 58
- Капія 146, 205
- Керівництво 108
- Керування 106, 117, 125, 156, 158, 171, 191, 207, 219
- Кивот 185
- Книга 31, 33, 53-54, 58, 87, 174, 176, 180, 219, біблійна 211, літургійна 95, 218, Одрокнення 165, парохіальна 173-174, священна 180, церковна 54, 68, 197
- Книгохранитель 134, 141, 145, 150, 155, 203-205, 208, 210
- Князіство 37, 39-42, 129-130, 213
- Князь 37-42, 44-45, 47, 69, 89, 111, 118, 129-130, 133-134, 142, 146, 150, 156-158, 203-204, 206-208, 214
- Кoad'ютор 89, 111, 115, 121-125, 129, 171, 189, з правами наступництва 52
- Кодекс 201
- Козак 50, 53, 85, 213
- Колегія 57, 61, 136, 170, Барбарум 58, єпископська 108-111, 127, 131-132, 155, 210, 214, Театинів 95, церковників 217
- Колегіальність 61, 103, 108-109, 127, 134, 141, 159, 193
- Комісія 85, 182
- Конгрегація 122, для Східних Церков 115, Помилання Віри 88, 93, 97-98, 111, 125, 189-190, Тридентійського собору 96
- Консисторія 219
- Конституція 29, 47, 75-76, 81, 97, 102, 112, 139, 143-144, 170, 177-178
- Контроль 118, 172, 177, 180-181, світський 44, 219
- Контрреформація 170, 214
- Король 41-43, 47, 49-51, 53-55, 64, 66-69, 71, 73, 75, 81, 83-85, 87, 89, 91-92, 99, 101-102, 114, 117, 130-132, 135-139, 142-143, 146-148, 158, 163, 196, 214, 219, відсутність короля 71, 75
- Крилос 70, 117-118, 156-157, 169-172, 191, 212, 214, єпархіяльний 170, катедральний 118, 170-171
- Крилошанин 70, 120, 132, 134, 143, 154-155, 169-171, 203, 210
- Крісло 145-146, 158, 205-206, 215
- Култ 44, 57, 218, божественний 80, 161, 184, публічний 97
- Курія єпископська 55, 121, 171, римська 144
- Латинізація 51
- Латинник 42, 45, 51, 55, 57, 80, 96, 208
- Латинський 37, 41, 45, 49-51, 53, 55-59, 67, 75-76, 79-81, 83-87, 94-98, 100, 103, 106, 111, 119, 127, 140, 152, 170, 177, 198-200, 212-213, 216
- Легат 41, 83, 119-120
- Лист 45-46, 48, 59, 64-65, 68-69, 73, 78-79, 81, 83, 87, 89-90, 92-93, 96, 98, 101, 108-109, 116, 121, 135, 141-142, 164, 167, 178, 198-200, 204, 206, апостольський 33, 148, відпускний 184, екскардинації 170, 177, пастирський 135, поручальний 119
- Лікарня 176
- Ліквідація 41, 55, 57-58, 121
- Літопис 195, 198-200, Галицько-Волинський 40, Київський або Іпатійський 39
- літургійна одноформність 181-182
- Літургія 48, 87, 91, 94, 106, 146, 154, 173, 181-182, 206, 208, 210-212, 215, 219
- Ложечка 185
- Майбутній єпископ 117, 135

- Майно 184, 187, 191-192,
 митрополичого престолу 192,
 церковне 98, 176, 183
 Малий вхід 131, 150, 206
 Мантія 145, 155, 205-206, 210,
 215, 219
 Межа єпархії 49, 93
 Миро 173, 182, 211
 Миропомазання 95, 174, 182
 Мирянин 45, 47, 49, 58, 65, 67,
 69-71, 77, 80, 82-83, 85, 90-
 91, 94, 97, 103, 129-130, 138,
 141, 143, 159, 169, 172, 175,
 179, 187, 189
 Митрополит 30, 34, 38-39, 41-
 45, 48-49, 51-56, 60, 63-65,
 67-69, 71, 73-75, 77-80, 82-
 83, 85, 87-91, 93-95, 97, 101-
 103, 109-135, 137-139, 141-
 155, 157-160, 162-164, 166,
 168-169, 177, 181, 189-193,
 196-198, 200-208, 210, 217
 Митрополія 39, 41-45, 49, 52,
 55-56, 58-59, 61, 64-65, 67-
 68, 83, 93, 103, 112, 114-116,
 118-121, 124, 129, 133, 136,
 147, 152, 203, 207, 217
 Місія 54
 Місіонер, місіонерський 38, 112,
 115, 167
 Місія 52, 108
 Молебєя 134, 204, 215, 218
 Молитва 109, 134, 141, 174,
 181, 191, 201, 204, 213, 215,
 218-219
 Молодість 180
 Молодь 173-174
 Монастир 42, 50, 56-57, 65, 68,
 80, 95, 119, 138-140, 148,
 172, 176-178, 184, 196-197,
 218-219
 Монах 43, 71, 80, 89, 95, 98,
 103, 131, 139, 157, 169, 176-
 178, 214, 216-217
 Монашество 50, 180, 218
 Набедренєк 215, 217
 Навчання 59, 65, 95, 107, 127,
 136, 172-173, 179, 197, 207,
 212, церковне 68, 199
 Нагляд, наглядач 118-119, 156,
 180, 187, 213, 217
 Наглядч 105, 180-181, 213
 Наказня єпископської глєвості
 144, церковної влади 217,
 церковної посади 154
 Надзжиття 93-94, 130, 175
 Наклеп 163
 Народ 31, 37, 47, 49, 54, 56,
 59, 108, 129, 151, 157, 165-
 166, 173-175, 180, 189, 209,
 213, Божий 30, 107-109, 125,
 127, 154, 212, 214, 217
 Наслїдник 29-30, 122
 Наслїдництво апостольське 29
 Наслїдство 23, 122-124, 127
 Настоятель, дяк, ігумен
 Начало обичєя 134, 145, 203-
 204, 215
 Незайсїнїсть присуду 71
 Незаля 173, Православ'я 70
 Незалежність 112
 Незгода 54
 Немослєх 82, 133, 188, 203
 Непридатність єпископа 117
 Новий митрополит 118
 Номінація, номінованєя 49, 57-
 58, 67, 75, 79-80, 91, 94, 101,
 112, 115, 120-131, 135-136,
 138-140, 142-144, 146-149,
 152-153, 156-160, 163, 169,
 171-173, 175, 183, 186, 190,
 196, 212-215
 Номоканон 39
 Нотар 172, 186
 Нуєнїй 46, 50-51, 56, 75, 88-90,
 92-94, 102, 113, 122, 131,
 135, 200
 Обов'язок єпископа 29, 31, 34,
 119, 121, 125, 133-135, 151,
 153, 160-162, 165-166, 168-
 173, 175-176, 179, 182-183,
 186-188, 190-193, 203, щодо
 померлих 98
 Обововєць подружнього зв'язку
 186
 Обряд 44, 47, 55-56, 58, 68, 80,
 87, 93, 137, 146-147, 156,
 159, 182, 197, 201, 206, 216,
 218, візантійський 44, 59,
 грецький 48, 50, 52, 80, 111,
 126, 152, ієронїзації 154,
 210, латинський 45, 49-51, 55,
 58, 106, 170, 212, руський
 141, 159, східний 39, 45,
 шлюбний 131, 145, 205

- Овечка 151, 159, 165-166, 209
 Одружений єпископ 138, адуго
 190
 Округ спархальний 169, 172-
 173
 Округа 107, 169, 173, 207-208,
 217
 Омофор 151, 206, 209, 215
 Організатор 111
 Організація 33, 43-44, 54-55, 60-
 61, 68, 107, 127, 168, 174,
 178, 180, 196, добротинна 60
 Ординарій для грецького
 обряду 126
 Орел 150, 206-207, 215-216
 Освіта 58, 137, 180, 182-183,
 університетська 138,
 християнська 180
 Освячення 127, 160-161, 167,
 181, 215, 218-219
 Основа юридична 107
 Особисте зобов'язання 165-166
 Осуд, засуд, присуд 70-71, 82,
 93, 95, 100, 145, 150, 163,
 168, 187-188, 205, 207-208
 Отець 33, 53, 79, 83, 85, 87, 95,
 131, 133, 151, 156, 158, 164,
 166-167, 177, 188, 203, 207,
 209
 Папська влада 46
 Параман 153, 210, 216
 Парох 67, 168-170, 172-175,
 177, 182, 196, собору 170
 Парохія 59, 67-68, 173-175, 183,
 196, 215, 219
 Пастир 29-31, 34, 107-109, 127,
 135, 141, 144, 151, 156-157,
 161, 164-166, 169, 173-176,
 190-192, 209, 214-216
 Пастирство 29
 Пастиська діяльність 180
 Патріарх, 30, 34, 41-47, 50, 52-
 54, 63-64, 68-69, 77, 87, 92,
 99, 101-103, 111-113, 118-120,
 125-126, 163, 190, 193, 196-
 197, 217
 Патронат 67, 99, 143, 157, 219
 Первосвященник 105, 212
 Перевірка 66, 134, 137, 177-178,
 183, 216
 Переміщення єпископа 189-190,
 192
 Переслідування 55, 152
 Перший Час 173
 Писар 172
 Піддиякон 167, 183, 211
 Підпорядкування 39, 52, 57-58,
 79, 103, 109-111, 119, 121,
 127
 Підтвердження синоду 62, 65-
 66, 68-70, 72-74, 77-78, 80,
 82, 88, 93, 102
 Піст 52, 65, 70, 98, 185
 Повстання 53
 Покарання 119, 162
 Покаяний 133, 191
 Покликання 167
 Покута 181, 187-188
 Помічник 111, 122, 126-128,
 152, 169, 192
 Понтифікат 123
 Попередження 176, 180, 187
 Порядок 65, 82, 97, 99, 107,
 116-117, 119-120, 134, 145,
 147, 150, 172-173, 177, 181,
 191, 201, 204, 206, 208, 219
 Посвячені речі 97
 Посвячення 173, 201, 211
 Посланець 79, 97, 135, 145, 204-
 205
 Послання 42, 165, 211
 Послух 54, 103, 177, 183, 192
 Посох 146, 205, 216
 Постанова 137-139, 150, 156,
 192, 208, синоду 100-101,
 139, 142-143, 147, 149, 156,
 164-167, 175, 180, 184, 188,
 191, 193, 195
 Похвальний вік 65, 67
 Поцілунок 146, 205, 216, миру
 155, 216
 Праве коліно 146, 155, 205,
 210, 215, 217
 Правила святих отців 167, 177,
 188, див. Устав
 Правило 68, 99, 133, 139-140,
 152, 156-157, 162-163, 172,
 177, 190, 192, 203, 207, 218-
 219, малого входу 131
 Право голосу 103, 157
 Право 30-31, 34, 47, 52, 56, 59,
 67, 70, 80, 82, 91, 93, 97,
 103, 107, 115, 117-120, 122-
 124, 127, 139, 142-143, 146-
 148, 151, 153, 157-162, 164,
 169-171, 176-179, 181, 185-

- 193, 196, 214, 216, 219,
Боже 29, загалом 103,
канонічне 30, 44, 95, 171,
193, 201, надзвичайне 95,
182, патрональне 130,
церковне 201
- Православня 47-48, 48, 50-55,
57-58, 70, 85, 87, 89-93, 99-
100, 118, 125, 152, 172, 208
- Правосуддя 71
- Прелат 42, 170
- Пресвітер 30, 70, 139, 155, 206,
208, 218
- Престя 109-111, 115, 122, 127,
130, 142, 144, 147, 151, 160,
206-207, 209-210, 211, 217,
архiepіскопський 113, 115,
125, Галицький 114,
epіскопський 117, 130-131,
171, Київський 56, 112-113,
Львівський 115,
митрополітський 56, 117, 120,
191-192, 206-207, Римський
апостольський 44, 80, 99, 112,
123, 130, 135, 147-148, 152-
154, 158, 170-171, 182, 189-
191, 195, 198-199, Святий 44,
113, 120, 139, 148
- Привілей 33, 47, 58, 66-67, 69,
80, 104, 113, 115, 117, 119,
121, 130-132, 139, 142, 144,
146, 148, 151, 153, 158, 160,
181, 197, 215, 218
- Прозначення, призначення 34,
42-43, 58, 78, 93, 102, 113-
114, 117, 120, 124-129, 141,
152, 155, 157-158, 160, 170-
171, 174, 178, 181, 183, 185-
186, 191, 210, 211, 213-215,
219
- Прийняття 37-38, 41-42, 44-49,
54-55, 58, 65, 76, 79-81, 83,
87, 93, 95, 97, 99, 108, 121,
139, 144, 140, 144, 149, 153,
155, 160, 162, 165, 167, 170,
176-178, 180, 191, 195, 197-
199, 203, 207-208, 210, 212
- Примат 29, 87
- Примус 80
- Принцип 92, 101, 109, 167
- Припис 100, 139, 152, 163, 169,
172-173, 178-181, 183, 191
- Присуд 168, 187-188
- Присяга 54, 56, 94, 103, 160,
162, 183, 186, epіскопа 149,
152
- Притвор 134, 145, 203, 205
- Провінціал 177
- Провінція, провінційний 43, 55,
59, 61, 69, 71, 73-75, 82, 97,
100-103, 112, 117-119, 125,
144, 151, 163, 192, 195-200,
217
- Проголошення 42, 47-48, 51, 53,
57-58, 63, 109, 145, 162, 215,
Євангелія 151, 209, epіскопа
142, 144, 204, унії 46-48, 61,
83, 164
- Проживання 168, 187
- Провідник 29, 173, 180
- Проповідування 109, 166-167,
172-173, 175, 178-180
- Провідь 91, 173, 180
- Пророк 150-151, 165, 207-209
- Протеза 154, 210
- Протестантизм 44, 47
- Протоархимандрит 94, 148
- Протопресвітер 70-71, 74, 82,
85, 94, 97, 103, 106, 132,
155, 163, 169, 172-173, 175,
182-184, 188, 210, 217-218
- Протосалт 184, 217
- Протосинкел 48, 91, 156-157,
169, 171-172, 185, 212, 217
- Протопротроній 30, 34, 47, 67, 69,
75, 91, 111, 119-121, 129,
132, 147, 157, 160, 170, 193,
214, 217
- Професор 101, 169
- Пронес 57, 61, 131, 135,
beatифікаційний 48,
інформативний 131, 134-136,
141, 159, 203, 214,
канонічний 135, 187, судовий
187-188, унії 46
- Релігія 43, 45, 47, 53, 57-59,
67, 85, 99, 172, держава 38,
правда 50, християнська 37
- Реформа 46, 51-55, 59, 95, 162,
177
- Риза 87, 145, 150, 154-155, 204-
207, 210, 213, 218
- Ризниця 119
- Ритуал римський 95
- Розлучення 70
- Розршення 139-140

- Розслідування 136
 Розуміння взаємне 175,
 тайствие 193
 Рукоположення 161
 Санкція 187-188, 197
 Свобода 56, 58, 60, 166, 189
 Святє місце 185
 Святитель 31, 34, 109, 126, 145-
 146, 148-151, 161, 167, 181,
 192, 204-206, 208-209
 Святі Тайни 45-46, 58, 68, 87,
 94-95, 97, 154, 162, 168, 172,
 174, 182-183, 197, 201, 218
 Свято приписанє 173, 179, 183
 Свячення 108, 125, 133, 138,
 145-147, 149, 151-155, 160,
 182-183, 201-204, 219
 Священни 29, 44, 57-59, 65-66,
 70, 74, 77, 82, 94-95, 106,
 135, 140-141, 145, 149, 155,
 157-158, 161, 163, 167-171,
 173-178, 180, 182-186, 188,
 204, 206, 208, 210-215, 217-
 219, освічений 163, світський
 77, слідний 95, цєлібатний
 (нежонатий) 140, 170
 Священнє свячення 182, 219,
 дяє Хіротонія
 Священний став 180, 188, 196
 Священний 51, 122, 145, 154-
 155, 170, 180, 205, 210, 214,
 Синод 57
 Сейм 49, 51-52, 91, 138, 140,
 217, генеральний 69
 Сеймнє 217
 Секретар 96, 122, 134, 141, 172,
 186, 203-204, 217
 Семінарія 51-53, 58, 85, 95, 97-
 98, 181
 Сенат 45, 80, 159, 214, єпископа
 170
 Сенатор 45, 83
 Символ Віри 79, 83, 94, 148-
 149, 216-217
 Син 94-95, 151, 207, 209
 Снікел 97, 171, 185-186, 217
 Синод 29-31, 33, 45, 48-49, 53,
 57, 61-63, 68, 98, 99-104,
 109, 116, 129, 131, 133-135,
 137-147, 149, 154-157, 159-
 160, 162-165, 177, 179-180,
 183-185, 188-189, 191-193,
 196-197, 203, 206, 210, 216-
 217, Бєльський 1590 р. 63-64,
 73, 101, 166, 195,
 Бєрєстєйський 1589 р. 45, 63,
 99, 119, Бєрєстєйський 1590
 р. 65-67, 73, 101, 116, 162,
 164, 167, 184, 195-196,
 Бєрєстєйський 1591 р. 64, 66-
 68, 100-101, 120, 132, 134,
 142-143, 146-147, 163, 167,
 184, 188-189, 196-197,
 Бєрєстєйський 1593 р. 45, 69,
 101, 116, 164, 197,
 Бєрєстєйський 1594 р. (I) 70,
 101, 197-198, Бєрєстєйський
 1594 р. (II) 71-72, 101, 197-
 198, Бєрєстєйський 1594 р.
 (III) 74, 101, 198,
 Бєрєстєйський 1595 р. 46, 79-
 81, 101, 111, 137, 147, 153,
 159, 166, 177, 179, 185, 199,
 Бєрєстєйський 1596 р. 48, 83-
 84, 101-102, 116, 164, 190,
 200, Бєрєстєйський 1596 р.
 альтернативний 48,
 Бєрєстєйський 1597 р. 200,
 Бєрєстєйський 1765 р. 55,
 виборчий 67, 100-101, 131,
 133, 159, 163, 196, 201, 217,
 Віленський 1509 р. 130,
 Володимєрський 1633 р. 87-
 88, 101, всєцерковний 61, 65,
 67-68, 79, 83, 85, 87, 93, 97,
 100-101, всєцерковно-
 законодавчий 101, елекційний
 67, 133, 196, єпархіальний
 61, 63, 70, 77-78, 87, 101,
 169-170, 186, 197-198, 200,
 Замовський 1720 р. 54-55,
 93-96, 99-102, 116, 118, 120,
 138-139, 156, 166, 171, 175-
 176, 179-182, 184, 188, 191,
 Кобринський 1595 р. 78, 101,
 Кобринський 1630 р. 52-53,
 85-86, 99, 101, 116, 164, 178,
 182, латинський провінційний
 у Відні 1884 р. 97,
 Люблінський 1680 р. 91-92,
 101, Львівський 1595 р. 77,
 101, 198, Львівський 1633 р.
 89-90, 101, Львівський 1882
 р. 178, Львівський 1891 р.
 31, 58-60, 97, 101-102, 116,
 135, 138-139, 156, 164-165,

- 169, 173, 175, 179-182, 184-185, 191, 193, міжцерковний 90, Московський 1448 р. 42, надзвичайний 70, 74, Новгородський 1415 р. 41, Новгородський 1596 р. 82, 101, 199, об'єднаних з православними 87, 89-90, 92, підготовчий 87, пленарний 89, 91, 101, помісний 140, провінційний 61, 69, 71, 73-75, 82, 100-101, 163, 195-200, Сокальський 1594 р. 73, 101, 146-147, 198, судовий 74, 82, 101, Торчинський 1594 р. 75-76, 101, 198
- Сирота 174
- Сідалище 151, 209, 211
- Сім'я священника 180
- Скарга 65-68, 163
- Сквофлак 170
- Складання колегії єпископів
- 138, синоду 42, 46, 54-55, 62, 65, 67, 69-71, 73-74, 77-79, 82-83, 91, 93, 97, 101, 103, 109, 133, 135, 203
- Слово Боже 172-173, 178-180, 215
- Слов'янський 38, 56, 75-76, 80, 84, 87, 201
- Слуга 109, 151, 165, 209
- Служба 31, 34, 105, 107-109, 127, 145, 149, 151, 153-155, 161, 168, 174, 178-181, 192, 201, 205, 209, 212, 214-215, 218, Божа 170, 172-173, 211, Божественна 181, літургічна 181-182, освячуюча 109, похоронна 191, свята 167, священнича 107-108, 181
- Службник російський 58, святительський 148
- Служитель 173, 216, 218
- Служіння 109, 166, 189, єпископське 31, 108, 140, 186, 193, пароха 174
- Смерть 41, 207, 217, архієпископа 118, 132, 147, 191, єпископа 117, 127, 131-133, 137, 141, 143, 172, 190-192, 213, митрополита 52, 57, 120-121, 147, 191, Папи Римського 156
- Собор (як храм) 150, 185, 206, архієпископа-митрополита 152-153, Голови Церкви 153, єпархії 152, катедральний 112, 182-183, св. Юра 60, 97
- Собор 85, 93, 96, 101-102, 116, 144-145, 164, 167, 169-170, 205, 207, 216-218, Антіохійський 401 р. 102, 123, Брестський 1591 р. 197, Ватиканський I 156, Ватиканський II 31, 33, 192-193, в Константиї 41, вселенський 217, екуменічний 216-217, єпархіальний 217, Латеранський III 139, національний 217, Нікейський I 123, помісний 217, провінційний 102, 217, Сардинійський 123, 139, Тридентійський 95-97, 170, 183, 191, 214, Флорентійський 42, 49, 80, 92, Халкедонський 112, 123, Царгородський IV 139, Царгородський VIII 123
- Солідарність 162, 175, 192
- Concordia 59
- Спадковий єпископат 146
- Спасіння 47, 64, 109, 151, 166, 168, 174-176, 207, 209
- Список 121, 174, майна 192
- Співавтор 85, 141, 161, 192
- Співакція 166
- Співакція, два, Висвячення
- Спіслужитель 151, 209
- Спіши 146, 151, 155, 206-207, 209-210, 214, 219
- Сповідь 52, 166, 175, 178, 183-184, сповідник 171
- Сповідення 131, 144, 146, 206
- Спорядженість 171
- Стадо 165-166, 168, 173-175, 180-181, 190, 207
- Стан подружжя 68, 137-138, 142-143, 196
- Старовірн 95, 214
- Старослов'янський 77, 79, 81, 86, 106
- Статут 44, 59, 170-171, братства 71, 197, Капітул 191, крилосу 191
- Страшний тиждень 182

- Ступінь 95, 111, 134, 141, 143, 145, 150, 171, 181, 183, 203-206, 208, 212, 217
- Суд 82, 100, 151, 164, 171, 186-187, 209, адміністративний 187, апеляційний 100, 187, спархіяльний 178, 186, 188, єпископський 187, митрополичий 69, 187, світський 74, 178, 188, церковний 98
- Суддя 105, 185-186, 188, 196, 213
- Судова влада 107, 161-162, 185-186, справа 68, 100, 116, 172, 186, 196, функція 68, 198, ціль 100
- Судовий процес 187-188
- Судовласть 189, 191
- Суперечка 67, 71, 74, 93, 164, 192, 197
- Суспензія 131-132, 141
- Суспільство 136, 140, 159, 174, 179
- Суфраган 111, 114, 117, 120-122, 126, 129, 143, 217
- Схизма 42, 48-49, 107, 125
- Схизматик 42, 44, 47, 87, 125, 152
- Східний 30, 33-34, 39, 41-46, 49, 51, 53, 55, 57-58, 80, 87, 95, 99, 101-102, 104, 111, 115, 132-133, 140, 157, 164, 170, 183, 204, 216-217
- Сколарх 170
- Тайна миропомазання 95
- Тайна Хрещення 80
- Теолог 47, 83, 136, 162, 180, 193, 216
- Теологія 52, 169
- Теплота 95, 214
- Територіальність 167
- Територія 37, 40-43, 56, 65, 71, 131, 154, 173, 175, 190, єпархії 126, 186-187
- Тіпикон 174, 218-219
- Титул 111-112, 114-115, 119-122, 124-127, 183, 212, 217-218, Берестейський 124, Галицький 112-114, 125, єпископський 121, 127, 169, Київський 111-113, Львівський 114, патриарший 113, 116, Турівський 124
- Титулярний 89, 91, 94, 97, 111, 124-128
- Традиція 80, 96, 99-101, 103, 107, 109-112, 127-133, 147, 149, 154, 177, 179-180, 203, 214, 216
- Требник 95, 201, 218
- Трибунал 103, мішаний 80
- Трисвяте 150, 208, 218
- Трон 38, 150, 155, 158, 206-207, 210
- Тропар 134, 145, 203-204, 212, 218
- Угода 47, 53, братньої любові 103, 162
- Унія 41, 43-53, 66-69, 73, 75-81, 83-84, 89, 92, 99, 117, 119, 125, 136, 147, 199, (антисунійний) 48, Берестейська 30, 33, 45, 49-50, 55, 117, 122, 130, 137, 164, 189, 193, 214, з Римом 41, 43, 45, 47, 49, 54, 61, 63-64, 69, 73, 75-80, 83, 99, 101, 117-118, 137, 143, 164, 179, 189-190, 195, 198-199, з Російською Церквою 57, об'єднання з православними 91, Флорентійська 42, 44
- Уряд 29, 61, 148, 166, 185, 192, 215
- Урядовець 105-106, 171-172, 191, 212-213
- Урядування 166, 171, 213
- Устав 177, 186, 191, 201, 208, 219, Єрусалимський 218, малого входу 150, 206, Теогноста 34, 129, 131-134, 201
- Усунення єпископа 48, 55, 69, 71, 74, 103, 116, 143, 162-164, 171, 188, 190, 192, 198
- Утрени 155, 173, 210, 212, 216
- Участь у синоді 48-49, 62, 64-65, 67, 69-71, 73-75, 77-79, 81-85, 91, 97, 103, 109, 129, 133-135, 157, 162, 169-170
- Федерація 41
- Фелон 145, 205-206, 219
- Формальність 43, 129, 140, 147, 167

- Хартофілакс 170, 172
 Хворий 172, 174
 Хвороба 103, 133, 162, 168, 190, 203
 Хіротонія 109, 130, 148-149, 152, 157, 201, 219
 Храм 142, 145, 174, 185, 204, 206
 Хрест 145, 150, 205, 208, 215-216, 218
 Хрещення 33, 37-38, 80, 174, 182, 207
 Християнство 29, 31, 37-38, 41-44, 48, 55-56, 70, 80, 99, 105, 107, 109-111, 137, 165-166, 174, 179-180, 207, 213, 215
 Цар 45, 50, 54, 56-58, 151, 157, 207, 209
 Царство 42, 151, 207, 209, 213
 Царські врата (двери) 145, 204-206, 213
 Цвинтар 184
 Целібат, див. Неодружений стан
 Церква 29-31, 33-37, 41, 43-51, 55, 59, 61, 65-66, 71, 75, 77, 79-80, 83, 87, 91, 96, 98-101, 103-105, 107-112, 116-117, 125, 127, 130-132, 134, 143-145, 149, 151-154, 156, 158-162, 165, 168, 170, 172, 175-179, 183-187, 191, 193, 204-206, 211-212, 214-219, автокефальна 68, 213, апостольська 207, білоруська 111, архієпископська 115, Божа 133, 203, візантійська 111, власна 45, 61, 64, 156, Вселенська 48, 99, 106-107, 109, 132, 186, 216, Галицька 43, греко-католицька 33, 58, 60, Грецька 119, домашня 179, єпархіальна 194, єпископська 218, Західна 42, 44, катедральна 145, 204, католицька 46-47, 58, 101, 106, 156, 164, 166, Київська 30-31, 33-34, 42-45, 47-49, 51-56, 58, 61, 63, 73, 76, 78, 80, 83, 85, 94-95, 99-102, 104, 111-113, 117-119, 122, 124-125, 127-128, 131, 137, 140-141, 143, 148, 153-160, 163-164, 166-167, 178-179, 185, 189, 192-193, 195, 198-199, 201, 213, 217, 219, константинопольська 45, Латвійська 80, 94, 213, 216, матріна 31, 57, 112, митрополіта 68, 99, 196, місцева 107, 127, 160, 165, 169, 214, 217-219, монастирська 212, об'єднані 51, 57, 94-95, 99, 153-154, 157-159, 161, 166-167, 178, 182-188, 217, об'єднані з Римом 57, 63, 73, 80, 83, 119, парохіальна 185, партикулярна 107, патриарха 112, Поміська 107, 109, 141, 144, 153, 156-161, 164, 181, 186, 192, 196, 219, православна 53-54, 57, 87, 118, римо-католицька 58, 87, 99, 219, римська 33, 43-44, 46, 49, 54, 61, 75, 80, 83, 99, 104, 147, 159, 190, 200, Російська 57, 111, Русь 39, 112, Руська 61, Русько-Українська 116, самоуправна 156, 186, 217, 219, Свята 167, Східна 30, 33-34, 42, 44, 80, 101-102, 104, 133, 140, 157, 164, Українська 126, 216, Христона 30, 71, 105, 107, 138, 161, 179, 212
 Церковний 29-31, 33, 42-43, 47, 51, 53-59, 61, 68, 70, 80, 94, 101-102, 106-109, 112, 116-119, 125, 127, 130, 132, 134, 143-144, 148, 153-154, 156-158, 160, 162, 170-171, 173, 177, 179, 181, 183, 186-188, 191-192, 196-197, 201-203, 207, 213-215, 217-219, закон 186
 Церковник 217
 цілування (обіймання) 131, 145-146, 205-206
 Час хіротонії 149
 Чаша 185, 214
 Честь 119-120, 133, 203, 212, 218
 Чистилище 80
 Чинель 145, 205-206
 Читство 183

ЕТНІЧНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Австрія 59
Австрія, австрійський 58-59, 115, 129, 131, 139, 157
Австро-Угорщина, австро-угорський 148, 158
Але 126
Амт 37
Антиохія 107
Багр-Сам-Ель-Мухарс 127
Бари 38
Белз 49, 59, 63-69, 73, 75, 94, 101, 115, 144, 166, 195
Берестя 30, 33, 45-46, 48-50, 55, 63-67, 69-71, 73-75, 79, 83, 85, 89, 91, 94, 99-102, 111, 115-117, 119-122, 124, 127, 130, 132-133, 137, 138, 142-144, 146-147, 149, 151, 153, 159, 162-164, 166-167, 177, 178, 179, 180-183, 184-185, 188-190, 193, 195-200, 214, 217
Білгород 39, 77
Білополь (Волинь) 90
Білорус 49, 58
Білорусь, білоруський 41-43, 55, 57, 101, 106, 111, 120, 156
Більськ 71
Богемія 38
Бодона 126
Болгарія, болгарський 38, 106
Борилія 126
Браунсберг 138
Брацлав 83
Буг 40
Варшава 46, 88, 94
Ватикан, дав. Римська апостольська столиця
Відень 58, 138
Візантія, візантійський 37-38, 44, 57-59, 97, 98, 111-112, 113, 121
Вікар 77
Вільно 65, 71, 89, 95, 130, 138
Вірменія 95, 208
Вірменія 112
Вітебськ 49, 75, 79-80, 82, 85, 89, 94, 115, 144
Волинь, волинський 39-41, 55, 60
Володимир-Волинський 39, 41, 45-46, 47-48, 58, 65, 67, 69, 75, 85, 87, 89, 91, 94-95, 101, 115, 120-122, 124, 127, 132, 144, 147, 170, 189, 214
Володимир-на-Клязьмі (Суздаль) 39, 40
Волін 37
В'ятка 58
Галицький 30, 34, 39, 41, 43, 52, 55-56, 58-59, 63, 67, 69, 75, 82, 85, 87, 89, 91, 94, 97, 102-103, 111-118, 122, 123, 124-125, 127, 149, 151, 153-154, 158-159, 189-190
Галич 114-115, 160
Галичина 41, 59-60, 98, 125, 148
Галичина-Волинь 40-41
Гелфест 127
Городок 71
Грек 39, 42, 48, 96, 112, 139
Греція, грецький 37, 43-44, 46, 48, 50-53, 80, 85, 87, 105, 111, 119, 126, 136, 152, 212, 214, 216
Гродно 56, 138
Грузія 112
Діна 37
Дніпро 37, 40, 53
Едеса 94
Європа Західна 38, Північна 38, Східна 43
Єрнополь 89
Єрусалим 50, 218
Замость 54-55, 57, 93-95, 97, 99-102, 117-118, 120, 121, 137, 138-139, 156, 159, 165, 168, 171, 172, 174, 175-176, 179-180, 182, 184, 186, 188, 189, 191, 198
Захід, західний 37-38, 40-42, 44, 46, 48, 55, 95, 100, 178
Кам'янець-Подільський 58-59, 64-65, 67, 71, 74, 77, 82, 94, 97, 114-116, 144
Карфаген 107

- Капа 30-31, 33-56, 58, 61, 63-65,
 67, 69, 71, 73, 75-76, 78, 80,
 82-83, 85, 87, 89, 90, 91, 93-95,
 96, 99-104, 111-125, 127-128,
 131-132, 133-134, 137, 139-147,
 149, 150, 151-160, 163-164, 166,
 171, 178-179, 185, 189-190,
 192-193, 195, 198-201, 205-208,
 213, 217, 219
 Кобрин 52-53, 75, 78-80, 85-86,
 99, 101, 116, 123-124, 159, 164,
 177, 178, 180, 182
 Константинополь (Царгород) 30,
 38, 41-45, 47, 56, 63, 66, 69,
 77, 92, 102-103, 112, 118, 119-
 120, 163, 193, 208, 218
 Констанца 41
 Красностав 71
 Крутицьк під Москвою 39
 Лавришів 71, 83
 Ларса 97
 Литва, литовський 41-44, 55, 57,
 95, 130, 142, 146, 157, 213-214
 Литовсько-руський 129
 Луцьк 39, 45-46, 49, 54-55, 50, 64-
 65, 67, 69, 71, 75, 83, 85, 89,
 91, 94, 102, 115, 119, 124, 130,
 144
 Львів 31, 41-42, 46, 48, 52, 54-55,
 58-60, 63-65, 67-69, 71, 74, 77,
 82-83, 85, 89-91, 93-95, 97,
 100-102, 113-116, 118, 121, 124,
 127, 130, 135, 138-139, 140,
 144, 148, 156, 164-166, 168,
 169, 170, 173, 174, 175, 176,
 178-179, 180, 181, 184-185,
 187-188, 191, 192, 193, 196-
 198, 200, 201
 Люблін 44, 54, 91-92, 92, 101
 Мала Азія 38
 Мінськ 83, 115
 Мір 38
 Могилів 56, 91, 94, 115
 Молдавія 45
 Моравія 38, 138
 Москва 39, 40, 41-42, 45, 50, 54,
 56, 63, 112, 195
 Московит 42
 Московія (Московщина-Rosia) 40,
 43, 45-46, 52-54, 57, 77, 112-
 113, 120, 121
 Мстислав 82, 85, 87, 89, 91, 94,
 115
 Мухачево 126
 Назанзія 126
 Налліган 127
 Нікея 111, 123, 217
 Новгород 39, 115
 Новгородок 41, 52, 73-74, 82, 101,
 139, 198-199
 Оломоуц (Moravia) 138
 Орша 94, 115
 Острог 45-49, 55, 64-65, 67, 69,
 71, 75, 85, 89, 94, 115, 118,
 124, 144
 Пелла 126
 Перемишль 37, 39, 41, 48-49, 54,
 58-59, 65, 67, 73, 89, 94, 97,
 116-118, 123, 127, 130, 144,
 147, 148, 155, 158, 190
 Переяслав 39-40, 54
 Петербург (Санкт-Петербург) 56,
 197
 Пінськ 39, 49, 55, 58, 64-65, 67,
 69, 75, 79-80, 85, 89, 91, 94,
 115, 124, 189
 Поділля 55
 Полоцьк 39, 47, 49, 55, 58, 65, 67,
 75, 82, 85, 87, 89, 91, 94, 115,
 117-118, 120-121, 124, 127, 131,
 144, 189
 Польша, польський 38, 40-44, 47,
 49-53, 55, 56, 58, 64, 75, 79,
 81, 91-93, 99, 115, 117, 122,
 129-130, 135, 139-140, 142-143,
 146-148, 157, 163, 195, 198-199,
 212-213, 217, 219
 Польша-Литва, польсько-литовський
 43-44, 112, 208
 Помпеополь у Кілікії 127
 Порос (Юрія) 39
 Прусія, пруський 55, 138
 Псков 39
 Рим, римський 30-31, 33, 38, 41-
 52, 54, 56-61, 63-64, 67, 69, 73,
 75-80, 83, 85-87, 93, 94, 95-98,
 99-102, 104, 109, 111-112, 114-
 115, 117-118, 120, 121-124,
 126-127, 129, 135-138, 140,
 143-144, 147-148, 153-154, 156-
 160, 164, 167, 169, 170, 179,
 183, 187, 189-190, 193, 195,
 200-201, 209, 216
 Гимська апостольська столиця
 (престіж) 44, 52, 59, 80, 99,
 112, 115, 121, 122-123, 130,

- 147-148, 152-154, 158, 170-171, 189, 195, 198-199, 214, Ватикан 31, 33, 48, 97, 102, 156, 165, 179, 192-193, 201
- Рогатин 69, 71, 74, 197
- Росена 126
- Росія, російський 40, 43, 53-58, 93, 106, 111, 112, 115, 120, 129, 157
- Росіянин 40, 55, 56, (неросіянин) 50
- Ростов 39
- Русин 40, 47, 49, 53, 60, 63, 121
- Русь, Русь-Україна, руський 30, 33-45, 53, 56, 60, 61, 63, 67, 69, 75, 82, 85, 87, 89, 91, 93-94, 102-103, 104, 111-117, 119, 121-122, 127-130, 135, 137, 141-142, 144-146, 149, 151, 153, 159-160, 163, 189-190, 193, 196-198, 201, 205-208, (неруський) 137
- Рязань 39
- Самбір 49, 59, 94, 97, 123, 144, 147
- Сарай (Клуцник) 39
- Сардися 123, 139
- Севастополь Тракіський 126
- Селевкія 88
- Сівер 115
- Скандинавія 37
- Смоленськ 39, 85, 87, 89, 91, 94, 115, 189
- Сольськ 71, 73, 101, 146-147, 198
- Станіславів 59, 97, 116, 135
- Суздаль 39
- Супрасль 94, 115
- Схід, східний 30, 33-34, 39, 41-46, 48, 49, 51, 53, 55-58, 73, 80, 87, 95, 99, 101-102, 104, 111, 113, 115, 132-133, 140, 152, 157, 164, 170, 183, 204, 216-217
- Сяток 49, 59, 94, 97
- Тмуторокань 39
- Торунь 51
- Торчин 75, 101, 198
- Тридієнт 93, 95-97, 214
- Турів 39, 49, 55, 64-65, 67, 69, 75, 79-80, 85, 89, 91, 94, 124, 127, 189
- Турок 46, 50
- Угорець 157
- Угрів 39
- Україна, український 30-31, 33, 37, 39-43, 44, 45, 47, 49, 53-55, 56, 57-59, 60, 63, 64, 76, 81, 84, 89, 93, 95, 98, 101, 105-106, 111, 112, 115, 116, 119-120, 126-127, 136, 156, 159, 195, 198-201, 213-214, 216
- Унів 91
- Уранопіль 124
- Фальшичі коло Володимира 87
- Флоренція 43, 44, 49, 80, 92, 95
- Халкедон 111, 112, 123
- Холм 39, 42, 49, 55, 58-59, 63-65, 67, 69, 75, 83, 91, 93-94, 102, 115, 117-118, 124, 144, 146, 190
- Чернігів 39, 85, 87, 89, 115
- Чорне море 37
- Чудів 42
- Швеція 71
- Юліополь 127
- Юрія 39
- Янів 200

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Августин св. 95, 111
Ангелович А., митр. 118
Андруска М. (Andruszak M.) 114
Аркетті Д. А., нунція 135
Балабан Г., єписк. 48, 63-65, 67,
69, 72-75, 77, 79-80, 82-83, 114,
115, 116, 164, 190, 196-198
Балик Б. 49
Батий, хан 41
Баторій С., король 83
Бачинський А. 131, 148, 169, 171-
174, 186
Бенедикт XIII, папа 139, 148
Бенедикт XIV, папа 96, 123, 126,
139
Бенедикт XV, папа 148
Бенешевич В. Н. 142, 145, 150-
151, 201-202, 204, 206, 208-209
Білозор М., єписк. 91
Білянський П., єписк. 139
Блажовський Г., єписк. 126
Бобринський П. О. 57
Болеслав, князь польський 38
Борґезе С., кард. 121-122
Борецький Я., єписк. 130
Брадач М., єписк. 126
Брессан, секр. парт. пали Піа X
115
Бриндзінський А. єписк. 65
Брольницький Г., архимандр. 71,
83
Булґак Я., митр. 57, 124
Валуєв, міністр 58
Василій Великий 95, 139
Василій (Дяков) 115
Василь II, імпер. візантійський 38
Василь II, великий князь
московський 42-43
Василь, о. 82, 199
Васильович С., о. 82
Великий А. 41-42, 47, 49-50, 56-
57, 63, 64, 75, 76, 79, 81, 83-
85, 87, 89, 91-92, 93, 94, 111-
112, 114, 119-120, 126, 136,
138, 140, 142, 146, 148, 159,
195, 198-200
Виговський Я., єписк. 94
Винницький І., єписк. 91
Вітольд, великий князь литовський
41
Владислав IV, король польський
139
Власовський І. 50, 54, 63, 65, 67,
69-71, 73-74, 77, 82
Володимир, великий князь
київський, св. 38, 111, 112
Володкович Ф., митр. 55, 124
Герасим, о. 82, 198
Гоголь Я., єписк. 75, 79-80, 83
Голубев С. 89
Голубинський Е. 39
Горбачівський Г., єписк. 124
Гордінський К., архимандр. 71
Гребинський Ф., архиеписк. 94
Григорій VII, папа 38
Григорій XI, папа 42
Григорій XIII, папа 46
Григорій XVI, папа 127
Григорій, митр. Київський 43
Грушевський М. 37, 63-64, 65, 67,
71, 73, 77, 79, 82, 89, 106, 114,
119, 129-130, 141, 201
Глезно Я., митр. 129
Гловинський А., єписк. 124
Годєбський Т., єписк. 94, 189
Гомолінський С., єписк. 83, 102
Грімальді Є., нунція 93-94, 102
Даніло Галицький, князь 41
Де Камеліс, єписк. 126
Де Клерк К. (De Clercq C.) 53-
54, 63, 65, 67, 68, 69, 71, 75,
77, 79, 85, 89, 91, 97-98
Димид М. (Думуд М.) 30-31, 53,
86, 96, 116, 159, 164, 177-178,
180, 182
Дівочка О., митр. 45, 141, 190
Древінський Л. 89
Друцький-Соколинський Л.,
архиеписк. 94
Друцький-Соколинський М., єписк.
91
Єремія II, патр.
Константинопольський 45, 46-

- 47, 63, 101, 112, 119-120, 141, 163, 190
- Жигмонт I, король польський 114
- Жигмонт II Августо, король польський 138
- Жигмонт III Ваза, король польсько-литовський 49-51, 53, 71, 83-85, 87, 89, 158
- Жоховський К. (Zosbowski С.), мнтр. 91, 170, 195
- Жукович П. 57, 67-68, 73, 89-90, 120, 132-133, 137, 142-143, 147, 163, 167, 177-178, 180-184, 188-190, 197
- Заборовський Г., архієписк. 75, 79-80
- Завдаський А., протоархимандр 94
- Зайки В. 118-120
- Заславський О., князь 89
- Захарій, єписк. Холмський 146
- Збірувський Д., єписк. 64-65, 67, 69, 73, 75, 79, 83
- Зизаній (Васильович С.), о. 82, 199
- Зубко А. 57
- Іван Павло II, папа 33
- Іван IV, цар московський 112
- Іван, архієписк. Київський 112
- Ігнатій з Антіохії св. 107
- Ігнатій, архимандр. 122
- Ігор, князь київський 37-38
- Індор, мнтр. Київський 41, 42-43
- Ізяслав, великий князь київський 38
- Ілля св. 37
- Ісус Христос 29-30, 43, 100, 105-106, 109, 134, 144, 151, 154, 158, 162, 165-168, 174, 179, 190, 203, 207, 209, 211-213, 216
- Ішак А. 41
- Іоаким, патр. Московський 53
- Іоан Богослов, апостол 150
- Іоан Євангеліста св. 165
- Іоан III Ваза, король шведський 63
- Іоса, мнтр. Київський 42-43, 112
- Казимир III, король польський 41
- Казимир IV, великий князь литовський 42
- Каліст III, папа 43
- Камінський Є. (Kaminskyj E.), єписк. 50, 58, 85, 87
- Катерина II, імпер. російська 56
- Каффареллі-Боргезе, кард. 122
- Кашинин-Золотий А., архієписк. 189
- Керуларій I, патр. 38
- Кипріян = Карфагану св. 107-108
- Кипріян Серб 42
- Кипріянович С., василіск. 91
- Кішка Л., мнтр. Київський 93-94
- Климентій VII, папа 121
- Климентій VIII, папа 47, 75-76, 79, 81, 83-84, 95, 113, 115, 122-123, 143, 151-152
- Климентій XI, папа 93, 126
- Климентій XII, папа 126
- Климентій XIII, папа 124
- Колледа Г., мнтр. 117, 122
- Конашевич-Сагайдачний, гетьман 50
- Конгар Й. (Coudat Y. - Duruy B.) 162
- Константин VIII, імпер. візантійський 38
- Копетинський М., єписк. 48, 67, 73, 75, 79-80, 83, 116, 158, 164, 190
- Корсак Р., мнтр. 52, 87, 89-90, 115, 117, 123-124, 189
- Корчагін К. 187
- Козлович М. 57, 79
- Крева Л., єписк. 85, 87, 89-90
- Крип'якевич І. 89
- Крупецький А., єписк. 89, 147
- Кублович Ю., єписк. 97
- Кунцевич Я., єписк. 48, 122
- Ламбертин П. (Бенедикт XIV, папа) 96
- Ланчелотті Д., нунцій 50, 52, 123
- Латери М., о.-служб. 83
- Лев XIII, папа 59, 127, 178
- Левинський Я., єписк. 94
- Ленчик В. 59
- Литвинювич С., мнтр. 139
- Ліковський Е. 63, 65, 67, 68-69, 71, 75, 77, 79, 83
- Лотоцький О. 53, 63, 65, 67, 69, 71, 79, 85, 130
- Лужанський В., єписк. 57
- Лука, мнтр. Білгородський 77
- Лунаріс К., єписк. 48
- Луца В. 45
- Ласковський С. 94
- Маласпіна Г., нунцій 46

- Малаховський І, єписк. 91
 Мамма Г., патр. 43
 Марія Тереза, імпер. австрійська 139
 Морозовський Я., єписк. 122
 Мартедіо Ф., нунцій 92
 Мартин V, папа 41
 Мартишкевич С., архимандр. 91
 Маруси М. 95, 133-134, 137, 141, 145-146, 151, 153, 201, 202-206, 209-210
 Мазейковський Б., єписк. 67, 75, 83, 102
 Мелетій, патр. Александрійський 46
 Мелешко Т., єписк. 117
 Микола I, імпер. російський 57
 Миколай з Мір, св. 38
 Михайлович Г., єписк. 85, 89
 Могилда П., митр. 53, 120
 Морозовський І., єписк. 89
 Мороні Р. (Moroni R.) 119
 Морозовський Я., єписк. 85
 Мстиславч Р., князь 39
 Мудрий С. (Mudryj S.), єписк. 31, 108
 Нагаєвський І. 114
 Нагай К., о.-суїт 83
 Назарко І. 94, 112, 114
 Никифор, єписк. 48
 Олександр Невський, князь 40
 Олександр I, імпер. російський 56, 57
 Олександр VIII, папа 126
 Ольга, княгиня, св. 38
 Ольшавський М., єписк. 126
 Ольшавський С., єписк. 126
 Острозький К., князь 45-48, 69, 118, 157
 Оттон I, імпер. Св. Римської імперії 38
 Павло св. 150, 167, 208
 Палло І, імпер. російський 56
 Павло V, папа 95
 Павлов А. 114, 122, 137, 201, 202
 Пайсія, архимандр. 83
 Пайсія, єписк. 77
 Певцов В. 171-172, 180-181
 Пелеш Ю. (Pelesz J.) 42, 57, 93, 113, 139
 Пелеш Юл., єписк. 97
 Пельчицький Л., єписк. 64-65, 67, 69, 75, 79
 Петрушелич А. 130, 135, 149, 152-153, 158, 196, 201-202
 Піа IV, папа 152
 Піа VI, папа 124, 190
 Піа VII, папа 59, 113-115, 123, 126
 Піа IX, папа 125, 139
 Попел М., о. 58
 Поселіно А., о. 63
 Потія І., єписк., митр. 45-47, 48, 65, 67, 69-71, 73, 74-75, 78-79, 83, 120, 122, 147, 170
 Почаловський Є., єписк. 85, 89
 Пузина, князь 89
 Раб Я., о.-суїт 83
 Рагоза М., митр. 45, 63, 65, 67, 69, 71, 73-75, 79, 82-83, 197-198
 Равек О. 209
 Рижевський В. 89
 Рімо М., єписк. 190
 Ростозький Т., митр. 56, 124
 Рудович І. 53, 85
 Руїні Л., нунцій 135
 Рутський Я., митр. 51-53, 85-87, 89-90, 113, 115, 117, 121-122, 123, 125, 136, 152, 177, 189
 Рюриковичі, династія 38
 Савицький І. 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 78-79
 Сантавоче А., нунцій 89-90
 Сас-Куїловський Ю., єписк. 127
 Селява А., архієписк., митр. 85, 89-90, 117, 189
 Сембратович Я., митр. 129, 173, 201
 Сембратович С., митр. 60, 97, 127
 Семчук С. 51
 Сербський М., єписк. 43
 Семашко Я., єписк. 57
 Сестженцевіч, митр. 56
 Симеон, митр. Київський 130
 Скарга П., о.-суїт 83
 Сліпий Я. (Slipuj J.), кард. 33, 113
 Сможенський Я., митр. 190
 Смотрицький М., архієписк. 89, 125
 Собеський Я., король 54, 91
 Солжковскі Д., архієписк. 83, 102
 Солтан Я., митр. 112
 Соневицький Л. 129-130, 136, 139, 146, 158

- Сосновський Й., єписк. 146
 Стадницький М., єписк. 124
 Суша Я., єписк. 91, 117
 Теодіост, митр. 129, 130, 131-134, 201
 Теспеміт, митр. Київський 112
 Теофан III, патр. Єрусалиму 50
 Теофілат, митр. 38
 Терлецький А., архієписк. 65-67
 Терлецький К., єписк. 46-47, 63-69, 71, 73-75, 78-79, 83, 119, 130
 Тихомирів І. 114
 Тома Акініський св., 97
 Томашівський С. 44
 Тромбетті, о. 131
 Туптало Д. св. 53
 Тучапський М., єписк. 114
 Тур, архимандр. 83
 Тургенєв А. 122
 Урбан III, папа 38
 Урбан VIII, папа 50-51, 53, 85, 94, 99, 116, 125, 164, 183
 Устрицький Є., єписк. 94
 Федорів Ю. 53, 85, 93
 Федоров Л. 115
 Федотов Г. (Fedotov G.) 43
 Філіп, єретик 54, 93
 Філіпович П., єписк. 126, 131
 Франц II, імператор австрійський 59
 Хмельницький Б., гетьман 48, 53-54
 Хома І. (Choma I.), єписк. 39, 45, 52, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 87, 89-90, 113, 115, 121, 129, 190
 Хомишин Г., о. 131, 135, 148, 154, 158-159
 Хребтович М., єписк. 48, 65, 67, 120
 Цамблак Г., митр. 41
 Чесніковський І. 94
 Четвертинський Г., митр. 54, 91
 Чингісхан 41
 Чубатий М. 112
 Чієка А., префект Ватиканських архівів 97-98, 102
 Шараневич І. 97
 Шевченко Т. 89
 Шембек Х. І., єписк. 124
 Шептицький А., митр. 106, 115, 119, 131, 135, 148, 154, 158, 159, 164-166, 168, 175-176, 185, 201
 Шептицький Ат., митр. 94, 123, 189
 Шептицький В., архимандр. 91
 Шептицький Л., митр. 124
 Шлябич-Заленський Л., митр. 91, 189
 Шумлянський Й., єписк. 91
 Шумлянський О., єписк. 123
 Ягеллонська династія 44
 Ян Замойський, князь 198
 Ян Казимир, король польський 117
 Ярополк, князь 38
 Ярослав Мудрий, князь 39
 Яхимович Г., архієписк. 131

- Andrusiak M., див. Андрусак М.
 Baronius 199
 Bilanuch J. 93-94
 Charkiewicz W. 57
 Choma I., див. Хома І.
 Congar Y., див. Конгар Й.
 De Clercq S., див. Де Клерк К.
 De Martinis R., 86
 De Meester P. 150
 Dymyd M., див. Димид М.
 Fedotov G., див. Федотов Г.
 Finke H. 41
 Garzaniti M. 112
 Gatti S.-Korolevskij S. 54
 Glinka A. 58
 Halecki O. 64
 Harasiewicz M. 56, 73, 195, 199-200
 Hofmann G. 199
 Kaminskyj E., див. Камінський Є.
 Krajcar J. 38
 Kulczynski J. 47, 120
 Lozovei P. 50, 122, 129
 Makuch B. 117-118, 170
 Mansi J. D. 100
 Martynov O. 57
 Migne J. P. 107-109, 199
 Moroni R., див. Мороні Р.
 Mudryj S., див. Мудрий С.
 Onatskyj E. 54
 Origenes 109
 Pallazzini P. 77, 89, 91, 93
 Pelesz J., див. Пелеш Ю.
 Peri V. 44
 Ptolanzi A. 105
 Polons'ka-Vasylenko N. 40
 Prat F. 105
 Pritsak O. 37
 Pruszkowski J. 58
 Rudnyč'kyj B. 106
 Shevchenko I. 37
 Shmurlo E. 50
 Stelicki F. 38
 Slipuj J., див. Сліпий Й.
 Stasiw M. 97, 116-118, 122-124, 130, 135, 139, 164, 189-190
 Tanczak D. 52, 113
 Theiner A. 57, 199-200
 Thomas a Jesu, о. кармел. 199
 Vojnar M. 177
 Wernz F. 103
 Zochowski S., див. Жоховський К.
 Zoghby E. 113

ПОКАЖЧИК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Владика-учитель проголошує Євангеліє.....32-33
Фрагмент з ікони «Св. Миколай з двома життєвими сценами». Кінець XV - початок XVI ст., походить із села Здвизень на Лемківщині і зберігається в Національному музеї у Львові.
2. Владика у повноті свого архирейства (колегіальність, разом з іншими владиками).....60-61
Фрагмент з ікони «Страшний Суд». XV-XVI ст., походить із церкви Різдва Богородиці села Мшанець, Львівської області і зберігається в Національному музеї у Львові.
3. Владика-пастир потішає трьох ув'язнених.....104-105
Клеймо з ікони «Св. Миколай з життям». Кінець XVI - початок XVII ст., походить із церкви св. Миколая села Унятичі (надійшла з церкви св. Василя Великого села Рихтичі, Львівської області) і зберігається в Національному музеї у Львові.
4. Владика-первосвященник благословляє.....128-129
Фрагмент з ікони «Св. Миколай з життям». Кінець XVI - початок XVII ст., походить із села Рихтичі.
5. Владика-пастир рятує від страти мечем трьох мужів.....160-161
Клеймо з ікони «Св. Миколай з життям». Кінець XVI - початок XVII ст., походить із села Рихтичі.
6. Владика-пастир повертає родиві сина, викупленого з неволі.....192-193
Клеймо з ікони «Св. Миколай з життям». Кінець XVI - початок XVII ст., походить із села Рихтичі.
7. Постановлення у єпископа.....200-201
Клеймо з ікони «Св. Миколай з життям». Друга половина XVI ст., походить із села Лісковате на Лемківщині і зберігається в Національному музеї у Львові.
8. Владика-пастир відіює біснуватого.....210-211
Клеймо з ікони «Св. Миколай з життям». Кінець XVI - початок XVII ст., походить із села Рихтичі.

Михайло Димна

народжений 1959 в родині українських переселенців у Бельгії, священник Київської Церкви в співпраці з Римом, доктор східного церковного права Папського Орієнтального Інституту в Римі.

В січні 1990 р. на запрошення архієпископа Володимира (Стернюка) розпочав відкриту викладацьку діяльність із богослов'я для священників і семінаристів у Преображенській церкві у Львові.

Засновник «Радіо Воскресіння» і «Агенції Релігійної Інформації» в Україні, співзасновник і ректор відновленої Львівської Богословської Академії, викладач екслезіології, екуменізму і місіології Львівської Богословської Академії, секретар Комісії богословської освіти і виховання Київської Католицької Церкви.